

ІСТОРІЯ УГКЦ

за 90 хвилин

Анатолій Бабинський

ІСТОРІЯ УГКЦ

за 90 хвилин

Анатолій Бабинський

Видання друге,
доповнене

Львів
Видавництво «Свічадо»
2018

*Оформлення обкладинки
Роман Скиба*

*В оформленні обкладинки використана світлина
з архіву Інституту Історії Церкви УКУ.
Єпископи та священики УГКЦ,
що прибули в Москву з вимогою легалізації УГКЦ:
о. Ігор Возняк (тепер митрополит), вл. Софрон Дмитерко,
вл. Филимон Курчаба, вл. Павло Василик,
о. Володимир Війтишин (тепер митрополит), о. Григорій Сімкайло.
Красна площа, 1989 р.*

*У виданні вміщені фото з архіву Інституту історії Церкви
(сс. 81, 87, 103, 113, 119)*

Бабинський, Анатолій

Б 12 Історія УГКЦ за 90 хвилин / А. Бабинський. – Вид. 2-ге, доп. – Львів: Видавництво «Свічадо», 2018. – 160 с.
ISBN 978-966-938-160-6

У виданні стисло та інформативно описані основні віхи історії постання, розвитку та сьогодення УГКЦ. Популярний виклад матеріалу, ілюстрації, схема та мапи дозволять сформуванню узагальнене, але не поверхнєве уявлення про доволі складну історію, яку судилося пережити УГКЦ. Для широкого кола зацікавлених.

УДК 271.4-9
ББК 86.377.138-3

ВІД АВТОРА

Що це за книга і чому вона є саме такою? Гадаю, багато хто з Читачів бачив на власні очі чи принаймні чув про існування популярної серії видань, у яких коротко викладено суть того чи того явища або життєпис і вчення якогось філософа. Такі книги, як, наприклад, «Платон за 90 хвилин» чи «Святий Августин за 90 хвилин», пропонують Читачеві коротку, але змістовну мандрівку в світ знань із певної сфери. Звичайно, що за ці умовні 90 хвилин заледве чи можливо всесторонньо і глибоко увійти в тему чи вчення якогось мудреця. На дослідження Платона, чи навіть бодай одного з його діалогів, може піти ціле свідоме життя. Тому, звісно, редактори й автори таких видань змушені зупинитись на головному, на найбільш загальних поняттях та рисах явища, яке вони описують. Зрештою такі невеличкі видання, ціль яких сказати «просто про складне», не призначені для фахівців у тій галузі, якої стосується книга. Вони спрямовані радше до тих, хто бажає розширити свій кругозір, проте не має ні часу, ні натхнення для «глибокого занурення». Хоча не виключено, що для якогось майбутнього «платонознавця» книжка «Платон за 90 хвилин» стане лише першою і дасть поштовх для подальших студій.

Книга, яку Ви тримаєте в руках, має схоже завдання. Адже не кожен із легкістю знайде час для прочитання великих і детальних праць з історії Української

Греко-Католицької Церкви. Хоча це не було б зайвим, але будьмо реалістами. Тож ця книга не для тих, хто бажав би глибоко зайнятись вивченням історичного шляху українських греко-католиків. Її суть є узагальнююча й ознайомча, це картина, написана широким пензлем без промальовування дрібних деталей. Як автор, я розумів усі небезпеки таких узагальнень і спрощень, особливо в такій тонкій сфері, якою є історична наука, особливо історія Церкви. Ми не раз були свідками яскравих прикладів того, як надто спрощена й узагальнена історія ставала причиною нових історичних катастроф і трагедій. Спрощення й узагальнення несуть у собі ще одну небезпеку. Сучасна людина живе як білка в колесі – шалений темп часто не дає їй можливості зупинитись і серйозно поміркувати про будь-що більше десяти хвилин, а надмір інформації наскільки потужно бомбардує її, що вона вже просто не здатна сприймати цю інформацію вдумливо і критично. З цього народжується такий наслідок, який можна було б назвати «ілюзією всезнання». Людина немов знає щось про все, а реально не знає нічого і ні про що. Але знову ж таки це не привід не писати коротких книг про великі речі. Справа ризикована, але необхідна. Перш за все тому, що знайдеться чимало тих, кому вона таки стане в пригоді, не зашкодить, а навпаки – піде на користь.

А тепер трішки про саму форму цього видання. Ця книжка про історію в тисячу років. Моею першочерговою метою було наведення уявних мостів між сучасністю і минулим. Ми живемо в контексті сучасної Церкви і не завжди здатні побачити, які ниточки тягнуться від цієї сучасності в минуле: тобто, які події сформували цю Церкву такою, якою вона є сьогодні. Тому певною мірою ця книга є історією ідентичності українських

греко-католиків. Вона показує, з яких «пазлів» чи кольорових скелець було сформовано і продовжує формуватись лик цієї Церкви. Читач одразу зауважить, що періоди цієї історії розподілені тут доволі нерівномірно. Деякі розділи охоплюють кілька століть, а інші – присвячені десятиліттям. Перш за все це помітно, якщо зіставити виклад більш ранньої історії та сучасної. Причиною такої непропорційності було те, що детальніший виклад ближчих нам подій, на думку автора, дасть Читачеві краще розуміння сучасного становища УГКЦ. Узагальнюючий і короткий виклад зумовив ще одну особливість цієї книжки: не всі факти історії в ній достатньо висвітлені. Тут хочеться пригадати слова о. Фредеріка Коплстона, який у вступі до своєї дев'ятитомної історії філософії писав, що розмір гардеробу королеви Єлизавети і поразка в визначальній битві – дуже різнопланові факти історії і при їх викладенні це варто враховувати. Тож у такій стислій книзі, як ця, до уваги було взято лише найважливіші віхи історії, її переломні моменти та вирішальні дії головних акторів. Ще однією особливістю цієї книги є цитати з відповідних епох. Вони подані тут із двох причин: перш за все для того, щоб Читач зміг відразу почути «голос часу», «пряму мову», так би мовити, а з іншого боку це значно урізноманітнює й освіжило монотонний виклад подій і фактів. У порівнянні з першою редакцією книги, їх було наново впорядковано, і тепер рівномірно кожен розділ містить по дві такі цитати. Наприкінці книги поміщено також невеликий список доступної літератури з історії УГКЦ, який допоможе Читачеві поглибити знання, якщо він матиме таке бажання. Там-таки подано картографічні та схематичні додатки, які, сподіваюся, полегшать сприйняття змісту, додадуть йому візуального характеру.

Майже відразу після виходу першого видання цієї книги в соціальних мережах і під час презентацій не раз зринало питання, пов'язане з вибором фотографії на її обкладинці. Частина людей не були знайомі з цією історичною знімкою, на якій греко-католицькі єпископи крокують Красною площею в Москві. Вибір саме цієї ілюстрації був зумовлений тим, що для мене особисто вона є одним із найкращих символів незламності та преображуючої сили християнської віри. Радянський Союз у 1989 році все ще був найбільшою тоталітарною державою в світі, а «печать страху», якою було позначено більшість облич його мешканців, і до сьогодні залишається візитівкою «пострадянської людини» навіть коли вона крокує вулицями Парижа чи Рима. Натомість на цій фотографії ми бачимо людей, на обличчях яких цієї «печати страху» немає, – це хід вільних людей у самому серці найбільшої тоталітарної держави ХХ століття. Це стало можливим лише завдяки вірі та надії, що їх греко-католики пронесли крізь терни переслідувань радянського періоду.

Тут же хочу подякувати тим людям, чия допомога в написанні цієї праці була неоціненною. Насамперед це кандидат історичних наук, журналіст, релігієзнавець Володимир Мороз, який зробив перше редагування основного тексту, а також подав ідею щодо використання оригінальних цитат у тексті й допоміг частину з них знайти. Володимир також є автором переважної більшості тих частин тексту, які присвячені впливу Церкви на українську культуру, церковно-суспільним подіям українських революцій 2004 і 2013–2014 років, а також низки критичних виправлень та доповнень у цілому. За рекомендації стосовно опрацювання мал, схем та інших фактологічних моментів тексту хочу подякувати кандидатові історичних наук, завідувачеві

катедри церковної історії Українського Католицького Університету і директорів Інституту історії Церкви Олега Турію. Подяки заслугове й уся редакція Релігійно-інформаційної служби України, на замовлення якої колись був зроблений перший варіант такої короткої історії, а також – богословський редактор видавництва «Свічадо» доктор Тарас Шманько. І наостанок без лукавства скажу, що всі позитивні сторони цієї книги – це заслуга тих, хто допомагав її робити, а всі помилки і недоліки беру на себе.

ВСТУП

Українська Греко-Католицька Церква має непросту історію. Про це свідчить уже сама її назва, яка є поєднанням відразу кількох глибоких, багатозначних і вже складних самих по собі понять. Ця назва не постала в один момент, навіть більше – вона не завжди була такою, якою ми її знаємо сьогодні. Єдиним незмінним терміном, який завше виражав ідентичність цієї групи людей, є слово «Церква». Ця спільнота завше відчувала себе групою учнів Христових, які, об'єднані єрархією, ламаючи і споживаючи Хліб Євхаристії та Слова Божого, перебувають у паломництві історією, ділячи радість і смуток цього життя. Решта слів у назві відображають інші риси ідентичності цієї спільноти і з'являлись у різні історичні моменти, аж поки їх конфігурація не стала такою, яку знаємо сьогодні. Часом скидається, що назва цієї Церкви і зміни в ній відображають сам історичний шлях українського народу, якого Бог поставив на перехресті різних впливів: Сходу і Заходу, Півдня і Півночі. Українська Греко-Католицька Церква є наглядним прикладом того, як цю непевність «життя на перехресті» можна творчо спрямовувати в позитивному напрямку.

Ця Церква проростала в душах людей, які спершу ідентифікували себе з народом руським чи просто русинами (не плутати з сучасними термінами «російський», «росіяни» чи «Росія»). Коли у колективній

самоідентифікації русинів у процесі переходу від передмодерних ідентичностей до усвідомлення себе модерною нацією запанував ближчий нам термін «українці», відбулись зміни і в назві Церкви. Хоча це й не відбулось так швидко, як воно сталось у суспільно-політичній свідомості. Термін «українська» з'явився в назві УГКЦ допіру в середині ХХ століття. До того часу назвою цієї Церкви була *Ecclesia Ruthena (unita)*, або Церква Руська (з'єдинена). Присутність у назві Церкви означення «Українська» не обмежує її кордонами лише українського народу. До УГКЦ належать не лише українці, а й англійці, американці, ірландці чи навіть китайці. Всі ці люди відкрили для себе не так етнічний вимір Церкви, як унікальну християнську традицію, якою український народ збагатив вселенську Церкву. Ця традиція так заторкнула їхні серця, що вони, не стаючи українцями, захотіли славити Бога в тих формах (хоч і своїми мовами), які формувались у лоні цієї Церкви. Ці факти містять у собі грандіозне значення: те, що зросло в лоні одного народу, стає універсальним надбанням. Цей процес свідчить як про зрілість самої церковної традиції, так і про зрілість культури народу загалом.

Друга частина назви – «Греко-Католицька» – з'явилася завдяки австрійській імператриці Марії Терезії. В цьому словосполученні поєднались ще дві ідентичності Церкви. Перш за все те, що вона перейняла віру, втіленою в одній зі східнохристиянських традицій, ставши однією зі спадкоємиць богословського, канонічного, духовного і літургійного спадку Константинопольської Церкви. Цю візантійську традицію Українська Греко-Католицька Церква поділяє як зі своїми греко-католицькими Церквами-сестрами в інших країнах, так і з православними Церквами.

З іншого боку таке означення показує, що ця Церква є частиною великої католицької сім'ї. До цієї глобальної спільноти – універсальної, вселенської чи просто Католицької Церкви – належать не лише християни латинської літургійної традиції, тобто римо-католики, але й багато тих християн, які дотримуються східних традицій: візантійської, вірменської, сиро-малабарської і сиро-маланкарської, сирійської і маронітської, коптійської та етіопської. Серед різних східних католицьких Церков Українська Греко-Католицька Церква є найбільшою¹.

Ця католицька ідентичність, яка виражається в повному сопричасті з єпископом Рима, не раз ставала причиною серйозних проблем і навіть загрози самому її існуванню. Це по-особливому стосується попереднього століття, яке стало для УГКЦ водночас часом слави та мучеництва. В радянський час Українська Греко-Католицька Церква була найбільшою підпільною релігійною спільнотою в світі. Вона також була однією з найактивніших структур спротиву радянській системі, відстоюючи перед лицем тоталітаризму людську гідність та право на релігійну свободу. Проте її давніша історія є не менш яскравою, сповненою як світлих, так і трагічних моментів. Саме їй присвячені сторінки цієї книги, на яких Читач знайде виклад головних її віх та періодів.

---

¹ На сьогодні громади УГКЦ є в Північній та Південній Америках, в Австралії й Океанії, в країнах Західної і Східної Європи, в Казахстані та навіть в Об'єднаних Арабських Еміратах. Згідно з офіційною статистикою *Annuario Pontificio* на кінець 2017 року до неї належать 4 мільйони 471 тисяч 688 вірних, які об'єднані у 3 тисячі 744 парафіяльних громад. Церкву провадять 44 єпископи, разом із більш ніж трьома тисячами священників та ієромонахів. У монастирях УГКЦ є понад 800 монахів і більше тисячі монахинь.

ПОЧАТКИ ХРИСТИЯНСТВА В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Створення Руської митрополії у складі Константинопольського Патріархату наприкінці X століття долучило Русь до християнської цивілізації. Перед офіційним прийняттям християнства як державної релігії у 988 році на території середньовічної Київської держави чи суміжних з нею теренах вже існували християнські осередки, хоча деякі з них і занепали. Широковідомим є передання про те, що на землях майбутньої України проповідував апостол Андрій. Можливо, він і справді дістався до грецьких поселень на півдні України, але малоімовірно, що згодом він рушив далі на північ. Існує передання про те, що, проповідуючи на Балканах, апостол Павло відправив до слов'ян свого учня Андроніка. Також є свідчення Отців Церкви: Йоана Золотоустого, Атанасія Великого та блаженного Єроніма про поширення християнства серед скіфів і сарматів. Слід також сказати, що у першому тисячолітті на півдні сучасної України була низка епархій, представники яких зафіксовані як учасники Вселенських Соборів. Наприклад, єпископ Боспорський брав участь у Першому Нікейському соборі 325 року, а єпископ Херсонесу Дорантського Георгій брав участь у Трульському соборі в 691–692 роках. Існують дані, що на тому ж таки українському півдні в свій час жив народ росів, який навряд чи мав прямий стосунок до Русі і не був слов'янським, але однак до нього за візантійського Патріярха Фотія був направлений єпископ, і згодом цей народ ймовірно прийняв християнство. До цього ж періоду належить і передання про ймовірне хрещення князя Аскольда за того ж таки Патріярха константинопольського Фотія, однак чи так було насправді сказати на сьогодні

неможливо. У той же час розпочали свою місійну діяльність на землях, суміжних із Руссю, святі рівноапостольні брати Кирило (Костянтин) і Методій. Зокрема святий Кирило приблизно у 860 році відвідав Хозарію, а дорогою до неї – Крим, де знайшов мощі святого Папи Климента I, засланого наприкінці I ст. н. е. у ці околиці тодішньої Римської імперії.

У 863 році Кирило і Методій на запрошення князя Ростислава із Великої Моравії² розпочали християнську місію в цій державі, що простяглася на теренах сучасних Словаччини, Чехії, Угорщини, Польщі та України.

«Незабаром Костянтин переклав увесь церковний чин і навчив їх ранішньої відправи, часів, вечірні, повечір'я та Служби Божої. І відкрилися, мовляв пророк, вуха глухих, і почули слова Св. Письма, і виразна зробилася мова недорік».

Папа Миколай I
та св. Кирило і Методій

3 Життя Костянтина (IX ст.)

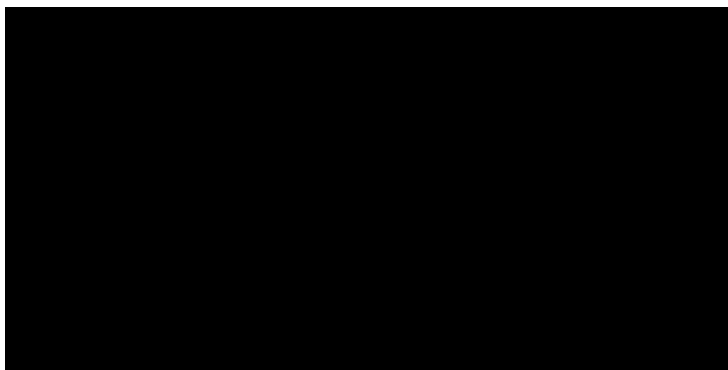
² Велика Моравія – середньовічна слов'янська держава, серцевина якої зосереджувалася навколо центральноєвропейської річки Морава. Держава проіснувала від 833 до 907 року й охоплювала землі сучасної Чехії, Словаччини, Угорщини, частину Польщі, німецьку Сілезію, а також південно-західну частину України.

Згодом святі брати отримали благословення на місію і від пап Адріяна II та Івана VIII. Але про детальні межі поширення юрисдикції слов'янської ієрархії Великої Моравії історики досі дебатують, тому її вплив на християнізацію теренів сучасних закарпатських і галицьких теренів Західної України залишається надто малоюмовірним. Існує гіпотеза, що початки давньої Перемишльської єпархії можуть сягати часів архієпископства святого Методія, але й вона має замало підстав. Після вигнання з Великої Моравії учні святих братів оселилися в сусідньому Болгарському царстві, межі якого охоплювали і частину сучасної Закарпатської області. Тож надалі вплив кирило-методіївської традиції на Русь справді мав місце і завдяки учням цих слов'янських просвітителів походив саме з Болгарії, а відгук славної діяльності рівноапостольних братів знаходимо і в «Повісті минулих літ».

«Був же один народ слов'янський: слов'яни, що сиділи по Дунаю і яких захопили угри, і морави, і чехи, і ляхи, і поляни, яких нині звуть русь. Сим же моравам найперше було створено письмена, які й дістали назву – азбука слов'янська; ця азбука є в Русі і в Болгарах дунайських».

З «Повісті минулих літ» (XI–XII ст.)

Хроніки повідомляють нам про існування в Києві християнського храму св. Іллі в часи князя Ігоря у 944 році. Це свідчить, що, не будучи офіційно християнською державою, Русь не була цілковито язичницькою. Християнська проповідь проникала на ці землі завдяки міжнародним контактам та торгівлі. Важливою віхою поширення християнства на наших землях стало хрещення київської княгині Ольги, за припущеннями, у 957 році у Константинополі. За часів цієї правительки у Києві зі спеціальною церковною місією

*Хрещення княгині Ольги в Константинополі.
Мініатюра Радзивілівського літопису*

перебував латинський єпископ Адальберт (†981). Сама Ольга просила про це східнофранкського короля Оттона I. Римські місіонери й пізніше прибували в Київ, а після прийняття християнства, у 1000 році, делегація з Рима привезла мощі святих Віта, Аполінарія й Бенедикта для київських храмів. Княгиня Ольга згодом стала однією з перших офіційно проголошених святих молодой Руської Церкви.

Утім через байдуже ставлення до християнства сына Ольги, князя Святослава, поширення Євангелія на територіях Русі було призупинено. Процес християнізації руських земель розпочався з новою силою лише після приходу до влади князя Володимира, найменшого серед онуків княгині-християнки Ольги. Крок Володимира щодо запровадження християнства як державної релігії включає багато аспектів: як особисте навернення, так і прагнення долучитися до «клубу» християнських володарів, найвеличнішим з яких у цілому регіоні безперечно був візантійський імператор. Як і сама візантійська держава, так і її Церква в цей час перебували на піку своєї слави і розвитку,

тож бажання дорівнятись їм було цілком природним. Навернення Київської держави також збіглося із внутрішніми чварами в Візантійській імперії: щоб направили ситуацію, імператор потребував допомоги ззовні, і саме цим повною мірою скористався руський князь. За військову послугу візантійський володар пообіцяв руку своєї сестри Анни – Володимир погодився. Проте згодом імператор почав зволікати. Але, взявши в облогу візантійську фортецю Корсунь (Херсонес), Володимир таки добився свого. Одруження з християнкою імператорського роду не могло відбутись без попереднього прийняття її віри, до чого Володимир уже був готовий. Він охрестився у 988 (989) році і згодом почав навертати до нової релігії населення своєї держави. Щодо місця, де це відбулось, на сьогодні однастайности немає – одні науковці наполягають на тому, що це було в Корсуні, інші резонно вказують, що це могло відбутись біля Києва – у нинішньому Василькові (хресне ім'я Володимира було Василій) – ще перед тим, як Володимир рушив у Корсунь. Охрестившись, Київська держава увійшла в сім'ю християнських європейських народів. Це відбулось майже водночас із такими її сусідами як Польське князівство (966) чи Угорське королівство (1000). Вибір християнства Володимиром на століття визначив подальший розвиток держави: її культуру, зовнішню і внутрішню політику тощо. А те, що його вибір припав на візантійську християнську традицію, так само на віки визначатиме специфіку стосунків спадкоємців Київської держави з їхніми сусідами.

Для розуміння історії Української Греко-Католицької Церкви завжди важливим залишатиметься той факт, що на момент Володимирового хрещення розриву єдності між Константинопольською Церквою

і Римською ще не відбулось. Новоутворена Київська, чи радше Руська митрополія, перебувала в єдності як із матірною Константинопольською Церквою, так і з єпископом Рима.

КНЯЖИЙ ПЕРІОД. МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ

Відразу після смерти Володимира у 1015-му році Київську державу спіткала доля багатьох династичних монархій. Боротьба за владу, яка спалахнула між його синами, призвела навіть до братовбивства. Два брати – Борис і Гліб – стали жертвами свого співбрата Святополка. Їхня відмова від насильства та мученицька смерть стануть яскравою іконою преображених новою вірою і християнською любов'ю людей – перших офіційно проголошених святих молоді Церкви. Їхній брат Ярослав, який у 1019 році обійняв київський престіл, увійшов в історію з епітетом «Мудрий». Саме на його правління припадає розквіт Київської держави і Церкви, що проявилось у всіх царинах церковної і загалом державної культури. За Ярослава відбулось і перше призначення на київську катедру представника місцевого, а не грецького духовенства – Іларіона (1051–1054).

Ярослав помер у сумний для християнства рік – 1054-ий, коли формально відбувся розкол між Західною і Східною Церквами. Проте ця подія не одразу відобразилась у стосунках Києва з іншими християнськими центрами. Ще перед цією датою митрополит Київський Іларіон у своєму творі «Слово про закон і благодать» засвідчив: Київська Церква усвідомлювала, що Вселенська Церква – це об'єднане східне і західне християнство. Знаком цього є згадка про Рим

у творі митрополита. Перераховуючи апостольські катедри, він пригадує і «римську сторону», яка «хвалить [Бога] похвальними голосами Петра і Павла». Тож у своєму «Слові» він підкреслює єдність віри Київської Церкви із Заходом та Сходом, а Ярослава порівнює з імператором Костянтином.

«Той (св. Костянтин. – А. Б.) у еллінів і римлян царство Богу покорив, а ти (св. Володимир. – А. Б.) між Руссю: вже бо й у них, і у нас Христос царем зветься».

З «Слова про закон і благодать» митрополита Іларіона (1049)

Інформація про розкол у християнській спільноті прийшла на Русь завдяки візантійцям, які найчастіше очолювали митрополію і, відповідно, в їхньому трактуванні. Однак навіть грек за походженням митрополит Іоан II в 1087 році запровадив на Русі свято перенесення мощей святого Миколая Чудотворця у Барі, яке на Заході було встановлене Папою Урбаном II. Митрополит Іоан II обмінювався листами і з антипапою³ Климентом III, який перед тим прислав на Русь свого посланця і лист митрополиту задля відновлення єдності. Київський митрополит у своєму листі звертає увагу на різницю в Символі Віри, на опрісноки⁴ та інші обрядові особливості в традиції Західної Церкви. Але він говорить про пап як наступників святого Петра, глави апостолів. Загалом у полеміці греків і латинян того часу тема примату римського єпископа практично не звучала, головним каменем спотикання були питання походження Святого Духа та дрібні обрядові різниці.

³ Антипапа – особа, що незаконно займає папський уряд.

⁴ Суперечка, яка спалахнула поміж богословами Східної і Західної Церкви у середині XI століття і стосувалася того, який саме хліб слід уживати під час Євхаристії: прісний чи приготований на заквасці.

століття після 1054 року вирізняються спільним прагненням християн Сходу і Заходу відновити єдність. Щодо київського християнства, то навіть у 1245 році, після зруйнування Києва ханом Батием, «архієпископ руський» Петро Акерович брав участь у Ліонському соборі, під час якого співслужив разом із іншими єпископами та Римським Папою Інокентієм IV. Хоч його участь у соборі була значною мірою політичною – йшлося зокрема про оборону християнських народів від монгольської навали, все ж присутність руського єпископа свідчить про те, що відчуття спільності між Сходом і Заходом ще не затерлось до тієї міри, як це відбулося згодом.

1054 рік, який позначає точку відліку процесу поступового відчуження між Церквами Заходу і Сходу, а також є датою смерти князя Ярослава може бути потрактований ще як дата початку дезінтеграції Київської держави, яка по суті складалась із *властиво самої* Русі – умовного трикутника між Києвом, Черніговом та Переяславом і земель, які належали Русі та знаходились поза цим тереном. Тож на північних теренах Київської держави розпочало виокремлюватись Полоцьке князівство, яке з часом стане осердям формування білоруського народу, а на північному сході, на базі Суздальсько-Володимирської землі, постане Московське князівство, де місцеве слов'янське населення, змішавшись із фіно-угорськими та тюркськими племенами, заклало основу майбутнього російського народу. Приналежність усіх цих земель у певний момент історії до єдиного політичного утворення проковуватиме і в найближчому, і в далекому майбутньому чимало конфліктів довкола приналежності «київської спадщини». Міжусобиці, які супроводжували цей процес дезінтеграції, не могли не впливати на церковне

життя. Вже в другій половині XII століття суздальський князь Андрій Боголюбський, який у 1169 році зруйнував і пограбував Київ, домагався від Константинопольського Патріярха власного митрополита, який би не залежав від Києва. Такі ж спроби унезалежити свою територію від церковного центру, який перебуває в межах іншого політичного утворення, відбуватимуться в різних частинах Руської митрополії. Так, до прикладу, у 1303 році завдяки старанням галицько-волинського князя Лева Даниловича Константинопольський Патріярх і візантійський імператор надали дозвіл на заснування окремої Галицької митрополії, яка не була б у підпорядкуванні митрополитові, що сидів на той час у Володимирі-на-Клязьмі. Але не зважаючи на випадки існування часом двох митрополитів на території Руської Церкви, Константинополь загалом намагався утримати єдність цієї церковної провінції, щораз повертаючись до практики поставлення єдиного глави для всіх вірних, попри те, що вони могли знаходитись у різних державах.

Християнізація Руси-України мала визначальний вплив на розвиток культури народу: стали доступними і почали виконувати роль взірців для наслідування багаті пласти релігійної та світської літератури, архітектури, ширилися нові суспільні норми. Хоча й тут слід зауважити цікаву деталь: ще перед запровадженням християнства на Русі вже не існувало смертної кари, натомість візантійська традиція її допускала. Вираженням ідентичності новопосталої Київської Церкви став собор святої Софії у Києві (завершений за правління Ярослава Мудрого у 1037 році) та мозаїка Богородиці-Оранти у ньому – духовні символи України. Серед літературних шедеврів княжої доби, окрім уже згаданих «Повісти минулих літ» та «Слова про закон і бла-

годать» митрополита Іларіона, варто назвати зокрема «Руську правду», «Київський літопис», «Галицько-Волинський літопис», «Слово о полку Ігоревім», «Поучення дітям» князя Володимира Мономаха, «Ізборники» 1073 та 1076 років, «Киево-Печерський патерик».

Основними творцями, переписувачами і розповсюджувачами літератури тих часів були ченці. Перші монастирі на Україні-Русі виникли ще до Володимирового хрещення і діяли часто у природних або штучних печерах над Дніпром, Дністром та іншими ріками. Втім найвагомішим судилося стати Києво-Печерському монастирю, який тримався студійського уставу⁵ і був заснований святим Антонієм Печерським, що походив із Любеча на Чернігівщині. Знаково, що й ця обитель почалася з невеликої Антонієвої келії-печери на Берестові і такої рідної українському духу дерев'яної церкви. Саме тут вершили монаший подвиг і творили численні пам'ятки культури наступники святого Антонія Теодозій Печерський, монахи Никон та Нестор. Тут після відсторонення від київської митрополічної катедри усамітнився Іларіон ...

«Святий же наставник (Теодозій. – Прим. ред.) так чинив та навчав братію. А вона, немов земля, спрагла вологи, приймала його повчання та приносила Богові плоди своїх трудів: "одне в сто разів, друге в шістдесят, а інше в тридцять" (Мт. 13, 8). І можна було побачити на землі подібних до ангелів людей, а монастир став подібний до небес, де блаженний отець наш Теодосій засяяв, немов сонце, своїми добрими ділами...».

З Києво-Печерського патерика (XI ст.)

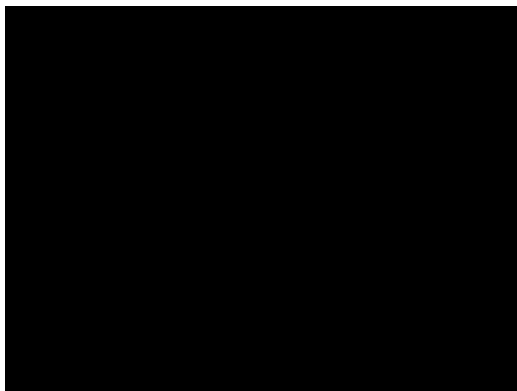
⁵ Студійський устав – правила монашого життя, укладені згідно з давніми традиціями християнського Сходу. За цим уставом жили перші ченці Києво-Печерського монастиря.

Із Печерського монастиря після погрому Києва монголами ченці розійшлися нашими землями і, згідно з усною традицією, дали початки численним обителям, у тому числі в Почаєві та в Зарваниці. Традиція першости і значимости Києво-Печерського монастиря була настільки сильною, що навіть у XVIII столітті ченці з віддаленої Мукачівської греко-католицької єпархії вибирались у паломництва до цієї обителі.

ЦЕРКВА У XII–XV СТОЛІТТЯХ

Галицьке князівство, яке в 1141 році очолив один із нащадків Ярослава Мудрого – Володимирко – мало достатньо потенціалу, щоб стати провідним спадкоємцем Київської держави. Цьому не в останню чергу сприяло зручне географічне становище: перетин низки торговельних шляхів центрально-східної Європи. Під кінець XII століття, за Романа Мстиславовича, відбулось об'єднання з сусіднім руським князівством – Волинським. А вже за кілька років галицько-волинські володарі отримали владу над більшістю територій правобережжя Дніпра включно з Києвом. У релігійному плані варто відзначити, що ці західні землі колишньої Київської держави знаходились лицем до лица із західним світом латинського християнства. Останнє проходило свою власну еволюцію, щораз більше набираючи експансіоністських рис і все частіше розглядаючи християн східної традиції не як партнера у пошуку єдності, а як об'єкт навернення. Цьому неабияк сприяли політичні еліти східноєвропейських «латинських» народів: угорського і польського, які межували з русинами. Тож на XII століття припадає декілька спроб поширити вплив Латинської Церкви на галицькі

Храм
св. Пантелеймона,
XII ст.
(с. Шевченкове,
Івано-Франківська
область).
Єдиний уцілілий
храм із часів
Галицько-
Волинського
князівства

землі, що не мали надзвичайного успіху в цьому періоді, проте таки вдалися у наступні століття. Цікаво, що зі свого боку руські еліти, як політичні, так і церковні, не дивились на Римську Церкву вороже. Про це свідчить бодай уже згадуваний факт участі митрополита Петра Акеровича в Ліонському соборі 1245 року чи папське коронування Данила Галицького як *Rex ruthenorum*, що супроводжувалось проханням прийняти його підданих до церковної єдності з Римом.

«Він, отож, прийняв вінець (корону. – А. Б.) од Бога, од Церкви Святих апостолів, від престолу святого Петра, і від отця свого, папи Інокентія, і від усіх єпископів своїх. Інокентій же проклинав тих, що хулили віру грецьку православну, і збирався він собор учинити про істинну віру і про воз'єднання церкви. Прийняв же Данило од Бога вінець у городі Дорогичині, коли він ішов на війну проти ятвягів із сином Львом і з Сомовитом, князем лядським».

Із Галицько-Волинського літопису (XIII ст.)

Галицько-Волинська держава, чи князівство Руське, яке було однією з наймогутніших центрально-східних європейських держав XII століття, проіснувала

з 1199 по 1349 рік. У церковному аспекті вона й далі залишалась частиною Київської митрополії, за виключенням періоду від 1303 до 1347 року, коли на її теренах було встановлено окрему Галицьку митрополію, яка охоплювала Галицьку, Володимирську, Луцьку, Перемишльську, Турівську й Холмську єпархії. Вона була ліквідована на вимогу московського князя, і візантійський імператор її задовольнив. Невдовзі вона знову постане з небуття, але це станеться за інших політичних умовин, хоч мотивація ініціаторів її відродження буде дуже схожою на мотивацію галицько-волинських еліт.

Із середини XIII століття до середини XIV століття більшість земель колишньої Київської держави, а згодом Галицько-Волинської, увійшли до складу Великого Князівства Литовського. Галицькі землі зайняла Польська корона. Буковина і Бесарабія відійшли до Молдавського господарства. У 1299 році київський митрополит Максим, грек за походженням, перебрався до Володимира-на-Клязьмі. Не в останню чергу цей переїзд відбувся з причини союзницьких стосунків між Константинополем і Золотою ордою, яка мала владу над тими землями. Згодом митрополит Петро (1308–1326) взагалі перебрався до Москви.

Литовці вперше прагнули забезпечити незалежне церковне управління для вірних Східної Церкви в межах своїх володінь ще наприкінці XIII–XIV століть, проте ця кампанія не була надто успішною, оскільки Константинополь прагнув зберегти єдність Руської митрополії. Але коли польський король Казимир, який захопив галицькі землі, звернувся до Константинополя з такою ж вимогою, погрожуючи силою повернути русинів у Латинську Церкву, то в Царгороді таки погодились. Відновлена Галицька митрополія цього разу

проіснувала з 1370 до 1401 року, коли була знову підпорядкована Київському митрополитові, який мав осідок у Москві. Майже в цей сам час схожі процеси, вже повторно, мали місце і на землях, підпорядкованих князеві литовському: у 1375 році на землях Литовського князівства з'явився свій митрополит – Роман, якого Константинополь визнав за незалежного від московського владики. Його наступник, який був висвячений у 1375 році так само під тиском литовського князя Ольгерда, – Кипріян – зумів знову стати єдиним главою Київської митрополії включно з московською частиною Церкви і галицькою. Однак це тривало недовго. У 1415 році руські єпископи Литовського князівства на Соборі в Новогрудку, який з XIV століття фактично став центром київської русько-литовської митрополії, без згоди константинопольського Патріярха і в конфлікті з митрополитом Фотієм, який сидів у Москві, обрали своїм предстоятелем Григорія Цамблака. При цьому єпископи апелювали до факту обрання на київський митрополічий престол Климентія Смолятича у 1147 році лише собором місцевого єпископату.

Саме митрополит Григорій у 1418 році взяв участь у Констанцькому соборі, організованому Західною Церквою. На Соборі 25 лютого латинською мовою було виголошене його Слово до Папи Мартина V. Він також звернувся окремим «Похвальним словом отцям Констанцького собору». В цьому зверненні «архієпископ Київський» виступив за проведення об'єднавчого вселенського собору Римської та Грецької Церков, на якому б сторони по-братськи, щиро шукали відповіді на питання, які розділяють Церкви. Цікаво, що заклик Цамблака є немов зверненням «посередника», оскільки він наголошує, що звертається не лише до римлян, але й до греків: «реку не к вам (до латинян. – А. Б.) токмо,

но і ко греком», – і обидві сторони закликає до примирення. У московських джерелах у XVI–XVII століття його називають «уніятим» поруч із митрополитом Ісидором, про якого мова піде далі, хоча й немає переконливих свідчень, що він таки вступив у єдність із Римом. Оскільки контакти єпископів Київської митрополії тих часів із Римською катедрою були радше епізодичним, аніж систематичним явищем. Центром тяжіння митрополії і далі залишався Константинополь.

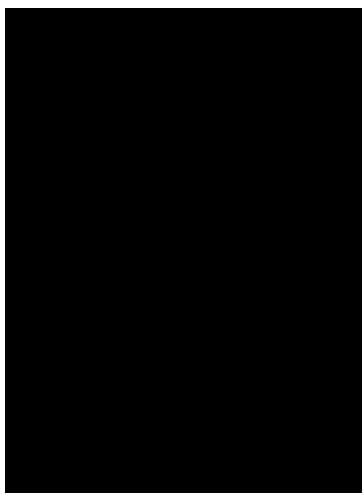
«Це велике і вашому любомудрію достойне діло необхідно вчинити, заради Духа, який діє у вас. Про це молю вас поспішити, з тим самим завзяттям і дією того самого Духа з'єднати розділене тіло церковне і в єдино зібрати за первообразом і вітцівським переданням, яке протягом багатьох років диявольською заздрістю поділене, пам'ятаючи, що істинний голова Церкви Христос. Як довго дорогі отці будете глядіти на розділені члени Христові? Як мозок поєднує всі жили і артерії і керує рухами всіх членів людини, як істоти живої, так повинно бути і в Церкві, що нині на дві частини поділена. Як можна говорити про християнську Церкву, яка не має Христового єднання? Христос поєднав нас хрещенням, Євангелієм і по дорозі на добровільні муки молився: «Отче сотвори їх, щоб були одно, як ми!». Зараз же нічого людей не єднає, лишився тільки Христос, голови же і мудрування різні. Віра в Трійцю – єдина, а тлумачення – різні. Тепер східна Церква докоряє західній, західна – східній, нагадуючи цим ворожнечу юдеїв і самарян, яких пристидив Олександр Македонський, еллін, який не знав про пророків і апостолів і зробив він це на основі простого і премудрого міркування. Чи явиться хто-небудь з юдеїв, варварів чи язичників, хто зробить щось подібне для нас?»

Зі «Слова похвального отцям Констанцького собору»
митрополита Григорія Цамблака (1418 р.)

У цей сам час на теренах Галичини за активного сприяння світської влади було засновано латинську митрополію. Ідея заснування паралельної Східній Церкві римо-католицької ієрархічної інституції полягала не лише в забезпеченні духовної опіки вірним латинської традиції, а й у підпорядкуванні латинським єпископам парафій Східної Церкви. Часом це відбувалось навіть шляхом руйнування храмів візантійської традиції, як це було з катедрою св. Йоана Хрестителя в Перемишлі і будівництвом на їх місці латинських соборів. Особливо складною ситуація стала після повторного скасування Галицької митрополії, коли місцева Східна Церква взагалі втратила ієрархію і була передана в управління намісникам. Спершу їх призначали київські митрополити, а в 1509 році під тиском польського короля це право було передано латинським ієрархам. Свого єпископа галичани знову змогли отримати лише у 1539 році.

ФЛОРЕНТІЙСЬКЕ ПОЄДНАННЯ

Ситуація в Київській митрополії зазнала значних змін після Ферраро-Флорентійського об'єднавчого собору в 1438–39 роках. Після смерти у 1431 році в Москві Київського митрополита Фотія новим митрополитом було іменовано єпископа Йону, який, однак, не поїхав у Константинополь для затвердження. А в 1435 році у Царгороді на Київську катедрі було призначено Ісидора, який прибув на Русь 2 квітня 1437 року, а через п'ять місяців із делегацією вирушив на собор в Італію. Ферраро-Флорентійський собор погодив позиції двох сторін стосовно вчення про походження Святого Духа, чистилища та

Київський митрополит Ісидор
(†1463 р. у Римі)

Євхаристії, а також щодо примату Римського єпископа. На соборі Київський митрополит виступив одним із найпалкіших прихильників єдності Східної Церкви із Західною. Об'єднавчий Акт підписала вся східна делегація, крім митрополита Марка Ефеського та Ісаї Ставропольського, який втік із Флоренції. Ісидор же підписав унійний Акт як митрополит Київський (*Isidorus, Metropolita Kioviae et totius Russiae*) і прокуратор Антіохійського Патріярха.

Перед тим, як Ісидор рушив у дорогу до своєї митрополії, Папа іменував його кардиналом, а також передав своє благословення для Руської Церкви. Перед Ісидором стояло завдання донести рішення про об'єднання Церков у Київській митрополії.

«Веселіться небеса і радуйся земле» (Пс. 96, 11), бо знято середню стіну, яка відділяла Західну Церкву від Східної, і прийшов мир і злагода; а сталося це завдяки тому наріжному каменю – Христові, який кріпко зв'язавши обоє любовним миром, з двох зробив одне (Еф. 2, 20; 2, 14) та утвердив і злучив вічним союзом. Після довготривалої темряви смутку й довголітньої мряки та пригноблючої імлі роз'єднання, нині засяяв тихий світлий промінь бажаної єдності. Нехай радіє мати-Церква, яка бачить своїх, досі роз'єднаних синів, котрі вже повернули до єдності і миру; і вона, що раніше, за час їхньої розлуки, гірко плакала, нехай сьо-

годні з невимовною радістю дякує всесильному Богові за це чудесне поєднання. Веселіться, всі вірні по всьому світі, і ви, що носите Христове ім'я, радійте разом з Матір'ю – вселенською Церквою! Після довготривалих непорозумінь і розбрату, східні і західні Отці, наражаючись на морські і земні небезпеки, подолали всі труднощі й невідгоди та охоче й ревно прибули на цей священний вселенський Собор з бажанням відновити святу єдність і первісну любов. Вони не завелись у своєму намірі. Після довгих і важких пошуків, врешті здобули, за благодаттю Святого Духа, так бажане і святе з'єднання».

З були Ферраро-Флорентійського собору «Laetentur Caeli» (1439 р.)

Дорогою до свого престольного міста митрополит видав кілька послань, в яких популяризував унію Сходу та Заходу серед мешканців угорської, польської та литовської держав. Перший спротив він зустрів у середовищі польських римо-католиків, які, з одного боку, відмовлялись визнавати в Східній Церкві рівноправну сестру, а з іншого – виявляли прихильність до єпископів-опонентів Папи Євгенія IV – учасників Базельського собору (1431–1437). Місцевий латинський єпископат також не надто волів вважати Східну Церкву за рівноправну собі, розглядаючи людей «грецької віри» радше як схизматиків⁶, яких вартувало б прилучити до Латинської Церкви без укладання уній. Небажаною виглядала їм Флорентійська унія і з політичного боку, оскільки вона б послабила привілейоване становище римо-католиків у рамках держави. Проте митрополит таки відправив із дозволу короля

⁶ Схизматик – відступник, що зрікся своєї віри і перебуває у «схизмі» (гр. – розкол).

Володислава літургію у візантійському обряді у краківській латинській катедрі.

Русини привітно зустріли митрополита Ісидора. Спершу він провів досить часу в Галичині, а потім подався до Вільна, а тоді до Києва, де пробув кілька місяців. Князь Олелько в Києві видав грамоту, в якій підтверджував права Ісидора, а 5 лютого 1441 року Акт Флорентійської унії було зачитано в київському соборі святої Софії.

19 березня цього ж року митрополит Ісидор прибув у Москву, здогадуючись заздалегідь, що там до унії поставились негативно. Все ж він відправив літургію в соборі московського Кремля, пом'янувши Римського єпископа. Це викликало сильне невдоволення, його було ув'язнено у Чудівському монастирі у східній частині Кремля. Над митрополитом відбувся суд, на якому серед засідателів були й духовні особи, зокрема єпископ суздальський Авраамій, який супроводжував Ісидора в Італію на собор, а також рязанський єпископ Йона, який претендував обійняти посаду київського митрополита замість Ісидора. Ісидор таки зміг утекти з Московії і через рік дістався до Італії. Потім він повернувся в Константинополь, на короткий час став Патріархом, брав участь в обороні міста від турків у 1453 році й ледь не загинув. Відтак поїхав до Рима, де й помер.

Несприйняття флорентійського поєднання між Латинською і Грецькою Церквами у князівстві Московському отримало логічне продовження в обранні власним митрополитом єпископа Рязанського Йони. Це відбулось у 1448 році без згоди Константинопольського Патріарха, що посилювало ізоляцію Московської держави і Церкви від решти християнського світу.

У відповідь на ці події у 1458 році Папа Пій II (реформу розпочав ще його попередник Калліст III), за

згодою Константинопольського Патріярха Григорія II, оновив Київську митрополію, окресливши її межами Польського королівства та Великого князівства Литовського, а її митрополитам надав титул архієпископа Київського, Литовського і всієї Малої Русі, хоча згодом називав його просто – архієпископом Київським і всієї Русі. Патріярх також схвалив призначення Папою на Київський престол архієпископа-митрополита Григорія Болгариновича (1458–1473). Наступний константинопольський Патріярх Діонісій I уже не був прихильником Флорентійської унії, але прийняв митрополитом Київським Григорія і захочував московитів визнати його митрополитом. У Москві цьому опиралися, а наступник митрополита Йони, Феодосій, взагалі перестав використовувати в титулі «Київський». Отож у пофлорентійську добу остаточно завершується поділ Київської митрополії на власне Київську та Московську.

Флорентійське поєднання не витримало випробування часом – офіційно його було анульовано греками на Синоді у 1472 році. Хоча статус цього зібрання не дозволяв скасовувати рішення собору, який і греками, і латинянами був визнаний за вселенський. Флорентійський собор, що з'ясував ті богословські питання, які розділяли Церкви, став заручником вторинних церковних факторів та підозр, а також політики. Фактом було те, що попри існування щирих прагнень досягнути єдності з-поміж представників грецької делегації (зокрема такої єдності щиро бажав Константинопольський Патріярх Йосиф II), були й такі, що годилися з собором лише з політичних міркувань, очікуючи отримати від Заходу військову допомогу у боротьбі з турками, що вже стояли біля константинопольських стін. Допомоги, на яку спромоглися

західні держави, виявилось недостатньо, щоб стримати натиск турків, тож і єдність із Західною Церквою для більшості греків виявилась зайвою. В богословські нюанси унії вони не надто вникали.

Проте у Київській митрополії унійні прагнення так швидко не згасли: вони то стихали, то здіймалися з новою силою. Вже наступник Григорія, митрополит Мисаїл (1473–1480), направив у 1476 році соборний меморіал «Вселенському Папі» Сиксту IV, в якому висловив свою шану «вселенському учителеві» та «верховному отцеві православних патріархів», римському єпископу, та писав про необхідність поєднання Східної і Західної Церков. Однак невідомо, чи цей лист потрапив до адресата... Цікавим фактом є також те, що ім'я митрополита Ісидора згадується в Києво-Печерських пом'яниках аж до кінця XV століття.

У 1500 році інший руський митрополит – Йосиф I Болгаринович (1497–1501), наслідуючи митрополита Мисаїла, звернувся із листом до Папи Олександра VI і визнав свою вірність Флорентійському соборові. Ще раніше як єпископ Смоленський він звертався до Константинопольського Патріярха Нифонта II з проханням розтлумачити ставлення царгородської патріярхії до Флорентійської унії. Оригінал листа-відповіді не зберігся, але копія, яка була опублікована у 1617 році, свідчить, що Нифонт II заохочував Йосифа триматися як власних традицій, так і унії з Римом.

«Я вірую і сповідаю, що ти пастир всіх віруючих і глава Вселенської Церкви і всіх св. отців і патріярхів. Перед тобою ми смиренно схилиємо голови наші з усією покірністю доброї волі, не через примус або необхідність, але за ревністю віри і сердечної любови; бажаємо від твоєї святині святійшого благословення, тому що тобі віддані ключі Царства Небесного і влада в'язати

і розрішати. Тому відтепер ми молимо твою святиню: змилуйся нам, що живуть далеко в північних країнах на Русі з обрядом і уставом Східної Церкви, що містить святі сім Вселенських Соборів, а з ними також і восьмий, Флорентійський ...»

З листа митрополита Йосифа I
до Папи Олександра VI (1500 р.)

Проте це був, мабуть, останній вияв відданости Флорентійському соборові з боку Київських митрополитів. У наступні десятиліття Церква Києва увійшла в часи дезорієнтації та непевности. Це позначалось і на інституційному вимірі життя Церкви, і на таких важливих сферах як моральний та освітній рівень духовенства. А саме ці питання визначатимуть дискурс того церковного оновлення, яке в цей час набирало швидких обертів у західній Європі. Київська митрополія, яка лежала в географічних межах, що були охоплені цим оновленням, не була готового до нього. Протестантська реформація, католицька реформа та Контрреформація застали її зненацька. Вихід було знайдено, він не був новим і полягав у налагодженні контактів із Римською Апостольською столицею.

У культурному плані період XIV–XV ст. був певною мірою кризовим. Услід за поступовою втратою руським князівством політичної незалежности Київська Церква усе більш зазнавала впливів з боку західної християнської традиції. Але приналежність руських теренів до держави з переважаючою латинською культурою сприяло тому, що представники інтелектуальних кіл часом будували свою кар'єру на Заході, як, наприклад, Павло Русин із Кросна чи Юрій Дрогобич (Котермак). У підсумку ця приналежність до ширшого європейського контексту подарувала українській культурі цілий пласт латиномовної літератури. Водночас

розвивалося і традиційне літописання: митрополит Мисаїл, за припущеннями, був автором літопису за 1245–1425 роки; була завершена старша редакція Західно-руського літопису. Також були упорядковані Четві-мінеї 1489 року – збірник житій святих та повчальних текстів, окремі частини якого містять характерні особливості білоруської та української мов.

ПЕРЕДУМОВИ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ

Після падіння Константинополя у 1453 році Царгородські патріярхи потрапили в залежність від ісламського правителя і мусили сплачувати податок султанові за затвердження на патріярший престол. Така процедура породжувала серйозні зловживання з боку самих православних. Починаючи з другої половини XV століття, зміни на патріяршому престолі відбувались доволі часто, а у XVII столітті цей процес сягнув свого апогею – патріярхи змінювались 54 рази. Дехто, як, наприклад, Кирило Лукаріс, встиг побути патріярхом шість разів. У православному середовищі панувала деморалізація та корумпованість.

Не краща ситуація склалася в Київській митрополії – тут кризові тенденції XIV–XV століть тільки посилилися: світська влада дуже часто надавала єпископські катедри, не зважаючи на те, чи мав кандидат для цього достатній моральний і богословський рівень. Перевага надавалась тим, хто міг краще пролобіювати своє призначення. Дуже часто на катедри поставляли мирян, які іноді так і залишались у світському стані. Зрештою до Тридентської реформи Західної Церкви надто світський спосіб життя можна було часто побачити і в середовищі римо-католицького вищого ду-

ховенства, але після виникнення протестантизму та початку реформ у Латинській Церкві оновлення дуже швидко спричинило різкий контраст між римо-католиками та православними на території Київської митрополії. Прірва між двома конфесіями, яка поглиблювалась у всіх сферах церковного життя, загрожувала Східній Церкві в межах Польсько-Литовської держави повною маргіналізацією.

У XVI ст. митрополія Києва стає *de facto* самостійною від Константинопольських патріархів, які жодним чином не дбали про стан дочірньої Церкви, зрештою й не надто могли це робити. До незалежнення митрополії спричинився також той факт, що після Флорентійського собору нового Київського митрополита на місце Ісидора фактично призначив Папа, тож зв'язок із Константинополем (який тепер мав чимало власних гострих проблем) став слабшати. Згодом своїх митрополитів місцеві єпископи почали обирати самостійно. На українських землях та в Московії грецькі ієрархи з'являлись здебільшого для того, щоб отримати пожертви.

Місцевий люд, передусім активні міщани, розуміли проблему й шукали шляхи її вирішення: у Київській митрополії почав розвиватися мирянський братський рух. Братства вирішили передовсім підняти освітній рівень через заснування шкіл та книговидавництва. Великою мірою братства завдячували своїм натхненням давній руській традиції парафіяльної «братчини», але в цей період на постання братського руху мали вплив численні західноєвропейські римо-католицькі мирянські рухи, а також ідеї протестантської реформації. Братства, зокрема Успенське у Львові, практично відразу отримали підтримку від грецьких ієрархів. Так у 1586 році на руські землі Речі Посполитої прибув

Антіохійський Патріярх Йоаким. Під час свого візиту він потвердив Статут Львівського братства і надав йому особливі привілеї. Як для православної традиції, вони були безпрецедентними, оскільки дозволяли братству наглядати за релігійним життям (в тому числі за духовенством) в краї, що згідно з церковними правилами належить лише єпископам.

«З цією метою ми, Йоаким, з ласки Божої патріярх великої Антіохії, посланий синодом патріярхів, наказуємо силою Божою, щоб ці доручення твердо виконувались від нині і назавжди. І даруємо право цьому братству церковному напоумляти всякого, противного законові Христовому та усувати з Церкви всілякі неподобства. І якщо якогось братчика його ж парох відлучить від церкви його, то нехай ні протопресвітер, ні єпископ не благословлять такого чоловіка, поки він із братством не звів рахунки. А якщо відомо стане, що хтось у цьому місті чи котрійсь церкві, чи іншому братстві живе не за законом, будь то мирянин, чернець, протопресвітер, священник, дякон чи хтось із нижчих чинів, то мають їх упоминати словом або письмом. Якщо виявиться, що ті чи інші особи противляться законові істини, про них треба заявити єпископові. А якщо ж єпископ піде супроти закону істини і рядитиме Церквою не за канонами святих Апостолів і святих Отців, підбиваючи праведних на неправду, зміцнюючи руки беззаконникам, то такому єпископові всі мусять чинити опір, я ворогові істини».

Із Грамоти патріярха Антіохійського Йоакима
Львівському братству (1586)

У 1589 році Київську митрополію відвідав Патріярх Єремія (Транос) II, який перед тим, після шести місяців *de facto* ув'язнення в Москві, під тиском світської влади підвищив Московську митрополію до

рангу патріархату. По дорозі назад, зупинившись у Речі Посполитій, Патріярх Єремія усунув Київського митрополита Онисифора Дівочку (1579–1589) на підставі звинувачень у тому, що він був двічі одружений до того, як став священиком. На його місце Патріярх поставив нового митрополита – Михайла Рогозу (1589–1599), а також призначив одного з єпископів своїм екзархом із правом контролювати діяльність єпископів і самого митрополита, створивши таким чином незрозумілу ієрархічну структуру в митрополії. Патріярх започаткував низку реформ, які були покликані підвищити моральний рівень руського духовенства, встановив обов'язок для ієрархії збиратись на регулярні собори, а також підтримав привілейований статус мирянського братства стосовно ієрархії.

У той сам час оновлена після Тридентського (Трентського) собору (1545–1563) Латинська Церква змогла вийти із конфлікту з протестантизмом із новими силами, потужним розвитком освіти та нових форм християнської побожності, пожвавленням місіонерської діяльності тощо. Це оновлення Латинської Церкви стосувалось і відродження унійної ідеї. У 1575 році в Римі було засновано навчальний заклад – Грецьку колегію св. Атанасія для студентів із Церков візантійської традиції. В наступному році такі ж колегії було засновано для маронітів і вірмен.

У цей час відбувається нове пожвавлення стосунків між Римом та Константинополем, навіть виникла ідея сприяння перенесення осідку патріархату з-під турків у більш безпечне місце, наприклад, на руські землі, що входили в Річ Посполиту, прихильність щодо цього мав князь Костянтин Острозький. Не був проти розмови про об'єднання і Царгородський Патріярх Єремія (Транос) II. Ще у 1581 році Рим спробував

вести переговори про єдність із Московською Церквою, надіславши туди легата Антоніо Поссевіно, однак ця місія не мала успіху.

Разом з тим у Польщі в другій половині XVI століття свою широку активність розгорнув новий динамічний латинський орден єзуїтів (Товариство Ісуса), який став локомотивом католицької реформи та Контрреформації.

Петро Скарга, ТІ (1536–1612)

Серед найбільш відомих польських єзуїтів того часу був Петро Скарга. Полемічна активність якого зосередилась головно на бажанні повернути русинів до єдності з Римом. Твір Скарги, що мав назву «Про єдність Церкви Божої під одним Пастирем і про відступ Греків від цієї єдності» не був діяломом зі Східною Церквою в дусі Ферраро-Флорентійського собору, на якому всі дискусійні питання вирішувались шляхом дебатів. Це був трактат, який цілком відповідав новій латинській парадигмі інтелектуальної боротьби та жорсткої полеміки, яка викристалізувалась у протистоянні з послідовниками Лютера та Кальвіна. Скарга гостро розкритикував стан Східної Церкви та вказав на необхідність підпорядкування Римові як на єдино можливий шлях оновлення й оздоровлення. Скарга також нищівно розкритикував візантійську традицію в цілості: її організаційну та інтелектуальну відсталість тощо. Критика була настільки недіялогічною, що перший тираж книги представники руської еліти вирішили викупити і спалити.

Проте не всі єзуїти вважали, що діалог про єдність варто провадити таким чином. Частина отців, як, наприклад, о. Мартин Латерна, уродженець Дрогобича, вважав, що в діалозі з русинами варто взоруватись на принципи, сформульовані Ферраро-Флорентійським собором, які полягали у визнанні відповідної гідності Руської Церкви. Саме про такий шлях писав у 40-х роках латиномовний письменник-гуманіст і філософ Станіслав Оріховський, який, хоч і належав до Латинської Церкви, з походження був русином. І саме цей шлях згодом стане еталоном для руської ієрархії.

«До того, дуже ошукали тебе греки, руський народе, що даючи тобі святу віру, не дали своєї грецької мови, тільки звеліли задовольнитися цією слов'янською, щоб ти ніколи не прийшов до справжнього розуміння й науки. Є бо тільки ті дві мови, грецька й латинська, що на них свята віра поширилася й прийнялась по всьому світу, й поза цими мовами ніхто в ніякій науці не може бути досконалий, а тим більше в духовній, в науці святої віри».

З книги Петра Скарги «Про єдність Церкви Божої під одним Пастирем і про відступ Греків від цієї єдності» (1577)

Перманентна криза в Константинопольській Патріархії, внутрішні та зовнішні виклики, які стояли перед Київською митрополією: прагнення відновити законну владу єпископів у єпархіях супроти братств, Реформація, оновлений посттридентський католицизм, утиски Руської Церкви в Речі Посполитій, доволі переконлива богословська полеміка з боку єзуїтів і маргінальний статус руської ієрархії та самої Церкви в католицькій державі наштовхнули у 80–90-х роках XVI століття руську шляхту та єпископат на ідею оновлення церковного життя Київської Церкви. Спершу князь

Костянтин Острозький, а згодом увесь єпископат митрополії зупинилися на тому, що найкращим виходом із кризової ситуації буде відновлення єдності з Римською Церквою.

ВІДНОВЛЕННЯ ЄДНОСТИ З РИМСЬКОЮ ЦЕРКВОЮ

Тож, починаючи з 1590 року, в Київській Церкві відбулось декілька соборів, на яких розглядали різні проблеми внутрішньо церковного життя, а також викристалізувалась ідея унії з Римом.

Уже в червні 1590 року Львівський єпископ Гедеон Балабан, Луцький – Кирило Терлецький, Пінський – Леонтій Пельчинський і Холмський – Діонісій Збруйський підписали декларації про готовність до єдності з Римом. У 1593 році до них приєднався новий єпископ Іпатій Потій, освічений архиєрей, який став головним натхненником Берестейської унії. 27 березня 1594 року в Сокалі руські єпископи знову підписалися за унію. Не підписав угоди лише один владика.

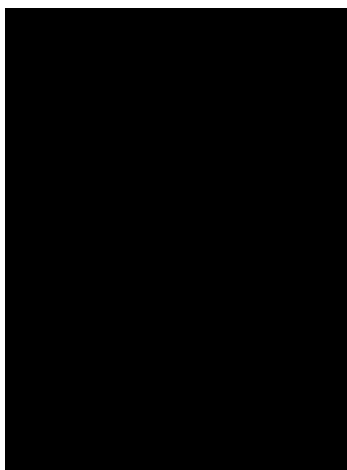
«Перш за все: побачили ми, єпископи, у старших наших їх милостях патріярхах великі недоладності і недбалість у ставленні до Церков Божих і до священного закону та поневолення їх самих, і як з чотирьох патріярхів стало вісім (раніше ніколи не було їх так багато, тільки чотири), і яке вони у столицях своїх життя ведуть, і як один під одним підкопуються, і як столиці соборні Церкви Божої занедбали; коли ж приїжджають до нас, не проводять жодних диспутів з іновірцями, ні не дають пояснень до писання Божого, навіть, якщо хтось і просить, не хочуть їх давати, дбаючи тільки про свою користь більше, ніж про

спасення, і, нахапавши скарбів, скільки можливо, один одного там, у землі поганській, купують і тільки цим заповнюють своє життя (не згадуючи про інші їхні неподобства). Саме через це, ми, не бажаючи далі перебувати в такій непорядності та під таким їхнім пастирством, одностайно погодившись, але під умовою, якщо його королівська милість господар наш християнський і помазанець Божий, зволить захотіти під одним пастирством хвалу Богу поширити і нас до таких свобод разом з нашими єпископами і церквами, з монастирями і всім духовенством так, як і їх милості духовні римські, залучити і зберігати, – хочемо з допомогою Божою приступити до об'єднання віри і того пастиря одного, головного, якому самим нашим Спасителем це довірено, найсвятішого папу римського, нашим пастирем признати; тільки просимо, аби господар, його милість, нас з єпископами нашими привілеєм його королівської милості запевнити, і ті артикули, нижче описані, затвердити та закріпити на вічні часи зволив».

З Меморандуму руських єпископів,
розробленого у Новоградку (1594)

У своєму меморандумі єпископи звернули увагу на неспроможність грецьких Патріархів захистити митрополію перед натиском Реформації, відсутність освіти для полеміки з реформатами, нарікали на здирництво греків, які оббирають митрополію, а також висунули низку вимог щодо об'єднання. Передусім це збереження всього традиційного укладу Східної Церкви, право митрополитові висвячувати єпископів із благословення Папи, досягнення рівності з латинською ієрархією, зокрема право мати місця в сеймі. Щодо самого митрополита, то його після обрання на престол повинен був би благословляти Папа, і це

мало б бути безкоштовно. Згодом із цих умов було сформовано Берестейські артикули, які єпископат прийняв у 1595 році. Коли однозгідне рішення викристалізувалось, восени 1595 року до Рима було скеровано єпископів Потія і Терлецького, які засвідчили своє бажання унії перед Римським Папою. У цьому ж році єпископи Гедеон Балабан (Львів) і Михайло Копистенський (Перемишль) відійшли від решти і відмовились від ідеї унії. Так само відійшов і Костянтин Острозький, який мав свої власні погляди на процес підготовки об'єднання та не був задоволений з того, як його попроварили єпископи. А також схилився до кількох протестантських ідей щодо майбутнього розвитку Церкви, які були неприйнятними для єпископів.

*Папа Климент VIII
(1536–1605)*

Незважаючи на це, 6–10 жовтня 1596 року п'ятеро єпископів на чолі з митрополитом Київським прийняли унійну угоду, затверджену Папою Климентом VIII 23 грудня 1595 року. Цей унійний собор проходив у катедральному соборі Іпатія Потія в Бересті. Саме місце собору довелося охороняти королівським підрозділом, оскільки князь Острозький погрожував його учасникам розправою руками свого війська, яке вже стояло напоготові.

А в той сам час в іншій частині міста, в домі місцевого протестанта, відбувався протилежний, антиунійний собор. На ньому були присутні руські магнати, мі-

щани, духовенство, представники братств, протестанти (реформати та антитринітарії), архимандрит Києво-Печерського монастиря (який, як і єпископи Гедеон та Михайло, змінив свою позицію щодо унії), князь Острозький та представник Царгородського Патріярха, грек Никифор, який не був ані священником, ані єпископом, але мав грамоту протосинкела⁷ й екзарха від Патріярха Єремії, видану в 1592 році (на момент Берестейського собору Патріярх Єремія вже помер). Інший екзарх Патріярха, Терлецький, єпископ Луцький, був на боці унії і брав участь у проунійному соборі. На антиунійному соборі був представник Олександрійського Патріярха Кирило Лукаріс, який згодом шість разів ставав Царгородським Патріярхом, а також єпископи Львівський Гедеон Балабан та Перемишльський Михайло Копистенський. Антиунійний собор оголосив про позбавлення сану єпископів на чолі з митрополитом, однак статус грека Никифора був такий, що навіть серед учасників антиунійного собору були сумніви, чи він взагалі має право судити єпископів.

«Богочитання і всі молитви, вранішні, вечірні й нічні, аби нам залишили незмінними, згідно зі стародавнім звичаєм Східної Церкви, Святі літургії, яких є три: Василія, Золотоустого та Єпифанія, яка буває під час великого посту з наперед освяченими дарами, а також і всі інші церемонії та обряди нашої Церкви, які ми досі мали, тому що і в Римі під послухом Найвищого архипастиря то зберігається, і щоб це ми виконували нашою мовою».

З документу «Артикули, на які згоди потребуємо від панів римлян, перш ніж до єдності з Церквою Римською приступимо» (1595)

⁷ Протосинкел – єрей або єпископ, що виконує функції помічника єпархіяльного єпископа в управлінні єпархією. Префікс «прото-» означає «перший».

Проунійний собор завершився проголошенням унії та заборонаю в служінні для єпископів Балабана і Копистенського. 15 грудня польський король Сигизмунд III визнав чинними рішення Берестейського собору і недійсними ухвали антиунійного собору.

Утім, Західна Церква на момент підписання руськими єпископами Берестейської унії мала вже значно іншу еклезіологію⁸, ніж гадали ієрархи Київської митрополії. Якщо українсько-білоруські єпископи вважали, що їхня митрополія вступає в єдність із Римською Церквою-сестрою зі збереженням всіх своїх прав і привілеїв, як то було колись на Флорентійському соборі, то в Римі це розуміли як «повернення єпископів-схизматиків у лоно правдивої Церкви». Там відкидали рівність Київської і Римської Церкви, а латинський богослов Хуан Сарагоса де Ередіа заперечував будь-яку можливість висунення попередніх умов (Артикули Берестейської унії) єдності тими, що бажають «повернутися в спасительне лоно Христової Церкви».

Відповідно у своїй буллі⁹ *Magnus Dominus* Папа Климент VIII не згадує ані про Київську митрополію, ані про соборне рішення єпископату митрополії щодо унії з Римом (див. Додатки, мапа 1).

Протистояння двох таборів Київської Церкви, які по-різному дивились на процес подолання кризи в митрополії, накладені на прагнення політиків використати Церкву (і Православну, і Католицьку) в своїх інтересах, а також ригоризм та закостенілість поглядів значної частини духовенства і нерозуміння мирян ста-

---

⁸ Еклезіологія – богословська наука про генезу, природу, прикмети, цілі та завдання Церкви.

⁹ Булла – один із різновидів офіційних папських документів.

ли причинами багатьох проблем у церковно-релігійному житті України-Руси подальших століть. З одного боку, Берестейська унія спричинилася до пожвавлення життя Київської Церкви, а з іншого – до поляризації і протистояння у суспільстві.

Унійний процес у Київській митрополії став сильним каталізатором до пошуку єдності з Римським престолом і в Мукачівській єпархії (перша писемна згадка про яку датована кінцем XV століття), яка перебувала на той час на території Угорського королівства. До унійної праці великою мірою долучився граф Юрій III Другет та запрошений ним на Закарпаття Перемишльський єпископ Атанасій Крупецький (Київська митрополія), де він проводив активну проповідь унії серед місцевого духовенства та монашества. Згодом до унійної справи долучився Київський митрополит Йосиф Велямин Рутський та новий Мукачівський єпископ Петроній, поставлений у 1623 році. Петроній та його товариш Іван Григорович були добре знайомі з унійним рухом та мали дружні стосунки з Київським митрополитом Йосифом Велямином Рутським та Йосафатом Кунцевичем. Разом із тим митрополит Велямин Рутський направив на Закарпаття галичанина Василія Тарасовича, монаха василіянина, який повинен був допомогти Петронію та Григоровичу в підготовці, поясненні серед людей справи унії. Після Петронія у 1627 році єпископом Мукачівським став Іван Григорович, який був висвячений молдавським православним митрополитом у Яссах. Повертаючись із Молдови, єпископ Григорович зустрівся з унійним митрополитом Київським Йосифом Велямином Рутським та знову обговорив справу єдності з Римським престолом. Остаточно унія Мукачівської єпархії була проголошена в Ужгороді 24 квітня 1646 року.

ПОСТБЕРЕСТЕЙСЬКА ДОБА

Після смерті митрополита Михайла Рогози митрополічу катедру зайняв єпископ Володимирський і Берестейський Іпатій Потій (1600–1613). Один з найяскравіших і найосвіченіших ієрархів свого часу, який довго намагався переконати стати на бік прихильників унії свого приятеля і покровителя Костянтина Острозького, а згодом разом з єпископом Луцьким і Острозьким Кирилом Терлецьким, екзархом Константинопольського патріярха, відбув подорож до Рима, де 23 грудня 1595 року, в Констянтинівій залі Ватикану, склав визнання віри перед Папою Климентом VIII.

«Що ж було інше діяти нам, бідним підпасичам? Одне: зважаючи на недбалість наших головних пастирів, – повернутися до кращого порядку і до давнини та святої згоди, яка існувала ще за часів наших предків. Коли ми почали радитися і задумуватися щодо нашої повинности, то замість вдячності за наше старання впали у велику ненависть і неласку у своїх. Наслухалися й надивилися погрозливих слів і листів та небезпек для нас. Але про це ми не задумуємося, бо задля правди Божої не боїмося за себе».

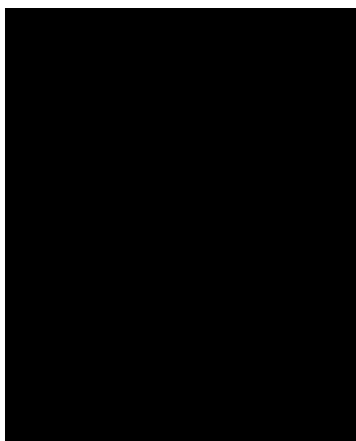
З твору Іпатія Потія «Унія греків з костелом римським» (1595)

У контексті полеміки між прихильниками і противниками унії, яка сягала вже свого апогею, для Потія важливо було показати, що унія з Римом не була актом, що суперечив традиції Київської Церкви, а радше виходом із кризи через повернення до давньої єдності Церкви. У своїх історичних розвідках Іпатій Потій старався показати, що прагнення єдності між Київською Церквою і Римською серед руського єпископату були

завжди. Задля підтвердження своїх слів він, зокрема, опублікував лист митрополита Мисаїла з 1476 року до Римського понтифіка, про який ішлося вище.

У той же час польська влада не давала однозначної відповіді на суперечки, які виникли у зв'язку з Берестейською унією. Розуміючи, що певна частина населення не підтримала унії (те, що єпископи працювали над об'єднанням із Римом таємно від вірних, стало однією з найбільших слабин цього об'єднання), світська влада не бажала дратувати будь-яку зі сторін. У 1607 році сейм схвалив статут братств, а король Сигизмунд III підтвердив, що всі сани і володіння Руської Церкви будуть надаватись лише представникам «давньої грецької релігії», не уточнюючи, про кого йдеться – про прихильників чи противників єдності з Римом.

Після смерти Іпатія Потія у 1613 році Київську митрополію очолив Йосиф Велямин Рутський (1613–1637). Серед основних своїх завдань Велямин Рутський бачив піднесення освітнього рівня духовенства та реформу монастирів, яку він провів у 1617 році. Суттю реформи було об'єднання всіх монастирів у одну структуру (на зразок західних орденів) на чолі з протоархимандритом. Метою таких трансформацій було запровадження єдиної виховної та освітньої системи в монастирях задля кращої загальної адміністрації над ними. За прикладом західних орденів це монастирське об'єднання взяло собі назву від імени укладача Уставу – св. Василя Великого (Чин святого Василя Великого, або василіяни). Реформа велику увагу приділяла також богословській освіті монахів. Саме завдяки освіті Велямин Рутський хотів підняти Київську Церкву до рівня Латинської, щоб таким чином забезпечити її від переходів вірних у латинство.

*Митрополит Йосиф-Велямин
Рутський (1574–1637)*

Що ж до тих єпископів, які не погодились на унію, то на початку XVII століття в Київській митрополії залишався лише один єпископ – Єремія Тисаровський у Львові, який замінив на цій катедрі Гедеона Балабана, що помер у 1607. Ще перед хіротонією¹⁰, яка відбулась в Сучаві, він обіцяв прийняти унію, однак після висвячення відмовився. Інший єпископ, який

не прийняв унії – Михайло Копистенський – помер у 1610 році.

Період, який обрамляє Берестейську унію 1596 року, позначився небаченим досі пошвавленням літературної і публіцистичної діяльності через значне поширення такого явища, як полемічна література. Поштовхом до її появи стали праці єзуїтів Бенедикта Гербеста, а особливо Петра Скарги «Про єдність Церкви Божої» 1577 року. Відповідь із православного боку вийшла з-під пера поляка-протестанта Мартина Броневського, який підписався Христофором Філаретом. Надалі з православної сторони полемізували Герасим Смотрицький, Василь Суразький, Іван Вишенський, Стефан Зизаній, Захарія Копистенський, Євсей Пимін (ймовірно, псевдонім Петра Могили), Лазар Баранович, Йоанникій Галятовський та Меле-

¹⁰ Хіротонія – обряд висвячення на священнослужителя, який здійснюють через покладення рук.

тій Смотрицький (спершу писав як Теофіл Ортолог). Останній згодом, прийнявши унію, перейшов до протилежного табору полемістів, куди належали Іпатій Потій, Іван Дубович, Лев Кревза, Йосиф Велямин Рутський, Касіян Сакович та ін.

«Колись Златоуст учив, що треба не “зупинятися на словах”, а “дивитись на намір того, хто щось пише...” Тим часом у стосунках між Західною та Східною Церквами зараз відбувається так, що ми шукаємо правди в “голих словах, а не в суті справи”. Наприклад, ми не хочемо слухати того, як саме римляни тлумачать слова “і від Сина”, а, вклавши в них свій власний смисл, лякаємось їх».

З книги Мелетія Смотрицького «Апологія» (1628)

Усі полемічні тексти писались із надзвичайно емоційним запалом, і їх автори не завжди дбали про ґрунтовну аргументацію. Проте корпус тогочасної полемічної літератури становить неоціненний скарб давнього українського письменства як з літературознавчого огляду, так і з огляду на розвиток богословської думки. Полеміка стала для її учасників важливим чинником самопізнання і кристалізації власної ідентичності. Цей процес стимулював розвиток інтелектуальної культури, що в майбутніх десятиліттях позначилось на піднесенні освітнього рівня серед духовенства обох ворогуючих таборів. Проте ці диспути мали й негативні наслідки, оскільки кожна зі сторін пройшла шлях усталення власної ідентичності, яка часто базувалася на перебільшеному протиставленні «іншому» і таким чином міцно закріпилися на своїх непохитних позиціях. Урешті-решт війна «Руси з Руссю», як характеризував тогочасний стан суспільства Мелетій Смотрицький, не завершилася

примиренням, а радше більш чітким розмежуванням та конфесіоналізацією.

У культурній сфері кінець XVI – перша половина XVII століття стали багатим на різні здобутки періодом. Варто згадати про діяльність Острозького гуртка, який діяв під опікою князя Костянтина Острозького. Широковідомим здобутком праці цього культурно-релігійного осередку стало видання у 1581 році першого повного церковнослов'янського перекладу книг Старого і Нового Завітів. До освітнього поступу того часу слід віднести також діяльність Львівського Успенського братства, яке провадило власну школу, а також активно займалось книгодрукуванням.

Окрім того період XVI–XVII століть, який справедливо називають добою «українського бароко», був надзвичайно яскравим та багатим на різного роду явища, події та пам'ятки в царині богослов'я, літератури, архітектури та Загалом української культури. Українське бароко було дитям творчого синтезу двох європейських культурних традицій – латинської (навіть іспанської містики!) і слов'яно-візантійської. Їхнє поєднання витворило неповторну й нову духовну атмосферу, яка знайшла вираження в усіх формах не лише церковного мистецтва та науки, але й світського. Особливістю українського бароко є також те, що його творцями були головно представники Церкви. Бароко стало візиткою цілого XVII століття української історії. Його вплив відчувався і в подальші десятиліття. Ця особлива духовна атмосфера була затерта лише поступовим утвердженням на теренах Київської митрополії російських культурних зразків з метою нівелювання будь-яких проявів окремішності київської церковної культури від московської.

ПОДІЛ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

У 1620 році Єрусалимський Патріярх Теофан III дорогою з Москви, під захистом козаків і гетьмана Петра Сагайдачного, у Києві таємно висвятив нову ієрархію на чолі з митрополитом для всіх епархій Київської Церкви, які займали унійні єпископи. Альтернативним Київським митрополитом став Йов Борецький. Таємне висвячення паралельної ієрархії Київської Церкви викликало протест з боку польської влади, однак король не пішов на конфлікт, оскільки потребував допомоги козаків у війні проти турків. Навіть латинські єпископи готові були пожертвувати унійною митрополією задля державних інтересів, щоб прихилити на свій бік козаків.

Поберестейська доба була позначена, як уже йшлося вище, дуже жвавою і запальною полемікою, проте часом, на жаль, у хід ішли не лише слова, а доходило й до застосування фізичної сили: Русь нищила Русь, як писали сучасники. Так, у 1618 році козаки втопили у Дніпрі митрополичого намісника собору святої Софії – о. Антонія Грековича. Але апогеєм протистояння стало вбивство 12 листопада 1623 року у Вітебську унійного архієпископа Полоцького Йосафата Кунцевича.

«Від самого початку він не мав ніякого наставника духовного життя, але під проводом самого Святого Духа він за короткий час досягнув такого поступу, що сам міг бути учителем інших. Це особливо я помітив у ньому, коли здавалося, що він наче закопаний у своїй келії, до такої міри, що навіть ногою не ступав на монастирське подвір'я, навіть коли високопоставлені особи, сенатори, відвідували монастир; а коли визначні міщани, вийшовши з церкви, починали збиратися у келії молодого ченця, щоб скористатися з розмови

із ним, [...] він, щоб уникнути їх відвідин, поставив собі столик у приділі св. Луки близько входу до церкви Пресвятої Тройці і там він проводив свої дні у читанні, писанні та молитві».

Митрополит Йосиф Велямин Рутський про святого
Йосафата Кунцевича (1623)

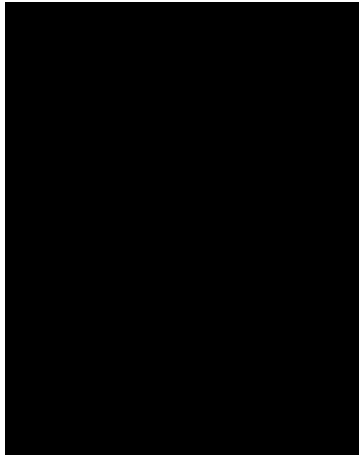
Особа св. Йосафата донині залишається найбільш контроверсійною для українських греко-католиків і православних. Для перших він – святий мученик, для других – ворог Церкви. Проте для тодішніх опонентів по обидва боки барикад цей випадок став також нагодою до призадуми. Його опонент по Полоцькій кафедрі з православного боку, вже згадуваний Мелетій Смотрицький, залишив на деякий час свою катедру і відбув у подорож до східних патріархатів. Побачене – занепад, продажність, а також поширення еретичних учень у Православній Церкві на Сході – переконали його про доцільність єдності Київської митрополії з Римською Церквою. Після приїзду додому Мелетій Смотрицький перейшов до унійної митрополії. Через що пізніший біограф, єпископ Яків Суша, назве його «Савлом-Павлом єднання».

Конфлікти 1620-их років підштовхували обидві сторони до пошуків порозуміння. Того бажала і світська влада. Саме на цей час припадає кілька об'єднавчих спроб обох частин Київської митрополії, які, проте, не увінчались успіхом. З одного боку, це сталося через неможливість дійти до порозуміння з православними: радикали у цьому таборі не відчували відповідної потреби і для зриву перемовин використовували козаків. З іншого боку, домовленості не вдалося досягнути через відмінну еклезіологічну парадигму, яка панувала в Римській Церкві. Рим був проти того, щоб представники унійної митрополії

вступали в богословські дискусії з православними, залишаючи цю прерогативу Вселенському собору, а також посилаючись на рішення останнього спільного для християн Сходу і Заходу Флорентійського собору, де всі суперечки було вирішено. Через ці причини, зокрема, не відбувся спільний собор у Львові у 1629 року.

Після смерти Йова Борецького у 1631 році православну митрополію очолив Ісаєя Копинський (1631–1632). Після його усунення і за сприяння нового короля Владислава IV катедру посів митрополит Петро Могила (1632–1647). Того ж року польський Сейм прийняв «Пункти примирення підданих Корони і Великого князівства Литовського руської нації і грецької релігії». В них зокрема було остаточно визначено поділ Київської митрополії на унійну і православну та гарантувалась кожному свобода віросповідання, в тому числі православні отримали гарантії свого вільного існування й майнові запевнення.

На часи митрополитів Петра Могили і Йосифа Велямина Рутського припадають нові спроби досягти порозуміння між двома частинами Київської Церкви. У цей період зароджується ідея спільного для обох сторін діалогу Київського Патріархату, який би однаковою мірою був незалежний і від Константинополя, і від Рима, але перебував із ними в єдності. Про це свідчить зокрема і Меморіал митрополита Петра

Святий Йосафат Кунцевич

Могили (ймовірно, підготовлений у співпраці з воеводою Адамом Кисілем), надісланий до Рима, в якому розвивається ідея саме патріяршої форми устрою Київської Церкви. Католицька еклезіологія на той час не допускала такої моделі єдності, яку запропонував митрополит Петро Могила. Рим не надто підтримував й аналогічну ініціативу унійного митрополита Йосифа Велямина Рутського із заснування спільного Патріярхату Києва для об'єднання розділеної Київської митрополії. Цікаво, що очолити такий об'єднаний патріярхат, на думку Рутського, міг би саме Петро Могила. Попри невдачі XVII століття ідея Патріярхату в Києві вже ніколи не полишатиме думок нащадків колись єдиної Київської митрополії ...

«Необхідно, отже, шукати посереднього розв'язання і відкинути ті дві крайності. Нехай усі визнають примат, чим Апостольська Столиця повинна бути задоволена, а поза тим не належить нічого змінювати чи усувати зі своїх засад і підвалин, оскільки йде пошук об'єднання (унію), не зміни; це ж є мірилом і суттю об'єднання, що з'єднує дві частини і кожну зберігає в її власній, природженій інтегральності. Що вже існувало раніше, нехай залишається далі, чого не [було], те належить усунути цілковито. Те, що папу завжди вважали першим і найвищим у Божій Церкві, намісником Христа і архипастирем [antistes], було і нехай залишиться. Проте ніде не написано, що грецький обряд підлягав латинському, бо ж відомо, що він завжди мав свого зверхника, котрий визнавав примат, але залежного від патріярха власного обряду».

З Меморіялу Петра Могили (1644)

Після повстання Богдана Хмельницького у 1648 році та укладення договору з Росією у Переяславі у 1654

році український православний митрополит Сильвестр Косів (1647–1657) як опонент угоди з Московією опинився в складній ситуації. Хоч вище керівництво православної митрополії та духовенство не бажало підпорядкування митрополії Московському Патріярхові, але поступово до цього таки дійшло. Складна політична ситуація, яка постійно змінювалась, впливала й на те, що православна митрополія в цей час не мала певного очільника. Бували періоди, коли на владу претендували відразу два митрополити. А по 30-ти роках політичного союзу Гетьманщини із царями Київська православна митрополія таки була підпорядкована Московському Патріярху у 1685 році. Це сталося за митрополита Гедеона Святополка-Четвертинського (1685–1690), який визнав зверхність московського Патріярха Йоакима. Згодом, у 1686 році, завдяки підкупу це перепідпорядкування визнав і Константинопольський Патріярх Діонісій IV.

УНІЙНА КИЇВСЬКА МИТРОПОЛІЯ. ДРУГЕ ДИХАННЯ

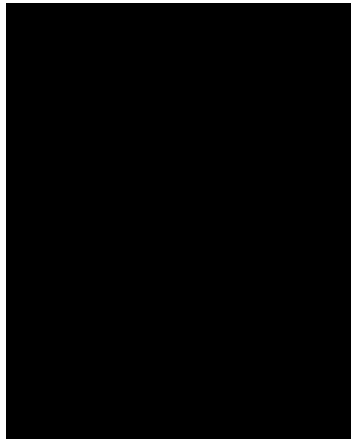
Повстання під проводом Богдана Хмельницького завдало значного удару Київській унійній митрополії, яку після Рафаїла Корсака (1637–1640) очолив Антоній Селява (1641–1655). Було вбито багато представників духовенства, а все майно на лівому березі Дніпра відібране. Наступного удару унійній митрополії було завдано після входження московських військ на литовські землі за часів царя Алексея Михайловича. Було вигнано та вбито багато василіянських монахів, представників білого духовенства. Згодом Річ Посполита відвоювала частину земель у Московського

царства, однак усі свої катедри унійна митрополія так і не змогла відновити.

Усі ці процеси неабияк зашкодили можливості пошуку єдності «Руси з Руссю». У 1680 році в Любліні з ініціативи митрополита Кипріяна Жоховського та короля Яна Собеського відбулась зустріч між представниками двох київських митрополій. На ній з боку православних були присутні майбутній митрополит київський Гедеон Святополк-Четвертинський, який згодом визнав зверхність Московського Патріярха, прихильник унії – перемишльський владика Антоній Винницький, який у цей період був водночас митрополитом Київським, та львівський владика Йосиф Шумлянський з архимандритом Унівської лаври Варлаамом Шептицьким, які три роки перед тим таємно прийняли єдність із Римом. Проте жодних рішень цей Люблінський колоквиум прийняти не зміг, оскільки король із політичних причин відкликав свій дозвіл на проведення собору.

Проте ідея єдності Церков отримала нове життя на Галичині. Це сталось, коли Львівська, Перемишльська та повторно Луцька єпархії приєднались до унійної Церкви. Тут унія була прийнята не поспіхом, тривалий час єпископи пояснювали духовенству і знаті необхідність такого кроку. Ще у 1681 році львівський та перемишльський владика узгодили з унійним митрополитом Кипріяном Жоховським умови запровадження унії у своїх єпархіях. Згідно з цими умовами унія мала бути проголошена у відповідний час та запроваджуватись поступово. Через десять років Інокентій Винницький, єпископ Перемишля, скликав у Самборі собор, на якому було ухвалено приєднатись до унійної Церкви. Це рішення було підтверджено на черговому єпархіальному соборі в Перемишлі у 1693 році. У Львові єпи-

скоп Йосиф Шумлянський проголосив унію допіру у 1700 році. Луцька єпархія, яка у 1632 році була передана православним, знову приєдналась до унії у 1702 році за єпископства Діонісія Жабокрицького. У 1708 році до унійної митрополії приєдналось Львівське ставропігійне братство, отримавши при цьому з Рима запевнення своїх привілеїв, у 1712 році – Почаївський монастир, а в 1721 році – Крехівська обитель.

Йосиф Шумлянський (1644–1708)

Після переходу західних єпархій Київської митрополії в унію московський цар Петро I ввів війська в межі Речі Посполитої з метою схопити митрополита Лева Заленського (1694–1708). 11 липня 1705 року в полоцькому монастирі цар власноручно порубав шістьох монахів та повісив ігумена. Петрові не вдалося схопити митрополита, однак було ув'язнено луцького єпископа Діонісія Жабокрицького (1695–1715), який помер у тюрмі в Москві.

«...оголошую, що я у вірі мого віровизнання живу, жити і вмерти твердо вирішую; у тій вірі, за яку святі апостоли-мученики вмирали; у тій вірі, у якій після тлінного життя вознеслися в небо Василь Великий, Григорій Назіянзенський, Йоан Золотоустий, Атанасій і інші божі святі; у тій вірі, яка несе в собі загальну згоду, любов і давню християнську єдність святих отців з святою Східною Церквою і святою Церквою Західною».

З «Духовного заповіту» єпископа Львівського
Йосифа Шумлянського (1707)

У 1715 році в Житомирі духовенство Київської єпархії, настоятелі монастирів, зібравшись на соборі, також ухвалили рішення приєднатись до унійної Церкви. Завдяки цьому за митрополита Лева Кишки (1713–1728) унійна митрополія поширилась практично на цілу правобережну Україну, окрім Києва. З цього моменту і до початку першого поділу Речі Посполитої унійна Церква переживає свою «золоту добу». Територія митрополії поширюється на величезні простори (див. *Додатки, мапа 2*) та охоплює близько 10 тисяч парафій.

За предстоятельства Лева Кишки у 1720 році також відбувся митрополичий собор у Замості. Його метою було уніфікувати літургійне життя та упорядкувати адміністративний і дисциплінарний аспекти життя Церкви, реформувати монастирі тощо. Згідно з рішеннями Собору було запроваджено поминання папи Римського на Літургії. Також собор постановив уживати додаток «Filioque» («і Сина») у Символі Віри, заборонив причастя у православних та притаманну східній Церкві традицію причастя немовлят. Водночас було запроваджено низку латинських практик у богослуження унійної митрополії, звернено особливу увагу на освіту священників, зокрема в галузі морального богослов'я та катехизації мирян. Сам митрополит Лев Кишка заснував в Володимирі першу власну семінарію для унійної Церкви, оскільки до того учнів посилали до театинського колегіуму у Львові або в єзуїтську семінарію у Вільні. Але цього було вочевидь замало для такої великої Церкви. Частина рішень була спрямована на підсилення внутрішнього порядку в митрополії та відповідала тому духові посттридентських реформ, які продовжували впроваджуватись у цей час у цілій Католицькій Церкві. Рішення Замойського Синоду, на

якому був присутній папський нунцій Єронім Грімальді, затвердив Римський Престол. У 1724 році їх офіційно видали латинською мовою.

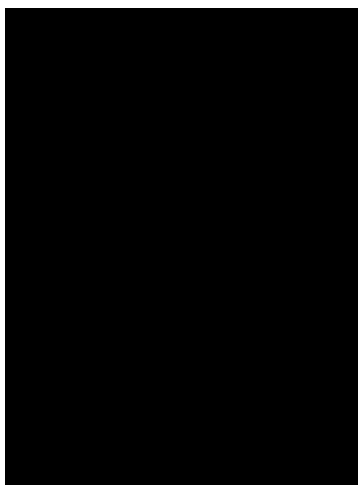
«А втім, якщо хтось неграмотний, чи з поганими звичками буде запропонований до свячень, такого від свячень потрібно суспензувати на один рік: той бо, кого негідно пропонують для отримання свячень на священика, доки не матиме належної освіти, доки не виправиться, доти не може виконувати священичих обов'язків».

3 Постанов Провінційного Синоду у Замості (1720)

Після Лева Кишки митрополитом став Атанасій Шептицький (1729–1746), який провів наступну низку внутрішніх реформ у Церкві. Було засновано семінарії у Холмі та Луцьку. За митрополита Атанасія резиденція унійних митрополитів переноситься до Радомишля, де вона проіснувала до третього поділу Речі Посполитої у 1795 році, коли ці землі потрапили під владу Росії.

ПЕРШЕ «ВОССОЄДИНЕННЯ»

У середині XVIII століття Російська імперія не раз намагалась вплинути на релігійну політику Речі Посполитої з метою відновлення там православних епархій, а відповідно і свого впливу на них. У 1760 роках за активного впливу Російської імперії вибухнуло повстання під назвою Коліївщина. Під проводом Максима Залізняка, колишнього послухника з православного Мотронинського монастиря, повстанці вчинили погроми поляків, євреїв та унійного духовенства. Особливо великомасштабною була

*Митрополит Теодосій
Ростоцький (1725-1805)*

різня в Умані. Після входу російських військ імператриця Катерина наказала переводити всі унійні парафії на православ'я, а священників, які не бажають переходити, арештовувати. Таким чином, лише на Київщині в унійної митрополії було відібрано близько 1200 храмів.

У 1772 році відбувся перший поділ Речі Посполитої, в результаті якого до Російської імперії було

приєднано білоруські землі. А протягом наступних двох поділів (1793, 1795) Росія окупувала правобережжя Дніпра та Волинь. А протягом 1794–1795 років російська імператриця зробила низку примусових кроків задля переведення уійних парафій у підпорядкування Петербурзькому православному Синодові. Паралельно з парафіями закривали монастирі, а василіянам забороняли проповідувати: в цей час Церква втратила близько 145 монастирів. У 1795 році Катерина II скасувала уійні епархії, окрім Полоцької, а митрополита Теодосія Ростоцького (1788–1805) відправили в Петербург. Митрополит міг обрати й Рим, але хотів бути ближче до пастви.

Життя уійної Київської митрополії на землях Російської імперії тимчасово змінилось за часів імператора Павла I, який виступив проти насильницького приєднання уійних парафій до православ'я та відновив Київську уійну митрополію. Багато вірних,

яких насильно перевели у Православну Церкву, повертались назад. Завдяки старанням папського легата у Російській імперії відновили Луцьку і Берестейську єпархії. Наступний російський імператор Олександр I у 1806 році, на зміну покійному Теодосієві Ростоцькому, призначив нового унійного митрополита – Іраклія Лісовського (1806–1809). Ще раніше, у 1801 році, згідно з його указом було утворено Римо-Католицьку духовну Колегію, яка відповідала в імперії за всі «католицькі» справи. А у 1805 році в цій колегії було виділено окремих Департамент для справ унійної Церкви. У 1828 році цей Департамент заіснував вже як окрема Колегія. Проте ні Лісовський, ні його наступник Григорій Коханович (1809–1814) не отримали офіційного визнання Римського Престолу, Лісовського вважали лише адміністратором митрополії. Окрім тиску з боку світського керівництва, унійна митрополія в імперії Романових поставала перед загрозою переходу в Латинську Церкву, до чого вірних закликали й латинські єпископи. Але митрополит Іраклій Лісовський і його наступники зуміли певною мірою протистояти цьому й у 1807 році з дозволу імператора навіть заснували в Полоцьку унійну семінарію для виховання нового клиру. У складних умовах ще як єпископ Полоцький Іраклій Лісовський міркував навіть про амбітніші плани, а саме про можливість поєднання між католиками і православними, і навіть звертався з цього приводу до Рима.

«Щоб святіший Отець випросив у нашої цариці, аби негайно наказала римським, з'єдиненим та своїм російським єпископам окремо домовитися та виготовити засоби до згоди. Щоб нашим деяким єпископам було вільно поїхати чи до Риму, чи до Нунціятури для обширнішого заподання інформацій, що Церква

Російська вірить у те саме, в що віримо ми, з'єдинені, що тим самим обрядом виконує святі Тайни, яким і ми, з'єдинені, це робимо, і то навіть в браку одного служебника, одного архиєратикона та одного требника, за думкою требника Бенедикта XIV-го; а це було великою втіхою при сучаснім нашім конанні. Представивши ясно і з доказами стан нашої Унії, яка гине на основі указів нашої цариці за останні три роки, думаю однак, щоб або бувший протоархимандрит через свого римського прокуратора, або митрополит чи хтось з наших єпископів предложили все це Апостольському Престолові для знання й інформації. Тому прошу Вашу Ексцеленцію, аби, в імені всіх з'єдинених, старався поінформувати про все це святішого Отця і просити його, щоб подбав про спосіб замирення, що принесло б святій Церкві в цих часах особливий зріст, якщо з'єдналась би з ним найбільша християнська імперія; принесло б це окрему втіху святішому Отцеві та безсмертну славу, коли б він у цім столітті погодив та з'єднав так довго вже триваючий розділ і незгоду в Церкві. А одночасно це привернуло б нашим прогнаним єпископам знову їх архиєпископські престоли, привернуло б це знову і парохів до своїх вітварів, від яких вони мусіли відступити за апостазію народу до православ'я, а багато василіянських церков, що їх закрито, знову відчинили б свої двері, повернуті були б знову забрані православними ченцями монастирі монахів та монахинь, і все духовенство світське і чернече, що тепер сидить немов у тіні смерті, знову перебувало б у повазі та ціненні, й інші наступили б благодаті для потіхи всіх католиків».

З Листа Іраклія Лісовського до єпископа Холмського
Порфирія Важинського (1784)

Наступник Григорія Кохановича, Йосафат Булгак (1817–1838), як і його попередники, не був визнаний

у Римі митрополитом. Він був тільки апостольським легатом й останнім главою унійної Церкви на території Російської імперії. За його часів і за сприяння державної влади із середовища унійного духовенства виділився священник Йосиф Семашко – один із аудиторів унійної Колегії, яка здійснювала адміністрування митрополією. У 1827 році Семашко розробив план переходу унійної митрополії на православ'я та подав на схвалення імператорові Миколі I. Останній, на відміну від його попередників, уже не ставився до вірних унійної Церкви терпимо.

*Київський католицький
митрополит-легат
Йосафат Булгак
(1817–1838)*

Після придушення повстання декабристів у 1825 році в Росії політичний режим набуває все більш шовіністичних та репресивних рис, що радикально позначилось на майбутньому унійної Церкви в Російській імперії. Додатковим політичним тлом усіх цих процесів слугувало польське листопадове повстання 1830 року та як відповідь на нього – російське шовіністичне гасло «Православіє – самодержавіє – народність», яке було випрацюване на замовлення імператора придворним російським ідеологом Сергеем Уваровим у його книзі «Теорія офіційної народності» і по суті означало «Православ'я, автократія, націоналізм». Ця формула прикладалась головно до східнослов'янського населення Російської імперії, яке відіграло,

за Уваровим, ключову роль у конструюванні ідентичності російської держави, і це населення, за його уявленням, повинно належати до однієї народності – російської. Варто пригадати, що у 1721 році Петро I перейменував Московське царство на Російську імперію, ставши її першим очільником. Таким чином формулювання нової московської ідентичності з наголосом на «руськості» чи «російськості» (від грецького варіанту назви Русь – Ρωσία) відкривало шлях до інкорпорації та уніфікації всіх колишніх теренів Київської Руси й асиміляції всієї тієї людности, яка ідентифікувала себе з народом «руським». Далі, згідно з формулою Уварова, те східнослов'янське населення західних теренів Російської імперії, яке будучи «руським», не було православним, повинно було ним стати...

План Семашка полягав у поступовому підведенні обрядової практики митрополії до російсько-православних синодальних стандартів, а також у реформі адміністрації митрополії. Запропоновано скасувати митрополію і залишити дві єпархії, а управління ними зосередити в руках людей, вірних державі. У 1829 році його самого рукоположили на єпископа Мстиславського. Наступним кроком стала конфіскація у 1831 році Почаївського монастиря та ліквідація у 1832 році василіянського новіціяту. Ченцям василіянам заборонили забрати з собою з Почаєва належне їм майно, а обитель заселили монахами з Росії. Цікаво, що василіянам вдалося забрати із собою оригінал чудотворної Почаївської ікони Матері Божої, місцезнаходження якого на сьогодні невідоме. У соборі ж залишили його копію, яка й досі там.

У 1834 році на Берестейську катедру був рукоположений однодумець Йосифа Семашка Антоній Зубко. Хоч методи ліквідації Церкви, розроблені Йосифом

Семашком та його прибічниками, не були надто успішними, однак після смерти Йосафата Булгака, який рішуче протривався переходу в Православну Церкву, ці активісти й імперська влада перейшли до рішучих дій. У села, де були унійні парафії, ввели війська, непокірних священників депортували в Сибір, а частина таки погодилася на приєднання. 12 лютого 1839 року в Полоцьку три єпископи – Йосиф Семашко, Антоній Зубко та Василій Лужинський – офіційно проголосили про приєднання до РПЦ. Усім незгідним священникам вони заборонили служіння. Таким чином унійна митрополія на території Росії була остаточно ліквідована (див. *Додатки, мапу 3*).

Холмська єпархія підросійського Варшавського Королівства не була скасована у 1839 році. У 1830 році російський імператор Микола I, попри протести, розірвав зв'язки холмських греко-католиків із митрополічним осідком у Львові і добився прямого їх підпорядкування Римові. Життя під російською владою позначилось для єпархії різкою втратою кількості вірних: дуже багато греко-католиків переходили в Римо-Католицьку Церкву – чи то для того, аби врятуватись від насильницького переходу в Православну Церкву, а чи з інших міркувань.

За ліквідацію цієї єпархії російська влада взялась рішучіше після чергового польського повстання 1863–1864 років. Тактика об'єднання холмських греко-католиків із Російською Церквою включала три випробувані раніше складові: наближення літургійного обряду до російських синодальних стандартів, виховання лояльного клиру і поставлення «слухняних» ієрархів. Ще у 1836 році єпископ Пилип Шумборський (1830–1851) отримав указ про літургійну уніфікацію Холмської єпархії та Російської Церкви. Але навіть

після відвідин Петербурга, куди його викликали, владика не погоджувався на нововведення. В подальші роки російська влада намагалась всіляко тиснути на очільників Холмської єпархії: то лобіюючи поставлення лояльних священників на важливі посади в єпархії та семінарії, то прямо вимагаючи лояльності від самих єпископів. У 1864 році царський уряд ліквідував Василіянську провінцію та всі монастирі на Холмщині. А єпископові-номінанту Холмському Іванові Миколаю Калинському влада постійно перешкоджала отримати свячення чи то з рук Галицького митрополита, а чи навіть від римо-католицьких єпископів.

Невдовзі Калинського, який так і не погодився перейти у Православну Церкву, заарештували та відправили в Сибір, де він помер 19 жовтня 1866 року. Після нього єпархію очолив лояльний до влади (і за її сприяння) о. Йосиф Войніцький. Саме через його політику «возз'єднання» відбулись перші військові придушення протестів греко-католиків, які противились приєднанню до Російської Церкви. Внаслідок дипломатичних перемовин у 1868 році Холмська єпархія таки отримала законного єпископа. Ним став галичанин Михайло Куземський, який через внутрішні конфлікти в 1871 році зрікся престолу і повернувся в Галичину. Проте й це не врятувало єпархію, бо царський уряд на той час вже активно готував «возз'єднання», яке очолив отець Маркел Попель. Останній, властиво, реально керував єпархією навіть за присутності єпископа. Папа зречення Куземського не визнав і вважав його Холмським архиєреєм аж до його смерті у 1879 році. Зі свого боку Маркела Попеля царська влада поставила адміністратором, проте Римський понтифік цього призначення не визнавав. У 1872 році в Петербурзі утворили Комітет із «возз'єднання», до складу

якого ввійшли Маркел Попель і представники влади, зокрема обер-прокурор Синоду РПЦ Дмитро Толстой і начальник жандармерії Петро Шувалов.

У подальшому тиск на унійні парафії лише наростав. У 1874 році церковна громада села Пратулин, не бажаючи приєднуватися до православ'я, не хотіла впустити до храму призначеного Попелем священника. У відповідь військові, які прибули до села, відкрили вогонь – 13 осіб загинули, 180 було поранено, а 580 вивезено до Сибіру. Всі, хто загинув, були беатифіковані Католицькою Церквою як мученики 6 жовтня 1996 року.

«Але серед усіх наших болісних труднощів, ми вражені воістину героїчним свідченням і стійкістю духу, який русини Холмської єпархії недавно показали перед Богом, ангелами і людьми. Вони відкинули несправедливі порядки псевдо-адміністратора (йдеться про Маркела Попеля, якого Рим не визнавав законним адміністратором єпархії. – Прим. А. Б.), вважаючи за краще перетерпіти всякий біль, навіть перед лицем загрози для свого життя, ніж відкинути віру батьків і відмовитись від католицьких обрядів, які вони бажають назавжди зберегти незмінними і неущкодженими».

З Енцикліки *Omnes Sollicitudinem* Папи Пія IX (1874)

У підсумку царська влада таки зібрала підписи за перехід Холмської єпархії в Російську Церкву. Офіційне приєднання відбулось 11 травня 1875 року (див. *Додатки, мапу 4*). Щоб замінити незгідних священників, з Галичини прибуло біля 150 галицьких москвофілів, яких російський уряд щедро заохочував коштами. Після 1905 року, коли в Російській імперії люд отримав певну релігійну свободу (раніше перехід із православної конфесії в католицьку було заборонено) близько 170 000 (з 450 000) колишніх греко-католиків Холмщини

повернулися в Католицьку Церкву, але прийняли вже латинську традицію, а не східну.

Попри такий буремний період у рамках унійної традиції другої половини XVII–XIX століть з'явилися такі визначні, хоч і маловідомі тепер твори української культури як «Заповіт» Йосифа Велямина Рутського, «Дума з 1686 року» Йосифа Шумлянського. Численні публікації побачили світ у відомій і плідній друкарні Почаївського василіянського монастиря – єдиній, яка наприкінці XVIII століття видавала книги мовою, наближеною до народної. Тут побачили світ збірки «Гора Почаївська», «Народовіщаніє», «Євангеліє, або благовістя благодухновенних євангелістів», «Науки парохіяльня» та дуже популярна збірка барокових побожних пісень «Богогласник».

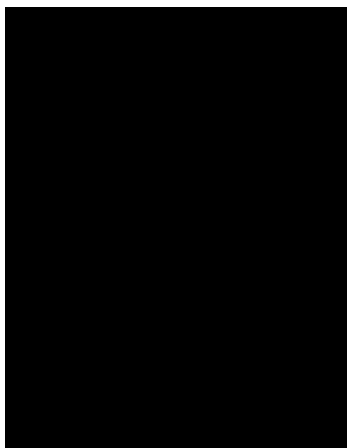
МИТРОПОЛІЯ У ГАЛИЧИНІ

На землях Руського воеводства, які у 1772 році потрапили до складу Австрійської імперії після першого поділу Речі Посполитої, частина унійної Київської митрополії продовжила своє існування у якісно інших умовах, ніж та, що потрапила під владу Російської імперії. Практично відразу після входження галицьких земель під владу Габсбурзької монархії імператриця Марія Терезія у 1774 році в дусі релігійної толерантності доби Просвітництва видала декрет, яким затвердила нову самоназву для вірних унійної Церкви – греко-католики. Це було зроблено головним чином для того, щоб на вербальному рівні поставити їх в один рівень із римо-католиками та вилучити з ужитку термін «уніят», який на той час уже набрав негативної та принизливої конотації. Адже, незважа-

ючи на те, що вірні унійної Церкви були теж католиками, як і вірні Латинської Церкви, польські римо-католики трактували східних співбратів як нижчу суспільну і релігійну касту та заохочували переходи в латинський обряд.

Ставши підданими австрійської імперії, галичани, самі не будучи до кінця свідомими того, були залучені до революційних процесів у сфері стосунків

між Церквою і державами у Європі, а також різних бурхливих подій в самій Католицькій Церкві. Австрія, яка після оборони Відня від турків мала репутацію захисниці Європи як християнської цивілізації, з іншого боку підпала під впливи сучасних на той час ідей Просвітництва. І відповідно в дусі цих ідей її очільники мали новий погляд на стосунки між Церквою і державою. Ця нова теорія, яка не надто подобалась римським понтифікам, передбачала максимальне збільшення контролю релігійного життя державною владою. Так Габсбурги взяли під контроль право призначати Папою єпископів та обмежили дію папських розпоряджень, які тепер повинні були потверджуватися світською владою. Лише у 1855 році між імперією і Римом було укладено Конкордат, який забезпечував значну незалежність церковних справ від імператорської влади, зокрема щодо стосунків єпископату з Римським Престолом. З іншого боку, модернізація цілого державного апарату передбачала і модернізацію

*Императриця Марія Терезія
(1717–1780)*

релігійного життя. На думку австрійських імператорів, звільнення в дусі Просвітництва релігійної свідомості від зайвих забобонів і пережитків піде на користь як державі, так і самій Церкві. Ці процеси визрівали в західній Європі, починаючи з доби Реформації, але найбільш інтенсивними стали під кінець XVIII століття напередодні Французької революції. Цікаво, що ті процеси, які багатьма римо-католиками в Європі сприймалися як катастрофа, для вірних східно-католицької Церкви врешті-решт відіграли позитивну роль.

Перш за все австрійські релігійні реформи були спрямовані на підвищення рівня освіти духовенства. В Австрійській імперії було скасовано католицькі єпархіяльні семінарії, а замість них було створено шість великих – генеральних семінарій, де рівень викладання повинен був зрости до стандартів доби. За для досягнення такого ж ефекту, але вже з фокусом на греко-католиків, у 1774 році імператриця Марія Терезія заснувала при греко-католицькій парафії святої Варвари у Відні семінарію, т. зв. Барбареум. Цілі австрійської влади в цьому разі були навіть ширші, бо галицький край виявився одним із найбільш відсталих у плані модернізації в цілій імперії. А нове, вишколене духовенство могло допомогти подолати цю проблему. З іншого боку, австрійська влада розуміла, що, шануючи русинів, вона зможе збалансувати польський сепаратизм у регіоні. Враховуючи те, що Греко-Католицька Церква мала густу мережу парафіяльних спільнот, греко-католицькі священики могли стати провідниками імператорських реформ серед своїх парафіян.

«Тому, що в цій країні католицька єдиноспасаюча віра складається з трьох обрядів, тобто латинського, грецького й вірменського, то треба пильно глядіти,

щоб ці три доньки тієї самої матері жили разом у взаємній сестринній любові, щоб зменшувалася всяка незгода між вірними, як також і між духовенством, і всі три щоб мали таку саму пошану; тому не буде даватися першєнства жодному з цих трьох обрядів, бо всі заслуговують однакової пошани. Треба дбайливо усунути всі релігійні спори між цими трьома з'єдиненими обрядами, погорду до інших обрядових звичаїв, та з усією пильністю дбати про те, щоб релігійні практики цих трьох панівних обрядів не були перешкоджувані чи заборонювані»

Імператор Йосиф II,
з Інструкції для повітових урядів (1782)

За імператорства Йосифа II, сина Марії Терезії, реформи продовжились. Він ліквідував величезну кількість монастирів, як римо-католицьких, так і греко-католицьких, залишивши лише ті, які приносили «суспільну користь», а саме провадили школи чи шпиталі. За рахунок ліквідації частини василіянських монастирів (їх залишилось менше 20) вдалося підвищити соціальний і економічний статус духовенства. У 1783 році в дусі вже згаданих реформ у Львові було відкрито генеральну семінарію, де навчалися майбутні греко-католицькі священики з усіх країв імперії.

Входження Галичини до складу Австрійської імперії каталізувало ще один процес. На землях по ту сторону Карпат, як і в Галичині, існувала унійна єпархія – Мукачівська. Землі Закарпаття стали частиною Угорського королівства ще у XI столітті. Вірні цієї єпархії, як і галичани, називали себе русинами, проте ця церковна структура розвивалась протягом століть у відмінних суспільно-політичних умовах. Після Ужгородської унії у 1646 році угорці всіляко намагались обмежити окремність Мукачівської єпархії і фактично

звели її до вікаріяту¹¹ в підпорядкуванні римо-католицького єпископа. Мукачівська єпархія відродилася з ініціативи тієї ж Марії Терезії у 1771 році, і мукачівським єпископом став Іван Брадач.

У 1773 році єпархію очолив Андрій Бачинський, який у 1780-му переніс осідок єпископа з Мукачева в Ужгород. Саме з діяльністю єпископа Бачинського пов'язують розквіт Греко-Католицької Церкви на Закарпатті. Він став не тільки релігійним провідником греко-католиків краю, але й політичним, оскільки єпископ був членом вищої палати Парламенту. У 1773 році єпископ Андрій Бачинський розпочав справу зі створення окремої Греко-Католицької митрополії на Закарпатті. Оскільки цей план не вдалось здійснити, виникла ідея об'єднати Мукачівську єпархію з галицькими єпархіями на чолі з митрополитом Галицьким, яким повинен був стати сам Бачинський. Однак такий сценарій був неприйнятний для угорців. Цю ідею вони всіляко поборювали як в австрійських, так і в польських колах. Проти Бачинського виступила також львівська капітула¹². Тому після відновлення Галицької митрополії у 1807 році Мукачівська єпархія залишилась у підпорядкуванні угорського Егерського митрополита. Ідея поєднання воскресла знову у 1843 році. Папа Григорій XVI навіть мав ідею заснування Греко-Католицького Патріархату для всіх греко-католиків у рамках Австрійської імперії, однак проти цього знову виступило як світське, так і церковне угорське керівництво. Угорці спротивились створенню навіть окремої митрополії для греко-католиків

---

¹¹ Вікаріят – церковна адміністративно-територіальна одиниця.

¹² Капітула – колегія духовенства, що є дорадчим органом при єпархіяльному єпископові.

Закарпаття і наполягали залишити греко-католицькі єпархії в підпорядкуванні латинським митрополитам, зазначаючи, що відрив греко-католиків буде образою «угорських національних почуттів». Справа приєднання Мукачівської єпархії до митрополії в Галичині знову постала за Папи Лева XIII у 1888 році, проте й цього разу угорські власті разом із латинським примасом гостро виступили проти таких починань.

Повертаючись до розвитку подій у Галичині, слід сказати, що після смерті у 1805 році останнього унійного Київського митрополита Теодосія Ростоцького, який під час переслідувань Церкви в Російській імперії був переправлений у Петербург, Київська митрополія в єдності з Римом залишилась без затвердженого Апостольською столицею глави. Проте ще за три десятиліття до цього австрійська влада виношувала ідею незалежнення місцевої греко-католицької структури від закордонного центру. Цю ідею підтримував і львівський єпископ Лев Шептицький. Для втілення такої ідеї безперечно надавалось відродження Галицької митрополії, яка вже існувала у XIV столітті. Іншим варіантом вирішення було перенесення осідку Київського митрополита з Радомишля у Львів. Але коли у 1778 році Львівський єпископ Лев Шептицький на короткий час став одночасно і митрополитом Київським, справа втратила сенс. До речі, саме цей митрополит своїм пастирським посланням у 1777 формально запровадив на землях Галичини, Київщини, Поділля і Брацлавщини відоме нині всім привітання «Слава Ісусу Христу!» – «Слава навіки!».

Після остаточного поділу Речі Посполитої польські римо-католики почали домагатись підпорядкування греко-католиків Галичини латинській ієрархії. Але події розвивались для греко-католиків більш

сприятливим чином. У 1806 році австрійський цісар надіслав до Рима звернення генерального вікарія Львівської єпархії з проханням відновити Галицьку митрополію. Папська булла *In universalis Ecclesiae regimine* побачила світ 1807 року і згідно з нею Галицькі митрополити успадковували всі права митрополитів Київських. У наступному році митрополитом, у юрисдикцію якого входила Львівська, Перемишльська і Холмська єпархії, став Антін Ангелович (1808–1814).

«Отже, тогочасного і [кожного] майбутнього архієпископа згаданих Львівської та Галицької Церков, між собою поєднаних, Ми проголошуємо митрополитом і наділяємо його авторитетом здійснювати все, що, як відомо, належить до митрополичого права. Ми надаємо митрополитові об'єднаних Львівської та Галицької Церков право авторитетом і іменем Апостольського Престолу конфірмувати і ставити тих, кого було номіновано на його суфраганії – Холмську і Перемишльську єпископські Церкви, – за умови, що [номіновані] наділені тими дарами, які [від них], як сказано вище, вимагаються; а також уділяти дар висвячення у той спосіб і в тій формі, в яких це право раніше зазначений Папа Климент VIII, Наш Попередник, щедро надав митрополитові Київському своїм Апостольським посланням...»

З булли Папи Пія VII, *In universalis Ecclesiae regimine* (1807)

Реформи, які відбувались в освіті самих священнослужителів, майже відразу почали давати плоди у ширшому контексті освіченості цілого руського суспільства галицького краю. Михайло Левицький (1815–1858), який у 1815 (1816) році очолив Церкву, доклав багато зусиль для підвищення освітнього рівня населення Галичини. В очолюваній ним Львівській єпархії було створено понад тисячу початкових шкіл. Ще перед тим, як стати митрополитом, владика Левицький очолював

Перемишльську єпархію, де сприяв формуванню гуртка інтелігенції, що прагнула розширити вживання рідної мови в школах та збільшити саме число цих шкіл. У 1856 році Папа Пій IX, який прагнув надати колегії кардиналів більш вселенського характеру, присвоїв Левицькому титул кардинала. В Перемишлі його справу продовжив видатний єпископ Іван Снігурський (перед тим декан богословського факультету Віденського університету), який сприяв відкриттю учительської колегії та близько 400 шкіл у межах Перемишльської єпархії. За часів митрополитства Левицького, священнослужителі стають не лише духовними провідниками спільнот, але й «модернізаторами» різних ділянок господарської діяльності селян. Здобуваючи перед тим знання та навички з ведення сільського господарства, вони передавали їх своїм парафіянам.

ЦЕРКВА І НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ

Поряд із прилученням галичан до австрійської версії Європейського Просвітництва у свідомості русинів каталізувався ще один процес, який для багатьох народів став знаком цілого ХІХ століття, а саме – кристалізація національної свідомості. З огляду на це важливим в історії Греко-Католицької Церкви та підавстрійських русинів було постання наприкінці 1820-их років «Руської трійці» – літературного угруповання на чолі з Маркіяном Шашкевичем, Яковом Головацьким та Іваном Вагилевичем. Молодь, що об'єдналася у цій спілці, щиро перейнялася ідеєю пробудження рідного народу через пізнання і популяризацію його життя, фольклору, історії. «Руська трійця» проголосила, що русини Галичини, Буковини та Закарпаття – частини

одного народу. Завдяки дітищу гуртка – альманаху «Русалка Дністровая», виданому у 1837 році, жива народна мова ставала мовою літератури і поступово витісняла штучно створене «язичіє», що було сумішшю розмовної і церковнослов'янської мов. Оскільки до того вважалось, що народна мова русинів не надається для літератури.

Ідеї «Руської трійці» провід Церкви прийняв зі значним запізненням: спершу члени гуртка зазнали переслідувань, а наклад книги було конфісковано. Але згодом заслуги її очільника о. Маркіяна Шашкевича були визнані, а його ім'я стало особливо шанованим серед народу.

«Судило нам ся посліднім бути. Бо коли другі слов'яни вершка ся дохаплюють і естли не вже, то небавком побратаються з повним ясним сонцем, нам на долині в густій студеній мраці гибіти. Мали і ми наших півців і наших учителів, але найшли тучі і бурі, тамті заніміли, а народові і словесності надовго ся здрімало; однако ж язык і хороша душа руська була серед слов'яницини, як чиста сльоза дівоча в долоні серафима. Зволила добра доля появитися і у нас збіркам народних наших пісень і іншим хорошим і ціловажним ділам не то нам як заране по довгих тьмавих ночах, як радість на лиці нещасного, коли лучча надія перемчить скрізь серце его; суть то здорові, повносильні рісткі, о котрих нам цілою душею дбати, огрівати, плекати і зрощати, док під крилом часу і добрих владнувателів хорошою і кріпкою засіяють величею. Не журися, Русалочко з-над Дністра, щось неприбрана, в наряді, який від природи і простодушного і добросердного народу твогого приймалась, стаєш перед твоїми сестрицями. Вони добрі, вибачать ти, приймуть тя і прикрасять».

З «Передслів'я» до «Русалки Дністрової» (1837)

У порівнянні з добою Речі Посполитої зміна становища греко-католицького духовенства у суспільстві доби Австрійської імперії означала не лише підвищення освітнього рівня, але й зміну соціального стану священників та семінаристів. Однак приналежність до вищого прошарку мала і свої вимоги: серед греко-католицького духовенства стає нормою говорити польською та вважати себе частиною польського культурного простору. Був час, коли майбутні священники навіть не могли скласти іспиту з рідної мови. Революція 1848 року все змінила. Хоча деякі греко-католики і підтримали поляків у їх національних змаганнях, однак від середини XIX століття дороги поляків і русинів остаточно розходяться.

Слід сказати, що в першій половині XIX століття, яке стало добою творення модерних націй, серед русинів Галичини, як і на Закарпатті, не існувало однозначної відповіді щодо власної тотожності. Частина, як ішлося вище, вважала себе приналежними до польської нації (чи угорської на Закарпатті), інші – «москвофіли» – частиною російського народу і на свою діяльність отримували щедрі фінансову допомогу з Петербурга, ще інші відчували себе радше відданими Австрії (так звані австро-русини), а частина відчувала свою спорідненість із русинами-українцями з Наддніпрянщини і Волині. Всі ці групи взаємно побороювали одна одну, аж поки в другій половині XIX століття остаточно не взяла гору загальноукраїнська ідентичність, яку втілювали народовці. Зазвичай греко-католицьке духовенство брало активну участь у всіх цих процесах, оскільки спершу було найосвіченішою групою серед населення. Згодом, коли в руському суспільстві витворилась власна інтелігенція (члени якої часто були дітьми священників), духовенство втратило свою ексклюзивну роль провідників

громади. Важливо відзначити, що, наприклад, представники вищого духовенства часто дотримувались «австрійської лінії», а серед нижчого клиру було багато москвофілів, які чимало доклались до переведення греко-католицьких парафій на Холмщині в Російську Церкву. Народовська ж течія була радше дитиною світської інтелігенції, але згодом вона стала спільною для інтелігенції та духовенства.

Як уже йшлося вище, у контексті революції 1848 року русини не брали активної участі у визвольних рухах поляків чи угорців, і саме тому австрійська влада прихильно поставилась до створення «Головної Руської Ради», визначальну роль у якій відіграло вище духовенство. Зокрема її очільником став єпископ Григорій барон Яхимович. З часом Рада відкрила свої представництва в різних містечках Галичини та розпочала видавництво газети «Зоря Галицька». Метою діяльності організації було поширення вжитку рідної мови в освіті та розвиток науки. Однак Рада проіснувала недовго. Вже у 1851 році вона припинила свою діяльність, оскільки у Відні переключили свою увагу на глибшу співпрацю з поляками.

Розчарування діями австрійців (особливо після 1867 року) та конфлікти з поляками сприяли послабленню проавстрійських та пропольських симпатій в українському суспільстві. На перший план виходять представники москвофільської й українофільської течій, або народовці. Останні формувалися на тих культурних зразках, які були запропоновані учасниками «Руської трійці» та Кирило-Методіївського братства із Києва, прагнучи розвивати і поширювати власну культуру, засновували бібліотеки, читальні, театри. З їх ініціативи було створено культурно-просвітницькі товариства «Просвіта» (1868) та «Руська бесіда»

(1861). Разом із діячами з Наддніпрянщини у 1873 році народовці заснували літературно-наукове товариство ім. Т. Шевченка, у 1892 році перейменоване у Наукове товариство ім. Тараса Шевченка.

«Ми, русини галицькі, належимо до великого руського народу, котрий одним язиком говорить і 15 мільонів виносить, з котрого півтретя мільона землю Галицьку замешкує».

З Маніфесту Головної руської ради (1848)

Слід також сказати, що у XIX столітті участь греко-католицького духовенства в політичному житті громади подеколи набирала й драматичного характеру. Часом духовенство аж занадто захоплювалось громадською діяльністю, чого годі було уникнути в умовах бездержавности, і цим занедбувало власну діянку праці. Ціла Церква таким чином опинялась у небезпечному становищі, стаючи інструментом у світській боротьбі.

Що ж до внутрішньоцерковного життя другої половини XIX століття, то воно було позначене чималими чварами як щодо суто церковних, так і світських справ. Так через цькування з боку поляків та за наполяганням австрійської влади у 1882 році змушений був зректися престолу та переїхати до Рима митрополит Йосиф Сембратович (1870–1882). Не останню роль у цьому відіграв перехід у православ'я (хоч першочерговим прагненням громади було заснування окремої парафії у своєму селі) парафії села Гнилички під проводом відомого москвофіла о. Івана Наумовича, який згодом переїхав у Росію і помер там за загадкових обставин у потязі.

Після Йосифа Сембратовича греко-католицьку митрополію очолив його небіж, Сильвестр Сембратович

(1885–1898). За його урядування у 1885 році із Львівської єпархії було виокремлено Станиславівську, а також тривала «Добромильська реформа» василіян під проводом єзуїтів, оскільки в другій половині ХІХ століття Чин св. Василія Великого перебував у край важкому стані. Реформа, як і пропольська діяльність митрополита, викликала негативні відгуки в суспільстві, проте дала змогу оживити монастирі, зокрема їхню видавничу та освітню діяльність. Зокрема у 1897 році молодий ігумен святооунуфріївського монастиря у Львові Андрей Шептицький започаткував видання греко-католицького часопису «Місіонар», який швидко став дуже популярним і виходить по сей день.

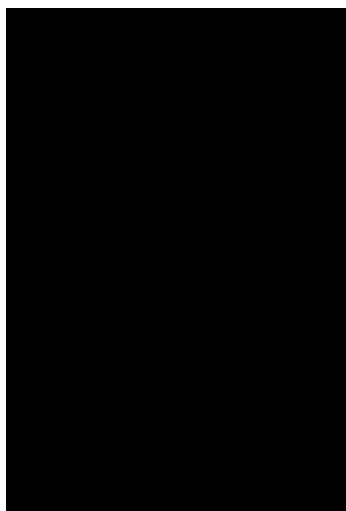
За митрополитства Сильвестра Сембратовича у 1891 році відбувся також Львівський собор, одним із напрямків якого було впорядкування літургійної сфери. Львівський собор також підняв тему celibату в Греко-Католицькій Церкві. Незважаючи на прихильність до безженного стану духовенства з боку митрополита, Собор не постановив обов'язковості celibату, але постановив рекомендувати його майбутнім священикам. Учасники собору прийняли кілька рішень, що стосувалися церковного календаря, проте утримались від заміни його на григоріянський.

У 1892 році в Греко-Католицькій Церкві з ініціати-ви кількох дівчат села Жужелі, василіянина о. Єремії Ломницького та місцевого пароха Кирила Селецького постало нове апостольське чернече згромадження Сестер Служебниць Непорочної Діви Марії. Основними напрямками діяльності нового згромадження стали виховно-освітній апостолят, праця у дитячих садках, катехизація молоді, вивчення літургійного співу. Сестри опікувалися хворими й потребуєчими по всій Галичині, а також займались пошиттям і оздобленням

літургійних риз. Першою настоятелькою стала Йосафата (Михайлина) Гордашевська, яка була проголошена блаженною Папою Іваном Павлом II у 2001 році. Після Сильвестра Сембратовича митрополію на короткий час очолив Юліян Сас-Куїловський (1899–1900).

Варто дещо звернути увагу й поза виключно українські справи, оскільки наприкінці XIX століття в Римі відбулись зрушення, що спонукали цілу

Католицьку Церкву по-новому глянути на роль і значення Східних Церков, які перебувають у єдності з Римським апостольським престолом. Справа в тому, що хоча протягом XII–XVIII століть чимало східних християн відновили свою єдність із Римом, їх усе ж часом трактували як другорядних по відношенню до християн латинської традиції. Таке ставлення радше виходило від місцевого латинського єпископату і політиків, аніж було цілеспрямованою акцією Риму. Хоч і тут можна пригадати буллу Папи Бенедикта XIV *Esti Pastoralis* (1742), згідно з якою латинський обряд визнавався досконалішим і вищим від інших. Така ситуація створювала чимало проблем у стосунках між представниками католиків східної і латинської традицій. 30 листопада 1894 року Папа Лев XIII здійснив своєрідний «східний поворот» у Католицькій Церкві, опублікувавши Енцикліку *Orientalium dignitas*. Хоча

Блаженна Йосафата
(Михайлина) Гордашевська

вона була скерована головно Східним Церквам на Близькому Сході, проте вплив вийшов поза ці межі. Вона стала першою ластівкою в цілому шереху майбутніх документів Католицької Церкви, які підкреслювали високу гідність і важливість східних традицій у скарбниці цілої Вселенської Церкви.

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ

На межі XIX–XX століть Церква постала перед неминучістю масштабних змін, вершити які і відповідати на виклики часу судилося праведному Митрополиту Андрею Шептицькому (1901–1944), який у 1899 році став єпископом станиславівським, а 17 січня 1901 року зійшов на галицький митрополичий престол.

Митрополит Андрей увійшов в історію УГКЦ як один із найвизначніших ієрархів. Він розгорнув широкомасштабну фінансово-економічну діяльність із метою розвитку «української» економіки в краю та поліпшення соціального й економічного становища місцевого населення, ініціював фінансування освіти талановитих дітей та опіки над дітьми-сиротами, дбав про підняття освітнього рівня населення та створення системи охорони здоров'я. Митрополит продовжував боротьбу з соціальними недугами галицьких селян, започатковану попередніми митрополитами, підтримавши зокрема товариства тверезости, які заснував Йосиф Сембратович. У 1901 році Митрополит відновив у лоні Греко-Католицької Церкви студитське монашество, засноване на класичних східнохристиянських зразках. А його брат Казимир, у монашестві Климентій, став архимандритом студитів. Було також засновано жіночу гілку студійського уставу, монас-

тир якої було облаштовано в Якторові. Відродження східнохристиянської ідентичності Греко-Католицької Церкви за задумом Шептицького повинно було охопити не лише монашество, але й сферу богослужбового життя та церковного мистецтва.

Митрополит Шептицький запросив із Бельгії для праці в Галичині Чин монахів редемптористів, з працею яких він запізнався під час перебування в Канаді у 1910 році. У 1904–1905 роках він заснував у Львові Церковний музей, який у 1913 році став Національним українським музеєм. Окрім того, владику активно підтримував українських митців.

Роки його митрополитства припали на один із найкарколомніших часів для українського суспільства Галичини і загалом цілої нинішньої України. Очоливши УГКЦ у 1901 році, він провів Церкву крізь Першу світову війну, період II Речі Посполитої та майже через цілу Другу світову війну. Незмінною програмою Митрополита Андрея на ці часи стали зусилля для підняття свідомости, гідности, моральности та економічного становища рідного народу.

«Самісьте вигіли, шо ни желувавсми для Вас ані сил, ані здоровя. Єк міг, – чесом і захриплим голосом, – проповідавсми Вам Слово Боже. Ви охотне слухали мої бесіди і бралисте собі її до серця. Через це ми си так обоірне пізнали, так си шіре полюбили, тільки злотних ниток любови понасновувалоси mezi мнов а Вами, шо ретелно приймете від мене радо і це письмо, еке Вам здалеку посилаю. Я хочью ним утвердити Вас у добрім, а остеречі від злого; хочью, аби Ви мали й на письмі від мене науку, шо її бисте могли чытати у чытальнях, екімси Вам говорив за ні. Скрізь поміж Вами найшовсми шірих та добрих христен, шо уни мені обіцели: Письменні, – шо будут усекі добрі книжки

чъитати, – а неписьменні, – што цего чъитанні будут уважливо слухати. Це справило мені тогди велику утіху, бо от і сегодне, коли цес мій лист посилаю, то уже знаю, шо ни буде у наших горах ані одної душі христенцкої, шо д'ним би моя бесіда не зайшла».

Митрополит Андрей Шептицький,
з послання «До моїх любих гуцулів» (1900)

Митрополит Андрей прагнув відродити Греко-Католицьку Церкву на теренах цілої колишньої Київської митрополії. Для цього він отримав папський дозвіл на юрисдикцію поза межами Галичини. Окрім цього, завдяки старанням глави Церкви свого єпископа отримали греко-католики в США. У 1907 році туди було призначено єпископа Сотера Ортинського, який став вікарієм латинського єпископа й опікувався греко-католиками. Повну юрисдикційну владу владика Сотер отримав у 1913 році, а в 1924 році на території США був оформлений екзархат¹³. У 1912 році було призначено першого єпископа до Канади. Ним став Микита Будка.

На початку Першої світової війни австрійська влада, побоюючись надмірних симпатій до Росії в середовищі галицьких москвофілів, розпочала проти них репресії. Серед тих, хто зазнав переслідувань, було також багато греко-католицьких священиків і мирян, які не мали стосунку до москвофільства. Тим часом разом із російською армією в Галичину ввійшли представники православногo духовенства, які мали завдання переводити греко-католиків на православ'я. Очолювали цей процес митрополит Антоній Храповицький, єпископи Євлогій Георгієвський і Діонісій Валединський. Під час окупації краю царськими військами тривали масштабні утиски

¹³ Екзархат – церковна адміністративно-територіальна одиниця, яку очолює екзарх.

греко-католиків та депортації активних священників на Сибір. Однак місіонерська діяльність православних була малоефективною, зважаючи на освіченість греко-католицького духовенства і мирян.

«...Иеромонахи Почаевской Лавры, полуграмотные, невоспитанные, невежественные. И они должны были заменить обращаемым в православие униатам их прежних священников, которые почти все имели университетский диплом и блестящую практическую выучку...»

Георгий Шавельский, з книги «Воспоминания последнего протопресвитера Русской армии и флота» (1954)

18 вересня 1914 року Митрополита Шептицького заарештували і відправили в ув'язнення до Спасо-Евфимієвського монастиря в Росії. В цьому ув'язненні глава Церкви був до 1917 року, а митрополією в цей час керував Станиславівський єпископ Григорій Хомишин. Ще на початку заслання в Росію Митрополит Андрей висвятив на єпископа Луцького свого духівника Йосифа Боцяна, однак той не зміг виконувати своїх обов'язків – був арештований і вивезений до Сибіру, де перебував до падіння царського режиму. Важливим фактом діяльності Митрополита в цей період було те, що після звільнення у 1917 році він провів у Петербурзі собор російських греко-католиків і призначив отця Леоніда Фьодорова екзархом для католиків візантійського обряду в Росії, чим поклав початок існуванню Російської Греко-Католицької Церкви.

Під час розпаду Австро-Угорської та Російської імперій Митрополит виступав за вільне самовизначення для всіх націй, вітав і підтримував намагання українців здобути незалежну державу. А після українсько-польської війни 1918–1919 років докладав зусиль на підтримку української справи, відвідуючи Відень, Париж,

Брюссель, Вашингтон. Коли ж доля східної Галичини таки була вирішена, у зв'язку з протидією польського політикуму Митрополит через свою позицію не мав змоги відразу повернутися до львівського осідку.

У 1923 році Галичина, а за нею і Греко-Католицька Церква опинились у складних умовах нової польської держави та сильного тиску з боку польських політиків і латинської ієрархії. Відчутним був також пресинг політичних і церковних кіл тодішньої Польщі на Ватикан з метою ослаблення та дискредитації греко-католиків в очах Апостольської столиці. У міжвоєнний період територія Львівської греко-католицької митрополії була обмежена Галичиною. Лише у 1930 році керівництво Польщі надало право призначити єпископа Миколая Чарнецького для опіки греко-католиків на Волині (раніше римо-католицька ієрархія та світська влада безуспішно намагалися запровадити тут «нову унію», в якій служили б латинські священники-біритуалісти¹⁴, що підлягали польським римо-католицьким єпископам). З іншого боку, в 1934 році під тиском польських чинників Римська Апостольська столиця виділила з Перемишльської єпархії 9 деканатів на Лемківщині в окремий екзархат – Апостольську адміністрацію. Метою влади була колонізація цього краю, результатом же став масовий перехід українців-лемків у православ'я.

Попри труднощі існування у чужій державі Митрополит Андрей продовжував діяльність, спрямовану на розвиток Церкви й культури рідного народу. У 1923 році у Львівській семінарії розпочинає діяльність Богословське Наукове Товариство, яке видає журнал «Богословія» та журнал для духовенства «Нива»,

---

¹⁴ Біритуаліст – священник, що має дозвіл здійснювати богослужіння у двох обрядах.

а також «Праці Богословського Наукового Товариства». У 1929 році у Львові на базі семінарії засновано Богословську академію, яка мала з часом стати основою для омріяного галицькими українцями власного університету, питання заснування якого не раз піднімав Митрополит ще перед австрійською владою. Ще раніше за підтримки Митрополита було засновано семінарію в Станиславові (1907) та Перемишлі (1913).

Галицький Митрополит Андрей, граф Шептицький, ЧСВВ, після повернення із заслання (1914–1917)

Відстоюючи права українців у контексті польської репресивної акції, т. зв. «пацифікації» 1930, та підтримуючи здоровий український патріотичний рух, Митрополит водночас критикував терористичні дії крайніх українських націоналістів проти польської влади, що виходили за рамки християнської моралі. Зі зрозумілих причин, цих кроків не сприймали галицькі радикальні кола.

«Бо ми від літ стверджували і стверджуємо, й не перестанемо повторяти, що злочин є завсіди злочином, що святій справі не можна служити закривавленими руками. Не перестанемо твердити, що, хто деморалізує молодь, той злочинець і ворог народу».

Митрополит Андрей Шептицький, з «Послання до вірних із приводу вбивства директора гімназії Івана Бабія та з засудженням актів тероризму» (1934)

Наприкінці 1930-их років польська влада розпочала масований наступ на православне і греко-католицьке населення на східних теренах (Холмщині, Волині, Підляшші). У православних відбирали храми, базуючись на тому, що їх раніше відібрали в греко-католиків російські царі Микола I і Олександр II. Духовенство примушували переходити на польську мову не тільки в проповідях, а й у побуті. У зв'язку з цим Митрополит Андрей заявив від імени Церкви, що вона не претендує на майно унійної митрополії, яке перейшло православним після ліквідації Унії на цих теренах. Так він підтримав переслідуваних православних братів Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся та закликав їх зберігати свою віру й обряд, за що йому подякував православний митрополит Діонісій Валединський. Митрополит виступав і на захист тих українців, які гинули від голоду на Великій Україні у 1932–33 роках.

Під час Другої світової війни українські терени у складі Польщі були окуповані радянськими військами вже на початку спільної військової кампанії Радянського Союзу й Німеччини. 22 вересня 1939 року радянська армія увійшла у Львів. На Галичині й Волині відбулися вибори, під час яких населення було змушене голосувати за лояльне до СРСР керівництво, яке й проголосило приєднання Волині та Галичини до УРСР. Нова влада проводила часткову політику українізації, на противагу польській політиці, щоб привернути на свій бік місцеве українське населення. Проте діяльність проукраїнських організацій «Просвіта» й НТШ заборонили. Були також закриті монастирі, церковні видавництва, семінарії, Богословська академія, відбулась конфіскація церковних земель, усунуто духовний елемент зі шкіл. Церковні школи було передано дер-

жаві. А невдовзі по всій Галичині розпочались арешти і розстріли, в тому числі й духовенства.

На тлі всіх цих подій погіршувалось здоров'я Митрополита, тож він звернувся до Папи Пія XII з проханням висвятити на єпископа і призначити коад'ютором¹⁵ митрополичого престолу о. Йосифа Сліпого. Попри це, Митрополит прагнув організувати душпастирську працю на всій території СРСР. Тож 9 жовтня у Львові відбувся собор, на якому прийняли рішення створити чотири екзархати: Великої України, Росії і Сибіру, а також на Волині та у Білорусі.

У ВИРІ ЗІТКНЕННЯ ТОТАЛІТАРИЗМІВ

Із приходом радянських військ почалися і перші спроби перевести греко-католицькі парафії Галичини на православ'я. Навесні 1940 року патріярший місцевблюститель Московської Патріярхії Сергій (Страгородський) призначив Миколая Ярушевича екзархом Західної України. В цей же час відбуваються перші спроби радянських спецслужб схилити до співпраці деяких греко-католицьких священників, зокрема о. Гавриїла Костельника та Миколу Грицеляка. Проте на Галичині переходів не було. У 1941 році тут почали відбуватися ще більші репресії та депортації. Якщо на початку Другої світової війни їх жертвами ставали інтелігенція, торговці, священники, промисловці, юристи, то під кінець першої окупації жертвою міг стати будь-хто. Для цього було достатньо звинувачення в «українському націоналізмі», під яким малося на увазі будь-яку нелояльність чи опір окупаційній владі.

¹⁵ Кoad'ютор – помічник єпископа з правом спадкоємності єпископської катедри.

Гітлер
та Сталін.
Карикатура
Девіда Лоу
(1939)

Німецька окупація, яка розпочалась 22 червня 1941 року, дозволила трохи відродити церковне життя. Відновлюється Богословська академія та наукова праця Богословського Товариства. 30 червня у Львові був проголошений Акт відновлення української держави на чолі з прем'єр-міністром Ярославом Стецьком. Митрополит Шептицький привітав це проголошення та подякував німецькій армії за звільнення від радянської окупації, яка закарбувалась у суспільній пам'яті жорстокими репресіями і терором. Але уряд під керівництвом Ярослава Стецька проіснував лічені дні, після чого його членів німці заарештували та відправили в концтабори. Незважаючи на те, що в українському суспільстві Німеччина асоціювалась із цивілізаційним поступом і порядком, німці зразка 41-го не відповідали цим уявленням. Тож уже невдовзі Митрополит критикує нацистів за їхні злочини проти людської гідності, а також протестує проти використання українців у каральних заходах рейху. Особливо з приводу того, як вони поводитися з євреями. В цьому контексті знаменним є його лист до Генриха Гімmlера, в якому він виступив на захист єврейського населення проти репресій нацистів.

У роки війни УГКЦ розвернула широку діяльність із порятунку євреїв. Лише в Унівській лаврі монахи переховували 150 єврейських дітей, а сам Митрополит урятував життя 17 євреям, серед яких рабин Давид Кагане і двоє дітей львівського рабина Яскеля Левіна.

«Ця система брехні, обману, несправедливості, грабунку, спотворення всіх ідей цивілізації та порядку; ця система егоїзму, перебільшеного до абсурдної межі тотального божевільного націонал-шовінізму, ненависті до всього, що є красивим та добрим, ця система становить собою таке щось феноменальне, що найпершою реакцією при вигляді цього монстра є онімиле здивування. Куди заведе ця система нещасний німецький народ? Це може бути не що інше, як дегенерація людства, якої ще не було в історії».

Митрополит Андрей Шептицький,
з Листа до Папи Пія XII (1942)

Під час цієї другої фази війни українці опинились у надзвичайно трагічній ситуації: вони не мали змоги обирати між добром чи злом, оскільки ні німецький, ні радянський тоталітаризми, які зіткнулись на українській землі, не бажали рахуватись із бажанням українців здобути незалежну державу. Українці сподівались, що обидві сторони виснажать одна одну, і їм вдасться вибороти омріяну державу. Але ситуативні союзи, боротьба відразу проти кількох противників, внутрішні конфлікти між різними українськими партіями та старий українсько-польський конфлікт не сприяли досягненню цієї мети. У цих надскладних умовах Митрополит відчайдушно апелював до моральних цінностей. У розпал війни і нищення людського життя як способу вирішення проблем 21 листопада 1942 року Митрополит написав послання «Не убий!», в якому відстоює гідність людського життя та засуджує

вбивство у будь-якій його формі, а також братовбивчу війну українців через різницю в політичних поглядах.

«Тої-то пресвятої всеобнимаючої християнської любові ближнього для Бога найгірше відрікається і в собі її нищить той, хто допускається страшного, мерзенного злочину проти V заповіді Божої: «Не убий!». Чоловіковбивник виключає себе з тої Божої суспільності, з тої родини, якою, по мірам Божим, має бути людство».

Митрополит Андрей Шептицький, з послання «Не убий» (1942)

У часі усіх цих непростих подій і трагедій Митрополит Андрей намагався знайти порозуміння з православними, листувався з єпископами Православних Церков Іларіоном (Огієнком), Паладієм (Видибідою-Руденком), написав послання до православних ієрархів в Україні та православної інтелігенції.

27 липня 1944 року радянські війська знов увійшли у Львів. Митрополит намагався налагодити контакти з радянською владою. У Москву вирушила делегація на чолі з братом Митрополита архимандритом Климентієм, яка від УГКЦ передала значну суму грошей для допомоги пораненим бійцям радянської армії. Митрополит добре усвідомлював усі загрози, які несла нова окупація, хоч і сподівався на те, що завдяки приходу більшовиків жах і анархія війни припиняться. Проте вже 1 листопада 1944 року його серце перестало битися. Греко-Католицьку Церкву очолив єпископ Йосиф Сліпий (1944–1984).

НИЩЕННЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В СРСР

Під час другої окупації Галичини радянськими військами нова влада вже була добре підготовлена і мала чіткий план дій щодо краю і щодо Церкви

зокрема. 15 березня 1945 року голова ради у справах Російської Православної Церкви полковник Карпов представив Сталіну інструкцію №58 щодо ліквідації Галицької греко-католицької митрополії та Мукачівської греко-католицької єпархії. За планом необхідно було створити православну єпархію у Львові та організувати в середовищі Церкви ініціативну групу щодо приєднання до православ'я. Водночас у місцевій пресі розпочалася акція наступу на греко-католиків: 8 квітня в газеті «Вільна Україна» вийшла стаття галицького москвофіла Ярослава Галана «З хрестом чи ножем?», у якій лунали звинувачення УГКЦ у співпраці з нацистами. А вже 11 квітня працівники НКВС заарештували всіх греко-католицьких єпископів: Йосифа Сліпого, Миколу Чарнецького, Микиту Будку, Григорія Хомишина та Івана Лятишевського, а греко-католицьких семінаристів забрали до лав армії. Єпископів змушували розірвати зв'язки з Римом, а Йосифові Сліпому пропонували Київську православну катедрu. 27 квітня до Львова прибув православний єпископ Макарій Оксіюк – православна єпархія в Галичині була організована головним чином приєднанням до Тернопільської області Шумського і Кременецького районів Волині, де були православні парафії.

«Якщо ж мова йде про нинішній момент, то з найбільшою скорботою батьківського серця Ми бачимо, що над тією Церквою нависли нові і ще більш сильні труднощі. Досить вже тих звісток, які дійшли до нас, хоча і мізерних, але достатньо вірних, щоб дуже сильно нас засмутити і серйозно занепокоїти. Ось Ми відзначаємо сьогодні річницю дня, коли 350 років тому назад ця древня християнська спільнота щасливим чином з'єдналась з верховним пастирем і наступником

Св. Петра. І ось той сам день перетворився для Нас в «день смутку й тісноти, день спустошення і розорення, день темноти та темряви, день хмари й імлі». Бо з глибоким жалем Ми довідалися, що на тих територіях, які нещодавно перейшли під владу Росії, наші улюблені брати і сини українського народу терплять страждання за свою вірність Апостольському престолу; будь-які засоби застосовуються, аби відірвати їх від лона їхньої матері – Церкви, аби примусити їх всупереч їхній волі та всупереч знаного їхнього релігійного обов'язку, перейти до сопричастя з іновірцями. Так, стало відомо, що духовенство українського обряду направило до уряду скаргу на те [...], що всіх її єпископів і багатьох священників заарештовано; і що, водночас, заборонено будь-кому перебрати на себе уряд у Церкві».

Папа Пій XII, з Енцикліки *Orientales omnes*, (1945)

У Галичині було сформовано Ініціативну групу, яка мала на меті переконувати духовенство до переходу в Православну Церкву. На чолі її стали священники Гавриїл Костельник, Михайло Мельник та Антоній Пельвецький. Перед священниками отець Костельник аргументував свої дії бажанням вберегти Церкву в Галичині від заборони та русифікації, оскільки, на його думку, радянська влада все одно буде нищити Греко-Католицьку Церкву, то варто врятувати все, що можливо буде врятувати. Від влади він вимагав відносної автономії галицьких парафій та існування семінарії.

Підтримка владою Ініціативної групи і тиск НКВС на греко-католицьке духовенство, яке не бажало приєднуватися до РПЦ, призвели до того, що на січень 1946 року більшість отців погодились на приєднання до групи. Проте у своєму ж листі до Патріярха Московського Алексія I о. Гавриїл Костельник констату-

вав, що лише заледве 50 священників приєдналися до Ініціативної групи з переконання, а решта зробили так, бо «іншого виходу не було».

Слід зазначати, що перед війною Греко-Католицька митрополія налічувала а близько 2500 священників, натомість після всіх перипетій війни і встановлення нових кордонів на території радянської Галичини було офіційно зареєстровано 1270 священників, з яких 997 приєдналися до РПЦ.

У перших числах березня 1946 року в Києво-Печерській лаврі в присутності представників радянської влади два греко-католицьких священники – Антоній Пельвецький і Михайло Мельник – були таємно висвячені на єпископів Православної Церкви. А з 8 до 10 березня у Львові відбулося зібрання, яке Російська Православна Церква та радянська історіографія традиційно називають «Львівським собором».

«Після мого арешту настала страшна паніка, і НКВД почало акцію переведення на православ'є. Під проводом о. Костельника зорганізовано "Ініціативну групу", яка зачала приготувати т. зв. "Львівський собор". Арештовані опісля священники, учасники того т. зв. "собору", оповідали про жахливий терор. По "соборі" Горюн (слідчий у справі Митрополита Сліпого, згодом керівник НКВД у Львові – прим. авт.) радісно кричав переді мною: "Але ми вкрили Пані!". На то я казав, що сім мільйонів – невелика кількість, щоби потрясти Католицькою Церквою, а ви терором тільки себе компромітуєте. І справді, вони були свідомі своєї брутальності, а навіть підлості, бо звіт т. зв. "Львівського собору" мусіли видавати аж два рази і поправляти свої компромітації».

Йосиф Сліпий, «Спомини» (1964)

На зібрання прибули 216 священників і 16 мирян. Перед засіданням о. Костельник видав мандати учасникам, а полковник НКВС Богданов – талони на обід, 100 грамів горілки і 200 грамів вина. Зібрання одностайно висловилося за скасування Берестейської унії і приєднання Греко-Католицької Церкви до Російської Православної Церкви. Тільки після голосування о. Костельник представив делегатам Пельвецького і Мельника як православних єпископів. 5 квітня 1946 року делегація за участі Костельника і єпископів відбула в Москву на зустріч із Патріярхом Алексієм I та головою Ради у справах Православної Церкви полковником НКВС Карповим.

Такий собор не міг бути легітимним зібранням ні з католицького, ні з православного огляду, оскільки на ньому були відсутні єпископи тієї Церкви, від імени якої він промовляє, а ті, що голосували, робили це під явним тиском і не могли представляти цілу Церкву. З іншого боку, головуючі на зібранні вже належали до іншої Церкви – Російської Православної. Проте для організаторів цього зібрання церковні канони не були надто важливими, тож після подій 8–10 березня Греко-Католицька Церква фактично опинилася поза законом. Ті, які відмовилися приєднатися до РПЦ, були репресовані, полишили службу чи втекли на Захід. Деякі священники погоджувалися на перехід у РПЦ задля того, щоб зберегти в селі парафію. Ще інша частина прийняла рішення не відрікатися Греко-Католицької Церкви і перейшла у підпілля. Протести на Галичині придушили.

Хоча більша частина Перемишльської єпархії з єпископською столицею залишилася поза межами УРСР, вона також зазнала терору. 21 вересня 1945 року єпископ Йосафат Коциловський був заарештований,

але згодом його звільнили. Владика повторно арештували 26 червня 1946 року і переправили під Київ, де він помер у концтаборі в с. Чапаївці 17 листопада 1947 року. Також ув'язнили єпископа-помічника Григорія Лакоту, а після операції «Вісла» єпархію фактично ліквідували. Доли головних дійових осіб Львівського псевдособору були трагічними. Єпископи Мельник і Пельвецький померли за дивних обставин. А 20 вересня 1948 року після Літургії в Преображенському храмі Львова застрелили о. Гавриїла Костельника. Влада намагалася покласти відповідальність за вбивство на українське націоналістичне підпілля, однак докази, надані ріднею самого Костельника, свідчать про те, що він став жертвою радянських спецслужб. За словами дружини Костельника вже за мить після пострілів спецслужбовці були в квартирі Костельників для обшуку і вилучення документів.

Слід відзначити, що після подій 1946 року погляди о. Костельника змінилися. Якщо до того він критикував Католицьку Церкву, то тепер почав критикувати й Московський Патріярхат як інституцію відсталу і нерозвинену. Скоріш за все зміна в поглядах голови Ініціативної групи відбулася не в останню чергу через недотримання умов, які о. Костельник, висував своїм радянським цивільним та православним партнерам. Його вбили після того, як він повернувся з Москви, нарікаючи, що Московська Патріярхія не виконує умов щодо надання галицьким парафіям автономного статусу.

Услід за ліквідацією Львівської греко-католицької митрополії була проведена аналогічна спецоперація зі знищення Мукачівської греко-католицької єпархії. Радянська влада спершу намагалася примусити переходити в Православну Церкву окремих священників та конфіскувала майно. Водночас, як і на Галичині,

на адресу греко-католиків звучали звинувачення в антирадянській діяльності. 27 жовтня 1947 року на єпископа Теодора Ромжу було вчинено замах, через що він потрапив до лікарні, а 31 жовтня його отруїли радянські спецслужби (беатифікований Папою Іваном Павлом II у 2001 році). Після смерти єпископа багато священників зазнали репресій та переслідувань. 28 серпня 1949 року Мукачівська Греко-Католицька єпархія була остаточно ліквідована, частина священників під тиском приєдналася до єпархії Російської Православної Церкви, частина була репресована, інші пішли у підпілля.

ЦЕРКВА У ПІДПІЛЛІ

Навіть після офіційної ліквідації УГКЦ в 1946 році на Галичині ще діяли греко-католицькі осередки: монастир у Гошеві вистояв до 1950 року, жіночий василіянський монастир у Суховолі діяв до 1952 року. У 1950 році заарештували і відправили на заслання понад 100 монахів і монахинь. Ті, що залишилися, створювали малі спільноти і йшли на світські роботи: ставали медсестрами, прибиральницями, швачками тощо. Загалом після 1946 року комуністична влада конфіскувала і передала Російській Православній Церкві близько 2500 храмів, було закрито 195 монастирів і монаших домів.

Хоча нова церковна влада спершу намагалася знищити всі ознаки греко-католицизму в місцевому обряді – уніфікувати його з московським обрядом, вірні виступали проти. Тому єпископат РПЦ відмовився від різких дій і взявся за поступове витирання слідів УГКЦ. Проте багато богослужбових традицій так і залишились у вжитку. А чимало священників, які фор-

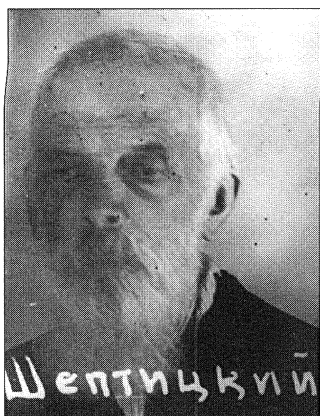
мально приєдналися до РПЦ, продовжували служити за старими зразками і навіть поминати Папу Римського на Літургії. Хоча в середовищі підпілля до служителів, які перейшли в РПЦ лише формально, не було однозначного ставлення.

Протягом цілого підпільного періоду бувало так, що вірні відмовлялись прийняти скерованого до них православним єпископом нового священика й організували

своє церковне життя без нього, дотримуючись тих обрядів, які можна було відправляти без пресвітера. Часто вірні або приймали в себе підпільного священика, скликаючи відданих і знайомих людей на таємні відправи, або час від часу вибиралися до місць, де такий священик служив Літургії, це могли бути як приватні помешкання, так і відлюдні місця, часто відпустові. Стійкість вірних, а також незламність підпільного духовенства, стали запорукою того, що Церква перетривала десятиліття катакомбного періоду.

Владика УГКЦ Григорій Хомишин (28 грудня 1945), Йосафат Коциловський (17 листопада 1947), Григорій Лакота (12 листопада 1950) та Микита Будка (11 жовтня 1949) загинули в ув'язненні. Всі четверо були беатифіковані Папою Іваном Павлом II як священномученики у 2001 році.

Після арешту єпископату Греко-Католицької Церкви лідером духовенства став архимандрит Климентій Шептицький, але 5 червня 1947 року в Унівській лаврі

*Блаженний священномученик
Климентій Шептицький
(1869–1951). Тюремне фото*

його заарештували, і після кількох років знуцань він помер 1951 року у Володимирській тюрмі. Після нього на короткий час координаторами життя УГКЦ були фламандський редемпторист Йосиф де Вохт, о. Іван Зятюк, ЧНІ (беатифікований Папою Іваном Павлом II у 2001 році) і о. Микола Хмільовський.

Після смерти Сталіна в Москву з мордовських таборів привезли Йосифа Сліпого. Йому знову пропонували зректися митрополичого престолу УГКЦ, а після відмови заслали в Красноярський край.

«Коли ми виїхали з Красноярська зі 100–200 км і вїхали в тайгу, то офіцер сказав, що мусимо відпочити трохи, і зачав мене намовляти до служби в КГБ: “І тоді ми вертаємося назад”. При тому поправляв свій револьвер, немов погрожуючи мені, що тут зробить мені кінець і ворон по мені не закриє в цій землі. Я встав, але він хотів, щоби я таки сідав на спокійну “бесіду”, але я не сів і вернувся до машини. “Давай вперед”, – і ми поїхали далі. Дорога була болотниста, прикра, увесь час тайгою. Вже десь над вечером приїхали ми до Маклакова».

Йосиф Сліпий, зі «Споминів» (1964)

У 1956 році після амністії з таборів повернулись єпископи Миколай Чарнецький, Іван Лятишевський і Олександр Хіра (Мукачівська греко-католицька єпархія), а також багато греко-католицьких священників, які відкрито відслужили біля стін собору св. Юра у Львові молебень. Єпископи таємно висвячували нових священників, а також приймали назад, часом теж таємно, тих, які перейшли в РПЦ. Такі дії викликали занепокоєння як в середовищі РПЦ, так і у влади, тому було проведено бесіди з раніше засудженими священниками, яких змушували зректися УГКЦ, а згодом кількох знову заарештували. У 1957 році повторно

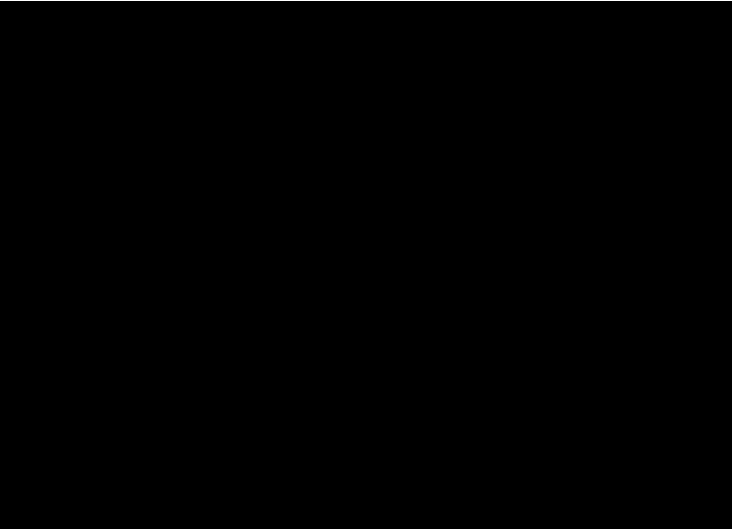
арештували і заслали в Казахстан єпископа Олександра Хіру (†1983). 2 квітня 1959 року помер владика Миколай Чарнецький (беатифікований Папою Іваном Павлом II у 2001 році). Єпископ Іван Лятишевський (†1957) таємно хіротонізував на єпископа-коадютора Станиславівської єпархії о. Івана Слезюка, який отримав єпископські повноваження від єпископа Григорія Хомишина в разі арешту останнього ще у 1945 році. У 1957 році митрополита Йосифа Сліпого знову засудили до 7 років ув'язнення.

Хоча в часи Микити Хрущова в СРСР відбулась чергова хвиля гонінь на релігійні організації, у 1963 році стараннями Ватикану та президента США і рішенням керівництва СРСР на Захід вислали Митрополита Йосифа Сліпого. Він не бажав покидати країну, однак Папа наполіг на його присутності на II Ватиканському соборі. Перед виїздом із Москви Митрополит 4 лютого 1963 року висвятив на єпископа монаха редемпториста Василя Величковського, який став місцеблюстителем Львівської катедрі. Однак звільнення Предстоятеля Церкви не означало послаблення гонінь: у 1964 році єпископа Івана Слезюка знову заарештували. Тоді ж правоохоронні органи викрили підпільний монастир і арештували кількох підпільних семінаристів. У Казахстані в цей час єпископ Олександр Хіра рукоположив владика Йосафата Федорика, який у кінці 60-х прибув в Україну.

За часів Леоніда Брежнєва в підпіллі УГКЦ відбулося значне пожвавлення. Унормовувалося життя єпархій, на Галичині й Закарпатті діяли кілька сотень підпільних священиків та кількисот монахів і монахинь. Єпископ Василь Величковський таємно прийняв близько 50 священиків, які раніше перейшли в РПЦ. Зі зрозумілих причин ці підпільні єпархії не могли

діяти як звичайні структури і дуже часто кожен священнослужитель діяв без прямих вказівок з боку єпископату, користуючись власною душпастирською второпністю. Незважаючи на заборону, в деяких селах греко-католики відкривали закриті храми. Діяли підпільні семінарії, дехто навчався в латинських семінаріях у Каунасі й Ризі, інколи в семінаріях РПЦ і потім залишав Московський Патріярхат. Одним із найцікавіших випадків, який трапився у 1980 році, був перехід у підпільну Церкву о. Михайла Гаврилів (нині о. Матея Гаврилів, ЧСВВ), який здобув освіту в Ленінградській семінарії, часто спілкувався з відомим православним митрополитом Никодимом (Ротовим), та в процесі навчання також зблизився і з римо-католицькими священиками, але згодом вирішив приєднатись до Греко-Католицької Церкви. Після того, як о. Михайло пом'янував на Літургії Папу, він покинув РПЦ і працював двірником та кочегаром.

«1 січня 1980 року я востаннє відправив Службу Божу у храмі Димівки, а також Молебень до Пресвятого Ісусового Серця. Було дуже багато людей до сповіді, багато приїжджих із різних сторін католиків, що вже довідалися про перший післявоєнний випадок відкритого переходу православного священника до Католицької Церкви. Звичайно, такі події викликають сенсацію, а також багато розмов. Богослужба закінчилася біля години 15 по обіді. Тим часом голова сільради Димівки переказав мені, щоб я якнайшвидше вибирався з села, бо прийде міліція. Вечером я пішов у храм, щоб помолитися на самоті. Доручив свої села опіці Пресвятого Ісусового Серця і заступництву Пречистої Діви Марії, помолився за людей, спожив Найсвятіші Тайни і з жалем вийшов з цього храму, щоб, як дасть Бог, повернутись сюди, коли настане час свободи й торжества

Отець В. Вороновський вінчає племінника с. Софії (Соломії Грици). (Сестра Софія стоїть біля печі.), м. Борислав, 19.07.1986 р.

Католицької Церкви в Україні. 2 січня Службу Божу я відправив у парафіяльній хаті. Це була моя перша католицька Служба Божа підпільно відправлена. У майбутньому таких було безліч».

Свящ. Михайло Гаврилів, з книги «Кожна людина – це перш за все історія. Автобіографія українського католицького священика в сучасній Україні» (1987)

У 1960-их греко-католики мали сподівання на можливу легалізацію своєї діяльності після зустрічі голови Верховної Ради СРСР Миколи Подгорного з Папою Павлом VI; додавав надій факт легалізації греко-католиків у Чехословаччині у 1968 році. Деякі священики, сподіваючись зняття заборони Церкви, почали служити Літургії просто неба. У 1968 році Йосиф Сліпий звернувся до Президії Верховної Ради УРСР з проханням легалізувати УГКЦ. Проте після «Празької весни» УГКЦ не була легалізована, а тільки посилювалися

репресії. На початку листопада 1969 року засуджено до трьох років ув'язнення єпископа Василя Величковського та ще кількох священників. Раніше, у 1968 році, у Львові викрили підпільну семінарію. Подекуди по селах траплялися сутички міліції з вірними.

Радянська влада не полишала спроб зсередини розколоти підпільний рух, оскільки в катакомбній Церкві були непорозуміння стосовно обрядових питань, ставлення до священників, які служили в РПЦ, але залишалися таємними греко-католиками, юрисдикційних питань тощо. У 70-их роках радянські спецслужби висунули ідею реєстрації греко-католиків як автономної частини Латинської Церкви. Проте більшість цього не підтримувала, бо такий крок міг спровокувати серйозний конфлікт у середовищі катакомбної Церкви.

У січні 1972 року єпископа Василя Величковського випустили з в'язниці й дозволили виїхати за кордон. Після Рима він прибув до Канади, де й помер 30 червня 1973 року (беатифікований Папою Іваном Павлом II у 2001 році). Керівництво підпільною Церквою перейшло до єпископа Володимира Стернюка. В тому ж році в Івано-Франківську було арештовано єпископа Софронія Дмитерка, наступника Івана Слезюка, та кількох священників. По-звірячому вбито священників Михайла Луцького та Івана Лучкова.

Оглядаючи цю мученицьку сторінку історії, слід сказати, що цей мартиролог розпочався для Української Греко-Католицької Церкви фактично з початком Другої світової війни у 1939 році. Вже під час першої окупації Галичини радянським режимом від рук НКВС загинуло кілька греко-католицьких священників: василіяни Северіян Бараник та Яким Сеньківський, отця редемпториста Зиновія Ковалика було розп'ято на тюремній стіні по вул. Замарстинівській у Львові.

У 1941 році від рук радянських військових загинули о. Андрій Іщак, о. Микола Конрад та дяк Володимир Прийма. В період німецької окупації був заарештований та запроторений у концтабір Майданек о. Омелян Ковч, він загинув у газовій камері та спалений у крематорії 25 березня 1944 року.

«Я дякую Богові за Його доброту до мене. За винятком раю, це єдине місце, де я хочу бути. Тут ми всі рівні: поляки, жиди, українці, росіяни, латвійці та естонці. Я єдиний священик між ними. Навіть не можу собі уявити, як тут буде без мене. Тут я бачу Бога, який є один для всіх нас, без огляду на наші релігійні відмінності. Можливо, наші церкви є різні, але той самий Великий і Всемогутній Бог править усіма нами. Коли я відправляю святу літургію, вони всі моляться. Вони умирають по-різному, і я допомагаю їм перейти цей маленький місточок до Вічності. Хіба це не благословення? Хіба це не найвеличніша корона, котру Бог міг положити на мою голову? Це справді так. Я дякую Богові тисячу разів на день за то, що послав мене сюди. Я більше Його ні про що не прошу. Не переживайте і не тратьте віри у те, що я роблю. Замість того, радійте мною. Моліться за тих, хто створив цей концентраційний табір і цю систему. Вони єдині, хто потребує наших молитов. Нехай Бог змилується над ними. ... Я розумію, що ви стараетесь визволити мене. Але я вас прошу цього не робити. Вчора вони вбили 50 людей. Якщо мене тут не буде, то хто допоможе їм перейти через ці страждання. Вони підуть по шляху до Вічності з усіма їхніми гріхами і зневірою, котра приведе їх у пекло. А зараз вони ідуть на смерть з високо піднятими головами, залишивши позаду всі гріхи. І таким чином вони попадуть до вічного міста».

З листів о. Омеляна Ковча (1943)

Нові репресії проти УГКЦ, які розпочались у 1945 році паралельно з процесом заборони УГКЦ, заторкнули десятки тисяч людей. Багато з них загинули мученицькою смертю і були проголошені блаженними Церкви-мучениці. Щодо багатьох інших і сьогодні тривають беатифікаційні процеси¹⁶.

Перебуваючи в підпіллі, українські греко-католики не втрачали надії ще й тому, що знали – там, за «залізною завісою», живуть їхні співбрати, які співпереживають з ними та добиваються всіма можливими способами полегшення їхніх терпінь. Одним із підбадьорливих голосів із вільної частини світу був голос «Радіо Ватикану», який давав можливість, за умов дотримання конспірації, слухати Літургії, Слово Боже та різноманітні передачі церковного та історичного змісту. Цей голос для багатьох людей став своєрідним якорем, який спонукав їх залишатися вірними своїй Церкві.

УГКЦ У ВІЛЬНОМУ СВІТІ

Після заборони діяльності УГКЦ у Радянському Союзі у Європі залишився єдиний єпископ Іван Бучко, якого Папа призначив Апостольським візитатором українців-католиків у Західній Європі. Однак після Другої світової війни в країнах Північної Америки та Західної Європи опинилось багато українців греко-католиків, які емігрували чи залишились у за-

---

¹⁶ Беатифікаційний процес – церковний процес підтвердження святости особи у Католицькій Церкві, який завершується беатифікацією, тобто проголошенням особи «блаженною» і встановленням її локального почитання.

хідних країнах у зв'язку з комуністичним терором на батьківщині. Ця нова хвиля емігрантів поповнила греко-католицькі структури в тих країнах, де вони й раніше існували, проте тепер потребували значного розширення.

Тому в 1956 році у Канаді український греко-католицький екзархат (створений у 1948 році) отримав ранг митрополії. Першим митрополитом став Максим Германюк. У 1958 році в США було утворено Філадельфійську митрополію, яка складалася зі Стемфордської та Чиказької епархій і Філадельфійської архієпархії. Митрополитом став Константин Богачевський. У Європі, своєю чергою, теж були створені екзархати: у Великобританії – 1957 рік, у Німеччині – 1958 рік, у Франції – 1960 рік. Останній охопив вірних у Франції, Бельгії, Нідерландах, Люксембурзі та Швейцарії. Куритибська св. Йоана Хрестителя епархія в Бразилії була заснована у 1971 році, а епархія Покрови Пресвятої Богородиці в Буенос-Айресі (Аргентина) у 1978 році (з 1968 року екзархат). У 1982 році було засновано епархію в Австралії, яка отримала назву «Мельбурнська епархія святих апостолів Петра й Павла УГКЦ». Епархія охоплює всю Австралію, Нову Зеландію і Океанію. У Польщі, хоч і була ліквідована Перемишльська епархія, греко-католицькі священники, які залишилися на волі, служили вірним у підпорядкуванні римо-католицькому єпископу.

Глава УГКЦ Йосиф Сліпий після 18 років ув'язнення прибув до Італії напередодні другої сесії II Ватиканського собору. 11 лютого 1963 року він зустрівся з Папою Іваном XXIII. Коли Митрополит увійшов на собор, єпископи зі всього світу, нехтуючи регламентом, встали і привітали ісповідника віри оплесками. 11 жовтня Йосиф Сліпий виступив з історичною

промовою, в якій закликав піднести УГКЦ до патріяршої гідності¹⁷.

«Жовтень 1963. П'ятниця, 11. Виступ Митроп. Й. Сліпого. Укр. Патріярхат. Виступ на Соборі нашого Ісповідника віри Галицького Митропол. Й. Сліпого. Він говорив другий з черги, зараз після Кард. Еспанського de Arriba у Castro з Tarragona. При його виступі, цебто при виступі Митроп. Сліпого, понеслися голосні оплески в Соборі св. Петра. Отці Собору вітали Ісповідника віри – геройського борця Христового. На місці D0022 піднялась висока маєстатична постать нашого Митрополита. Він поволі зійшов у долину до мікрофону й тут зачав поволі, голосно й виразно свою першу, історичну промову. Очі понад 2000 Владик були звернені в його сторону. Всі з запертим віддихом слухали його слів. Його промова складалася з 4 головних частин: 1. Вислів подяки Всевишньому за можливість бути на цьому Соборі. 2. Історія участі наших українських-київських Митрополитів на різних Всел. Соборах. 3. Догматичні консідерації відносно глави II Конституції De ecclesia. 4. Прохання до Собору про створення Київсько-Львівського Патріярхату. Найбільше враження зробила на присутніх перша частина. Всі другі частини промови менше цікавили Отців. Для нас українців дуже важним є факти, що Митропол. Йосиф поставив перед Собором справу нашого Патріярхату. Це справа дуже тяжка, але в Бозі надія».

Зі Щоденників Другого Ватиканського собору Митрополита
Максима Германюка, Ч.Н.І (1960–1965)

¹⁷ Патріярхальний устрій – тип церковного адміністративного устрою, коли главою над усіма єпископами (включаючи митрополитів) та вірними є патріярх. У католиків і православних існують відмінності у розумінні значення цього ієрархічного титулу.

А 23 грудня 1963 р. митрополит Йосиф отримав підтвердження титулу Верховного Архієпископа УГКЦ, права якого згідно з канонічним правом прирівнюються до патріарших. Це сталося після того, як у Конгрегацію Східних Церков було направлено запит, так званий *dubium*, що з латинської означає сумнів: «Чи треба уважати Львівського митрополита українців Верховним архієпископом згідно з апостольським листом від дня 2 червня 1957 року?». У відповідь на цей сумнів (*ad dubium*) 23 грудня 1963 року Конгрегація відповіла позитивно. Ця відповідь базувалася на двох документах римських понтифіків. На буллі Папи Климента VIII з 1596 року, якою підтверджувалося право Київським митрополитам самостійно поставляти єпископів без узгодження з Папою. А також на буллі Папи Пія VII, який, відновлюючи у 1807 році Галицьку митрополію, запевнив митрополитам Галицьким усі права митрополитів Київських.

II Ватиканський собор (1962–1965) став не лише найвизначнішою подією в житті Католицької Церкви у XX столітті, а й знаковою подією в житті Східних Католицьких Церков зокрема. Єпископат Східних Католицьких Церков брав активну участь у сесіях цього вселенського собору, тому їхній вплив відчутний у багатьох ключових документах. Активна присутність східних католиків на соборі безперечно сприяла тому оновленню самоусвідомлення Католицької Церкви як єдності в багатоманітності, яке є таким звичним для всіх сьогодні. Особливу роль на соборі відіграли такі постаті, як греко-католицький Патріярх Мелхитської Церкви – Максим IV, який виступав за відновлення у Східних Церквах їх власної ідентичності, звільнення від наслідків латинізації, а також відродження богослов'я, головним чином у сфері еkleзіології. Тому

через кілька років Вселенський Константинопольський Патріярх Атенагорас сказав цьому визначному ієрархові: «Ви говорили в нашому імені». Серед українських єпископів, які брали активну участь у соборі, безперечно, був ісповідник віри Йосиф Сліпий, а також митрополит Максим Германюк, який зробив значний внесок у відродження колегіальності у Вселенській Церкві. II Ватиканський собор вшанував Східні Церкви в окремому декреті *Orientalium Ecclesiarum*, який був проголошений 21 листопада 1964 року.

«Католицька Церква високо цінує інститути, літургійні обряди, церковне передання та правопорядок християнського життя Східних Церков. Бо в цих Церквах, що славляться шани гідною давниною, сяє передання, яке походить від апостолів через Отців і яке становить частину божественно об'явленої й неподільної спадщини всієї Церкви».

Orientalium Ecclesiarum, 1 (1964)

60–70-ті роки життя Церкви у вільному світі були позначені наполегливими спробами утвердження патріархального устрою. Головною метою Йосифа Сліпого в діяспорі було об'єднання всіх структур Української Католицької Церкви (така назва офіційно закріпилась в діяспорі з кінця 50-х років) під керівництвом Синоду і Глави Церкви. Майже відразу на підтримку Предстоятеля постав мирянський патріархальний рух, до якого долучались і священники. З 1967 року рух почав видавати журнал «Патріярхат», а сам він поширився на цілий вільний світ. Не всі єпископи підтримували патріархальні устремління глави УГКЦ, але у 1969 році 15 єпископів із 18 звернулися із проханням до Папи проголосити Патріярхат УГКЦ. Разом зі зверненнями єпископату на адресу Ватикану постій-

но надходили десятки тисяч звернень греко-католиків із цілого світу. Відповідь надійшла тільки у 1971 році. Папа Павло VI офіційно відповів, «що принаймні під цю пору є неможливим створення Українського Патріярхату». Головною причиною відмови стала канонічна перешкода, згідно з якою патріярх не може здійснювати свою владу поза патріяршою територією. А оскільки Блаженніший Йосиф перебував у Римі, то надання йому патріярших прав суперечило б наявній канонічній практиці Католицької Церкви.

Діяльність Йосифа Сліпого, його візити до українських осередків у світі викликали невдоволення у Римській Курії, оскільки це перешкождало діалогу Римо-Католицької Церкви з Московським Патріярхатом та виходило за межі уявлень Курії про управління Церквою. Главі УГКЦ перешкождали в скликанні Синодів УГКЦ, а згодом заборонили відвідувати вірних поза межами Італії. Це викликало серйозні хвилі невдоволення серед українців греко-католиків, а також гострі суперечки між очільником УГКЦ й окремими представниками Римської Курії.

Незважаючи на це, у 1975 році отець Іван Гриньох на Літургії в соборі святого Петра в Римі виголосив молитву за Йосифа Сліпого як Патріярха. І з цього року сам Йосиф Сліпий почав підписувати документи як Патріярх. Він вважав, що необхідно жити патріярхальною гідністю, щоб вона була визнана Римом та іншими Церквами, застосовуючи не церковно-правовий, а історичний аргумент: Церква спочатку мусить дозріти до патріярхальної гідности, відтак інші визнають її Патріярхат.

Окрім формування централізованої структури УГКЦ у світі, Патріярх Йосиф робив чималий акцент на освіті. У 1963 році було засновано Український

католицький університет ім. Папи Климента в Римі, який став спадкоємцем Львівської богословської академії; згодом філії УКУ відкрилися на всіх континентах. В УКУ було підготовлено понад 200 наукових праць, 14 томів *Monumenta Ucraine Historica*, було відновлено випуск часопису «Богословія», видано 15 томів творів Йосифа Сліпого та 53 томи творів з історії України, Церкви, культури, мистецтва, літератури. На філософському факультеті виходив часопис «Дзвони». Український Католицький Університет став місцем, де свою семінарську формацію могли отримувати діти з українських родин з цілого світу.

До переліку інституційних здобутків українських греко-католиків на терені освіти і науки в цьому часі слід також додати, що у 1986 році у Чикаго отець Андрій Чировський заснував Інститут Східно-Християнських Студій ім. Митрополита Андрея Шептицького (MASI). У 1990 році Інститут було перенесено до Оттави до Університету Святого Павла, а у 2016 він став складовою богословського факультету Коледжу св. Михаїла при Університеті в Торонті. Інститут ім. Митрополита Андрея Шептицького є осередком наукового життя, плекання українсько-візантійських літургійних традицій і середовищем здобуття богословської освіти для студентів з різних країн світу.

У 1969 році в Римі було завершено будівництво собору святої Софії, який став центром греко-католиків на різних континентах. Цей собор пригадує про історичний шлях Церкви: від Софії константинопольської до київської. А коли вірні цієї Церкви знайшлися розпорошеними по цілому світі, а на рідній землі Церква перейшла в катакомби, постав і собор Софії у вічному місті.

Розуміючи загрозу для Церкви в СРСР, у 1977 році Патріярх Йосиф висвятив на єпископів Любомира

Гузара, Івана Хому та Степана Чміля (одного з наставників малого Хорхе Марії Бергольйо, майбутнього Папи Франциска). Вони повинні були в разі потреби потрапити в УРСР і висвятити нових єпископів, якщо в підпіллі перерветься єпископська лінія рукоположень. Утім, Папа Павло VI не визнав хіротоній, які були здійснені таємно та без папської згоди.

Патріярх Йосиф Сліпий

Ще перед II Ватиканським собором (1962–1965) пожвавляються стосунки між Ватиканом і Московською Патріярхією. Російська Церква розцінювала це як відмову Рима від УГКЦ, однак ватиканська дипломатія уникала прямої відповіді на ці запитання. Багато дій римських чиновників викликали невдоволення серед переслідуваних греко-католиків в Україні та в греко-католицької діаспори на Заході.

У жовтні 1978 року новим Єпископом Рима став кардинал Кароль Войтила. З його приходом стосунки Ватикану і СРСР значно погіршилися. Вже у 1979 році новий Папа надіслав листа Патріярхові Йосифові Сліпому з нагоди тисячоліття хрещення Руси, підтвердив легітимність Берестейської унії 1596 року та вшанував усіх греко-католиків, які потерпіли за Христову Церкву.

Московський Патріярхат виступив із критикою й ультиматумами після того, як у Римі навесні 1980 року відбувся Надзвичайний синод Української Церкви.

Але невдоволення РПЦ досягло найвищого пункту після проведення в Римі наступного Синоду УКЦ, на якому українські єпископи проголосили неканонічним «Львівський собор» 1946 року. Резолюція була прийнята в присутності кардинала Владислава Рубіна, уродженця тернопільщини. Московський Патріархат прислав до Рима митрополита Ювеналія (Пояркова), але Папа не наклав заборони на цю резолюцію, хоч вона й була надрукована неофіційно. З ультиматумом до Рима звернувся і Патріарх Пімен, який наполягав на вимозі засудити дії українських єпископів. В іншому разі РПЦ погрожувала припинити діалог із Католицькою Церквою. Папа таки написав у Москву примирливого листа, але резолюція УГКЦ ніколи не була відкликана.

Коли радянські очільники згодилися відпустити до Рима Йосифа Сліпого, вони, вочевидь, сподівалися на те, що цей змучений літами й ув'язненням чоловік проведе свої останні роки десь у тиші монастиря, не завдаючи зайвих проблем ні СРСР, ні радянсько-ватиканським стосункам. Не секрет, що існували певні таємні домовленості щодо того, як митрополит Сліпий повинен поводитися у вільному світі. Фактом є й те, що і в певних колах Римської Курії митрополита бажали б бачити в монашій келії, а не на чолі невдоволеної Церкви. Проте вся діяльність Йосифа Сліпого була повною протилежністю до цих очікувань. Людина сталевого характеру, він не опустив рук і намагався зробити все від нього залежне для розбудови Церкви в світі та полегшення життя переслідуваній Церкві в Україні.

В історії УГКЦ ХХ століття дві постаті височать, немов два готичні собори в чистому полі – це Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. Їхня епоха тривала більш ніж 80 років і завершилася

7 вересня 1984 р., коли в Римі відійшов у вічність ісповідник віри Йосиф Сліпий.

«Це був великий чоловік. Він змагався за справедливу справу».

Іван Павло II, з прощальних слів біля тіла покійного Йосифа Сліпого (1984)

Йосиф Сліпий залишив заповіт, в якому закликав греко-католиків і надалі утверджувати Патріярхат УГКЦ. Але й Папа Іван Павло II, на якого українці покладали значні надії, не визнав цього статусу за УГКЦ. Наступником Йосифа Сліпого став його коад'ютор від 1980 року владика Мирослав Іван Любачівський.

ВИХІД ІЗ КАТАКОМБ І ВІДРОДЖЕННЯ ЦЕРКВИ

У 1980-их держава знову посилила переслідування всіх дисидентів, у тому числі й релігійних. Було вбито трьох підпільних священиків та ще кількох заарештовано. У вересні 1982 року в Західній Україні виникла «Ініціативна група для захисту прав віруючих і Церкви», на чолі якої став Йосиф Тереля. Після його арешту того ж року групу очолив Василь Кобрин, якого арештували у 1984 році. Ця група видавала підпільний бюлетень «Хроніки Католицької Церкви в Україні». Однак її діяльність не сприймав підпільний єпископат УГКЦ, головним чином через незгоду з поглядами Йосифа Терелі.

У цих роках у греко-католицькому підпіллі почала наростати криза, пов'язана зі старінням духовенства, смертю єпископів, частковим відходом людей, які відвідували храми РПЦ і звикли до цього. У 1985 році

генеральним секретарем ЦК КПРС став Михайло Горбачов. Під впливом його реформаторської лінії в багатьох сферах тиск режиму був послаблений. Зокрема з тюрем звільнили багато політв'язнів. У 1987 році один із них, правозахисник, дисидент Іван Гель очолив Комітет захисту УГКЦ. У тому ж році група монахів та монахинь, священників на чолі з єпископами Павлом Василюком і Іваном Семеді з Мукачівської єпархії заявили про свій вихід із підпілля у зверненні до Папи Івана Павла II. Велике духовне зрушення в середовищі греко-католиків зробило об'явлення у 1987 році Богородиці в селі Грушів на Львівщині, яке стало місцем масових паломництв.

«Ми, єпископи, священники, монахи, монахині і вірні Католицької Церкви в Україні, що нижче підписалися, заявляємо, що, у зв'язку з перебудовою в СРСР і більш сприятливими умовами, що склалися, а також у зв'язку з ювілеєм 1000-ліття хрещення України, вважаємо за недоцільне продовжувати перебувати у підпіллі, а тому просимо Вашої Святості сприяти всіма можливими способами правній легалізації Української Католицької Церкви в СРСР. Однозначно звертаємося через Вашу Святість до уряду ССРСР з нашою заявою про вихід певної частини Української Католицької Церкви з підпілля».

Із «Заяви Групи Українців Католиків з України Святішому Отцеві Іванові Павлові II, Папі Римському, від єпископів, священників, монахів, монахинь і вірних Української Католицької Церкви» (1987)

Наближення ювілею тисячоліття Хрещення Руси спричинило значне пожвавлення релігійного життя в СРСР в цілому, а в середовищі греко-католиків воно стало стимулом, аби з новою силою добиватись власної легалізації. Греко-католики розпочали прове-

дення численних масових богослужінь там, де раніше були відомі паломницькі місця: у Гошеві, у Зарваниці. З часом богослужіння в різних містах і селах стали наскільки масовими, що радянська влада не могла вже цього контролювати чи ставити перепони. Комітет захисту УГКЦ організовував публічні богослужіння з нагоди пам'ятних дат. Так, 6 серпня 1989 року богослужіння на Лисій горі, біля Золочева, з нагоди ювілею Маркіяна Шашкевича зібрало близько 50 тисяч людей. Поминальні богослужіння проводились на місцях масових розстрілів тоталітарних режимів чи поховань загиблих за українську незалежність.

Водночас 1988 році під час святкування 1000-ліття хрещення Руси кардинали Казароллі й Віллебрандс, які прибули на святкування в Москві, зустрілися з єпископами Филімоном Курчабою та Павлом Василюком. Єпископи поінформували кардиналів про те, що Греко-Католицька Церква існує, прагне визнання і реабілітації в СРСР. Тоді у Римі також тривали святкування 1000-літнього ювілею хрещення за участю Папи Івана Павла II та українських єпископів і паломників зі всього світу. З нагоди свята Папа звернувся з посланням, у якому згадав переслідуваних братів греко-католиків у СРСР, що викликало обурення у церковної і державної верхівки СРСР. А 10 вересня 1988 року 1000-ліття хрещення Руси відзначили греко-католики Польщі.

16 травня 1989 року вірні УГКЦ на чолі зі священиками Григорієм Сімкайлом та Миколаєм Сімкайлом (майбутній єпископ Коломийсько-Чернівецький), Володимиром Війтишиним (нині архієпископ і митрополит Івано-Франківський), Ігорем Возьняком (нині архієпископ і митрополит Львівський) і єпископами Филімоном Курчабою, Софронієм Дмитерком, Павлом Василюком розпочали ланцюгове голодування

на Арбаті в Москві. Єпископи намагалися передати звернення у справі легалізації УГКЦ до голови Президії Верховної Ради СРСР Михайла Горбачова, однак його не було в столиці, а в зустрічі з заступником Лук'яновим їм відмовили. 25 травня 30 голодувальників прибули у готель «Москва», де перебували депутати, які прибули на з'їзд народних депутатів усіх рівнів СРСР. Голодування тривало до 14 жовтня. Під час цих мирних акцій єпископи УГКЦ, а також голова Комітету захисту УГКЦ Іван Гель, змогли дати інтерв'ю кільком світовим інфомагенціям, що значною мірою перешкодило застосуванню насилля з боку режиму. На захист переслідуваної Церкви виступили академік Андрій Сахаров та професор Сергій Аверінцев. У той сам час глава Українського екзархату РПЦ митрополит Філарет Денисенко продовжував заявляти, що жодної проблеми греко-католиків в Україні не існує і щодо них ніколи не було жодних репресій.

«Вже не за горами наша духовна релігійна свобода – але коли ця хвиля свободи настане відомо лише Богові, це тайна Божої волі. Очікуймо її зі спокоєм, із любов'ю до всіх, у мирі. З пошаною до всіх переконаємо. Бо лише Богові відомо, кому і які випробування послати і якою стежкою повести. Бо сказано в Святім Письмі “не судіть і не будете суджені, не засуджуйте і не будете засуджені; простіть і вам проститься”. Не кажім, що нас переслідувано отже за це й інших треба тепер переслідувати. Бо не будемо у тім випадку ліпші від всіх, що переслідували, “коли ви любите тих, що вас люблять, яка вам заслуга?” – вчив Ісус Христос. “Та ж бо і грішники люблять тих, що їх люблять. Ви ж любіть ворогів Ваших, добро вчиніть їм. То будете Всевишнього синами, бо Він благий злим і невдячним” (Лука 6, 33–35) Сам Христос помер за нас, коли ми, люди, були ще

*Багатотисячний маніфест греко-католиків
із вимогою легалізації УГКЦ. Львів, 17 вересня 1989 р.*

*Його ворогами. Тому очікуймо нашої хвилі визволення в
терпеливості, самопосвяті, остерігаючись гріха і зло-
го слова, і неправди, в молитві та любові до всіх».*

З Послання архієпископа Володимира Стернюка
(27 серпня 1989 року)

17 вересня 1989 року у Львові відбулася більш ніж
стотисячна демонстрація греко-католиків із вимогою
легалізації Церкви. А вже 29 жовтня під час служби в
Преображенському соборі Львова священник Ярослав
Чухній пом'янув Папу Івана Павла II замість Патріяр-
ха Московського і заявив про перехід в УГКЦ. Після
цих подій відбулася ланцюгова реакція переходів па-
рафій РПЦ в УГКЦ і в інших місцевостях Галичини.
Під тиском цих подій 21 листопада Рада в справах

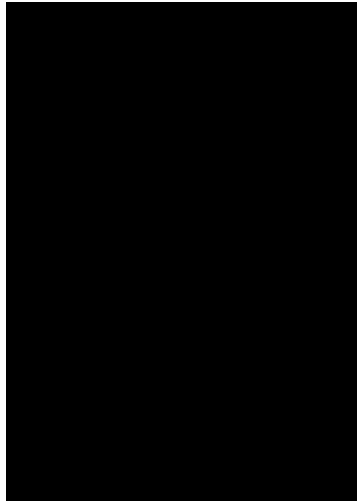
релігії при Раді Міністрів УРСР дозволила реєстрацію греко-католицьких громад.

А внаслідок зустрічі Михайла Горбачова і Папи Івана Павла II в Римі 1 грудня 1989 року, на якій йшлося про встановлення дипломатичних зв'язків між СРСР і Ватиканом, реєструвати греко-католицькі парафії дозволили на рівні СРСР. Однак у Московському Патріярхаті заявили, що в Галичині більшість населення є православною, а Патріярх Пімен закликав Горбачова захищати православних вірних у Західній Україні. У багатьох містах і селах Галичини за підтримки влади почалася швидка і масова реєстрація православних громад, навіть там, де їх раніше не було. З 1300 новостворених громад Російської Православної Церкви у 1988–1989, 1100 були в Західній Україні. Це робили перш за все задля того, щоб перешкодити реєстрації греко-католицьких громад. Часто активістами, які реєстрували ці православні громади, ставали представники комуністичної номенклатури, які діяли за наказом вищої влади.

ПЕРШІ КРОКИ НА ВОЛІ

Через загострення міжконфесійної ситуації в Галичині було сформовано Чотиристоронню комісію за участю представників Московської Патріярхії, Римської Курії, Українського екзархату РПЦ і УГКЦ, яка провела кілька засідань у Києві та Львові 6–13 березня 1990 року. Мирослав Іван Любачівський звернувся до Конгрегації Східних Церков про залучення у склад Комісії о. Івана Дацька, який мав бути присутній на всіх засіданнях, де обговорюватимуть питання, пов'язані з УГКЦ. Проте Курія відмовила, мотивуючи це тим,

що участь можуть брати тільки єпископи, хоча Ватикан представляв священник Сальваторе Скрібано, а з боку Московського Патріархату були священники, а не тільки єпископи. У Ватикані вирішили делегувати для участі в роботі Комісії митрополита Стефана Сулика зі США та архієпископа Мирослава Марусина від Римської Курії як секретаря Конгрегації Східних Церков. З України участь у переговорах по-

*Митрополит Мирослав Іван
Любачівський (1914–2000)*

винні були брати архієпископ Володимир Стернюк і єпископ Івано-Франківський Софроній Дмитерко. Від РПЦ участь у Комісії взяли митрополит Воронежський і Липецький Методій, єпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський Теодосій, делеговані Москвою, та єпископ Львівський Іриней і священник Олександр Швець від колишнього екзархату РПЦ в Києві, перейменованого на УПЦ.

Засідання Комісії відбувалися у приміщеннях Московського Патріархату в Києві. Однією з головних умов полагодження ситуації православна сторона оголосила повернення всіх храмів, які «були захоплені» греко-католиками. Мовляв, тільки після цього можна вирішувати на підставі статистики, який храм кому має належати. Весь час Комісія працювала без будь-якого погодженого порядку денного. Наприкінці засідання, 7 березня, було оприлюднено для преси «Повідомлення чотиристоронньої Комісії із врегулювання

стосунків між православними і католиками східного обряду в Західній Україні», однак цього документа не підписали архієпископ Володимир Стернюк та єпископ Софроній Дмитерко. Натомість підписали митрополит Стефан Сулик і архієпископ Мирослав Марусин.

Представники УГКЦ мали низку зауважень до документа: там була зневажлива термінологія щодо УГКЦ, дуже розмиті формулювання стосовно церковних споруд. Комісія не вирішила питання про повернення катедральних соборів УГКЦ у Львові та Ужгороді. Греко-католики також не погоджувалися з тим, що РПЦ не визнавало УГКЦ Церквою, а тільки як «групу греко-католиків». Виходило, що на майно може претендувати тільки певна група вірних, де їх буде більшість, а не Церква-спадкоємиця УГКЦ до 1946 року. Тож правдивого діалогу не вийшло. А коли Митрополит Володимир поставив питання про повернення греко-католикам катедрального собору св. Юра, представники Московської Патріярхії пригрозили, що вони покинуть роботу в Комісії.

11 березня в Преображенській церкві за участі Митрополита Володимира, єпископів Филимона Курчаби, Юліяна Вороновського, Михайла Сабриги, Софронія Дмитерка та архієпископа Мирослава Марусина і митрополита Стефана Сулика було відслужено Літургію. До стін собору прийшло близько 30 тисяч львів'ян. Мирослав Марусин закликав вірних довіряти Святому Престолу і Комісії. Однак у середовищі активних мирян (серед них були депутат Верховної Ради Ірина Калинець і голова Комітету оборони Греко-Католицької Церкви Іван Гель) поширилися критичні настрої щодо її роботи. Пізніше представники Ватикану мали зустріч із десятьма єпископами УГКЦ, на якій

останні зазначили, що Комісія уникає вирішення суттєвих питань.

13 березня відбулося останнє засідання Комісії. Митрополит Володимир і єпископ Софроній висловили негативну оцінку роботи Комісії та представили 14 вимог з боку УГКЦ, які були вироблені спільно з Главою УГКЦ в Римі. Після чого покинули засідання, відмовившись надалі брати участь у роботі й підписувати будь-які документи.

22 березня 1990 року єпископи УГКЦ в Україні за участі єпископа-помічника Мукачівської єпархії Івана Маргітича підписали у Львові спільну декларацію, в якій заявили про неправосильність для УГКЦ будь-яких рішень Чотиристоронньої комісії.

«Причиною припинення перемовин є постійна відмова Московського Патріярхату визнавати неканонічний статус Львівського псевдособору 1946 року. Так довго як Російська Православна Церква відмовлятиметься визнавати Українську Греко-Католицьку Церкву як властиво Церкву, інституційне і юридичне тіло, а не просто як групу вірних, до того часу поки Чотиристороння комісія не вирішуватиме справді важливі питання, до того часу ми не бачимо потреби зустрічатись. Допоки важливе питання повної легалізації і реабілітації Української Греко-Католицької Церкви не вирішене, неможливо обговорювати розподіл храмів між православними і католиками».

3 Декларації Синоду єпископів УГКЦ в Україні щодо припинення перемовин в рамках Чотиристоронньої комісії (1990)

Ситуація ускладнювалася через виникнення в Галичині Української Автокефальної Православної Церкви. 19 серпня 1989 року два священники РПЦ – Володимир Ярема та Іван Пашуля – заявили про свій вихід із Російської Церкви та перехід під омофор

Митрополита УАПЦ в США Мстислава Скрипника. Під впливом подій у Західній Україні Український екзархат РПЦ було перейменовано в Українську Православну Церкву, щоб надати українській частині Російської Церкви більш національних рис. Таким чином на початку 1990 року на Галичині у протистояння було втягнуто відразу три Церкви: УГКЦ, РПЦ (УПЦ [МП]) і УАПЦ. З огляду на це слід сказати, що робота Чотиристоронньої комісії не мала жодного сенсу, оскільки в ній не брали участі представники УАПЦ, а делегати УПЦ (МП) вже не могли представляти всіх (чи навіть більшість) православних Галичини.

Після фіяско Чотиристоронньої комісії греко-католики продовжили вимагати повернення свого майна, перш за все центрального храму УГКЦ – собору св. Юра у Львові. 9 квітня 1990 року міська рада Львова ухвалила рішення до 12 квітня повернути собор греко-католикам. Однак Московський Патріярхат відмовився виконувати це рішення. На це члени соборового хору заявили, що вони є греко-католиками і відмовились співати під час богослужінь. Згодом місцева рада кілька разів змінювала дату терміну звільнення. Греко-католики не раз приходили під стіни собору масовою ходою, але уникали насильного захоплення храму. Московський Патріярх Алексій II прислав листа владі Львова й архієпископові Володимиру Стернюку про неприпустимість проведення в соборі греко-католицьких богослужінь, оскільки це зруйнує екуменічний діалог між православними і католиками. Однак собор св. Юра таки повернули греко-католикам 19 серпня 1990 року. На свято Преображення відбувся масовий хід від Преображенської церкви до собору за участі 300 тисяч вірних. Це була найбільша релігійна подія за всю історію міста.

Навесні та влітку 1990 року Західну Україну відвідали канцлер Глави УГКЦ о. Іван Дацько та Марко Томашек із організації «Церква в потребі». Після вивчення ситуації вони надіслали звіт про стан Церкви, який викликав значне зацікавлення у Папи Івана Павла II. В цей час Україну відвідало також багато західних журналістів. На зустрічі з Миколою Колесником, головою комісії у справах релігій Верховної Ради УРСР, на запитання журналістів про греко-католиків він відповів, що греко-католики добровільно віддали свої храми у 1946 році, бо бажали відправляти служби просто неба. Ця заява викликала сміх серед представників західних ЗМІ.

18 травня 1990 року, після візиту в Москву, Львів відвідав нунцій у СРСР монс. Франческо Коласуонно. Він передав єпископам УГКЦ запрошення в Рим для зустрічі з Папою. 19 травня він служив Літургію у Преображенській церкві разом із Митрополитом Володимиром і єпископом зі Стемфорда Васи́лієм Лостеном, що прибув в Україну за спеціальним дорученням Глави УГКЦ.

25–26 червня 1990 всі єпископи УГКЦ прибули на надзвичайний Синод до Рима. Це був перший Синод греко-католицьких єпископів усього світу після заборони Церкви у 1946 році. Про стан УГКЦ в Україні доповідав архієпископ Володимир Стернюк, місцєблюститель Львівського престолу. Владика розповів, що на момент виходу з підпілля Церквою опікувались архієпископ і шестеро єпископів (ще три єпископи діяли на території Мукачівської єпархії), 456 священників, 258 з яких перейшли з РПЦ. Кількість вірних становила приблизно 1,5–1,8 млн. Зареєстровано понад 100 парафій, хоча реально діяло 803 громади. Архієпископ Володимир також порушив перед Папою

питання унормування життя епархій УГКЦ в Україні та по всій території СРСР і визнання Патріярхату.

На Синоді в Римі єпископи УГКЦ звернулися до Папи з проханням офіційно визнати єпископські хіротонії катакомбних єпископів з України. Синод також визначив канонічні призначення українських єпископів: Володимира Стернюка – місцєблюстителем Львівського Верховного архієпископства; Филимона Курчабу – Львівським єпископом-помічником; Юліяна Вороновського – Львівським єпископом-помічником; Михайла Сабригу – Львівським єпископом-помічником; Софронія Дмитерка – Івано-Франківським єпархом; Павла Василика – Івано-Франківським єпископом-коад'ютором; Іринєя Білика – Івано-Франківським єпископом-помічником; Івана Семеді – Мукачівсько-Ужгородським єпархом; Івана Маргітича – Мукачівсько-Ужгородським єпископом-помічником; Йосифа Головача – Мукачівсько-Ужгородським єпископом-помічником.

У 1990 році у Львові відбувся з'їзд «Українська молодь – Христові», який став продовженням традиції однойменного заходу, що його організував Митрополит Шептицький у 1933 році. Для допомоги в його організації прибуло багато волонтерів із Канади, США, навіть Австралії. Участь у заході взяло понад 40 тисяч молодих людей. Окрім відновлення діяльності організації «Українська молодь – Христові», постала ще низка мирянських рухів: Марійське товариство «Милосердя», Українська Греко-Католицька Спілка ім. Андрея Шептицького, чоловічий Клуб греко-католицької інтелігенції, Братство святого Володимира, яке об'єднувало молодих чоловіків, що працювали на виробництвах і заводах, а також студентське товариство «Обнова». Виникла ідея створення Світового

християнського конгресу, який би поєднав українські греко-католицькі мирянські організації в Україні і за її межами, проте ця ініціатива не увінчалась успіхом.

УНОРМУВАННЯ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ У 1991–1997 РОКАХ

31 березня 1991 року в Україну прибув Глава УГКЦ Мирослав Іван Любачівський. Відразу після свого приїзду Глава Церкви починає відвідувати вірних УГКЦ. А 23 квітня Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про свободу совісті та релігійні організації», який зняв усі обмеження щодо релігій та церковних організацій. Громадянам республіки гарантували права на свободу совісті і віросповідання.

У травні 1992 року у Львові відбувся Синод єпископів УГКЦ, на якому був присутній перший нунцій в Україні Антоніо Франко. Синод прийняв рішення утворити Патріяршу Курію і Постійний Синод. За підсумками роботи Синоду Папі Римському передали проект нового поділу єпархій в Україні, а також прохання затвердити створення другої єпархії в Аргентині, митрополії в Бразилії та митрополії в Польщі (25 січня 1991 року папською буллою відновлено Перемишльську єпархію. Її очолив єпископ Іван Мартиняк, який був рукоположений у 1989 році). Було утворено синодальні комісії: богословську, екуменічну, ювілей, християнського подружжя і сім'ї, літургійну, семінарій і покликань, чернечого життя. На Синоді вперше за всю історію був присутній єпископ Православної Церкви – Всеволод Майданський, єпископ Скопельський Константинопольського Патріярхату, який звернувся до учасників засідання з промовою.

В тому ж році, 27 серпня, з Рима до Львова, у крипту собору св. Юра, було перенесено прах Патріярха Йосифа (Сліпого) згідно з його Заповітом.

Про динамізм відродження Греко-Католицької Церкви на початку 90-их років свідчить те, що на початок 1992 року у Львівській області вже діяло 907 греко-католицьких парафій, Івано-Франківській – 375, Тернопільській – 392, Закарпатській області – 129. Греко-католицькі громади поставали й у інших областях України, на сході, а також у м. Києві. На кінець 1993 року Церква вже мала 2932 релігійні громади та 39 монастирів, а на середину 90-х ГКЦ нараховувала 3023 зареєстрованих громад, 61 монастир, 996 ченців і черниць, 1896 священників, 7 духовно-освітніх закладів та 843 недільні школи.

У 1994 році Синод просив Апостольську столицю утворити на Закарпатті окрему митрополію, яка б увійшла до складу Верховного архієпископства. Однак цього так і не сталося. Окреме прохання стосувалось поширення юрисдикції глави УГКЦ на цілу територію сучасної України. Ще раніше було створено комісію у справі відновлення Богословської Академії, а у 1994 році Синод єпископів проголосував за відновлення ЛБА. У вересні цього ж року Академію офіційно відкрили. А у 1998 році ЛБА здобула визнання Конгрегації католицької освіти.

Після виходу з підпілля підготовка нових священників здійснювалась на базі короткотермінових курсів, але паралельно з цим розпочалось відродження семінарій у Львові та Івано-Франківську (колишня Станіславівська). У Львові семінарія розпочала свою роботу у 1990 році. Через неможливість продовження діяльності закладу в старих приміщеннях (сьогодні це географічний факультет Львівського Національно-

Отець-парох Роман Каспришин із дітьми, що приступили до Першої сповіді й урочистого святого Причастя.

Львів–Рудно, поч. 90-тих років ХХ ст.

го Університету ім. Івана Франка), семінарію було перенесено у селище Рудно поблизу Львова, а у 2005 році на Хуторівку у Львові. У 1991 році у Львівській семінарії навчалось близько 400 питомців. В Івано-Франківську теж відбулось відродження місцевої семінарії (1990), де так само на навчання відразу вступило кілька сотень студентів. Нові семінарії постали також у Тернополі (1990), Дрогобичі (1996) та Києві (2010).

90-ті роки позначились інтенсивним відродженням та заснуванням нових монастирів і чернечих згромаджень у лоні УГКЦ. Попри вже традиційні для Церкви спільноти василіян та василіянок, студитів та студиток, Згромадження сестер служебниць Непорочної Діви Марії, вікентійок (сестри милосердя св. Вікентія де Поля були запрошені у 1929 році до Львова Митрополитом Андреем), йосафаток (Згромадження сестер свщмч. Йосафата було засноване у 1792 р. о. Тимотеєм Щуровським), йосифіток (Згромадження сестер св. Йосифа Обручника Пречистої Діви Марії було засноване наприкінці ХІХ століття), катехиток

(Згромадження сестер катехиток св. Анни було засноване у Бразилії у 1932 році), мироносиць (Згромадження сестер мироносиць під покровом святої Марії Магдалини було засноване у 1910 році), Згромадження сестер непорочного серця Марії Фатімської (1945), Згромадження сестер Пресвятої Родини (1911), сестер Євхаристок (1954) та салезіян, появу яких ініціював ще Митрополит Андрей і єпископ Перемишльський Йосафат, свою діяльність розпочали сестри редемптористки (місіонерки) та салезіянки, Згромадження отців оріоністів, Згромадження Воплоченого слова та сестри служебниці Господа і Діви Марії з Матару, Місійне товариство святого апостола Андрія, францисканці та єзуїти, спільнота «Мілес Єзу», а також контемплативні редемптористки.

У 1996 році був прийнятий «Статут Синоду єпископів УГКЦ», який реформував старі та створив нові Комісії: літургійну, богословську, канонічну (партикулярного права), екуменічну, беатифікації і канонізації, подружжя і сім'ї, евангелізації й пасторального планування, катехизації, монашого життя, покликання і священничої освіти, бюджету і фінансів, ювілеїв повернення церковної єдності, підготовки собору, молоді. В цьому ж році відбулась Перша сесія Патріяршого собору УГКЦ, на який прибули єпископи, священники, монахи та миряни з різних єпархій і частин світу, щоб застановитися над темою «Нова евангелізація».

У 1996 році через погіршення стану здоров'я Блаженнішого Мирослава Івана Любачівського Синод призначив його помічником єпископа Любомира Гузара, який незадовго до цього очолив новоутворений Києво-Вишгородський екзархат для центральної і східної України. А у Польщі було утворено митрополію, яка складається з двох єпархій – Перемишльської і Вроц-

лавсько-Гданської. У 1998 році відбулась Друга сесія Патріяршого собору, присвячена темі «Роль і місце мирян у Церкві».

Серед здобутків Церкви з моменту її відродження слід також вказати на відновлення старих та заснування нових періодичних видань, а також розвиток книговидавництва. Серед періодики можна виділити такі старі греко-католицькі видання як газета «Мета», «Нова зоря» та часопис «Місіонар». У 2002 році в Україну було перенесено редакцію журналу «Патріярхат», який постав з ініціативи активних мирян греко-католиків у США у 1967 році. Протягом вільного існування Церкви було засновано й нові видання: «Арка», «Вірую», журнали «Скинія», «Кана» та «Слово». З 1996 по 2006 роки виходив відомий міжнародний богословський часопис «Сопричастя». Серед головних книговидавців УГКЦ варто виділити видавництва «Місіонар», яке за роки незалежності видало кількості найменувань різноманітної літератури, а також «Свічадо», на рахунок якого понад 2000 найменувань найрізноманітніших напрямків.

УГКЦ У III ТИСЯЧОЛІТТІ

14 грудня 2000 року у Львові помер Глава УГКЦ Мирослав Іван Любачівський. А 25 січня 2001 року на надзвичайному Синоді єпископів УГКЦ Главою Церкви було обрано єпископа Любомира Гузара. У тому ж році вперше за всю історію в Україну прибув Папа Римський – Іван Павло II. Його візит тривав з 23 до 27 червня 2001 року. Богослужіння, у яких брав участь Святіший Отець, відбувалися за участі величезної кількості вірних. Загалом відбулося дві

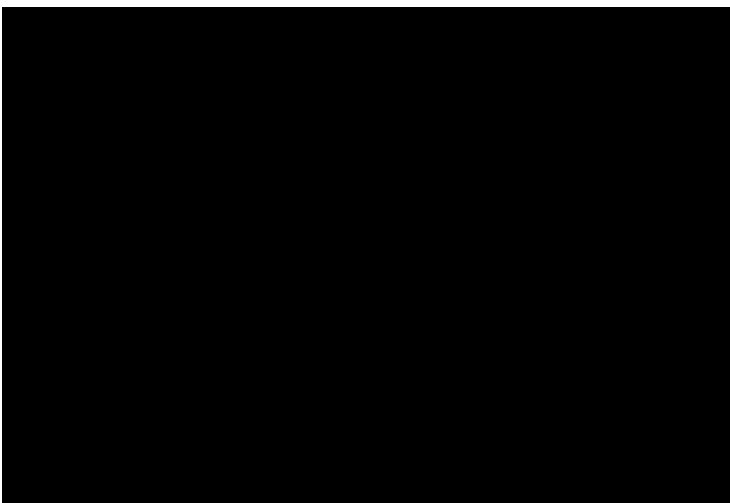
Літургії в Києві (візантійського і латинського обряду), зустріч у Львові з молоддю та дві Літургії (в двох обрядах) на львівському іподромі. На візантійській Літургії у Львові були присутні понад мільйон вірних зі всіх куточків України. Папа Іван Павло II проголосив блаженними 28 мучеників ХХ століття: єпископів, священників, ченців і черниць УГКЦ та одного мирянина, які постраждали та загинули мученицькою смертю за віру.

«Як Пастир католицької Церкви, хочу підкреслити мою високу оцінку того факту, що преамбула Конституції України пригадує своїм громадянам “відповідальність перед Богом”. Без сумніву, такою була і точка зору вашого Григорія Сковороди, коли він запрошував своїх сучасників на перше місце ставити завдання “зрозуміти людину”, шукаючи для неї шляхів, відповідних для того, щоб остаточно вивести її з глухих кутів непримиренності та ненависті. Нехай цінності Євангелія, які становлять частину вашої національної ідентичності, допоможуть вам будувати сучасне й толерантне, відкрите й солідарне суспільство, у якому кожна людина зможе дати свій специфічний вкладу загальне добро, одночасно отримуючи від нього відповідну підтримку для того, щоб у найкращий спосіб розвинути власні дарування».

Папа Іван Павло II,
з промови у Президентському палаці в Києві (2001)

За рішенням Синоду Єпископів УГКЦ, що проходив у Львові 1–5 липня 2001 року, відбувся поділ Києво-Вишгородського Екзархату: було виділено Донецько-Харківський екзархат на Сході України. А в 2002 році утворено також Одесько-Кримський екзархат.

28 червня 2002 року Львівську Богословську Академію реорганізовано в Український Католицький Універ-

*Зустріч Івана Павла II на українській землі,
м. Київ, 23 червня 2001 року*

ситет у Львові, який швидко став не лише провідним навчальним закладом УГКЦ, але й одним із найяскравіших навчальних закладів України, створених з часу проголошення незалежності. На сьогодні Університет готує фахівців у галузі богослов'я, історії, соціальної педагогіки, журналістики, медія-комунікацій, психології, політології, бізнес-аналітики і адміністрування, фізичної реабілітації, соціології, філології, культурології, фахівців з ІТ-технологій та ін. При Університеті діють Інститут історії Церкви, Інститут родини і подружнього життя, Міжнародний інститут етики і проблем сучасності, Інститут релігії і суспільства, Інститут екуменічних студій, Інститут літургійних наук, Катехитично-педагогічний Інститут та Львівська бізнес-школа.

Від 30 червня до 4 липня 2002 року у Львові тривала Третя сесія Патріяршого собору на тему «Ісус Христос – джерело відродження українського народу».

Учасники собору міркували над відродженням українського народу через освячення святими таїнствами, які Церква уділяє людям доброї волі і які спонукають до самоаналізу та формування християнської відповіді на конкретні соціальні проблеми та виклики, які стоять перед українським суспільством. Собор також висловився на тему патріяршого статусу УГКЦ, і ця ініціатива була підтримана Синодом єпископів.

«Учасники Собору одноголосно заявили, що вважають проголошення Патріярхату нашої Церкви доленосним кроком для дальшої її діяльності. Взнявши до уваги пропозицію представників нашої Церкви з усіх-усюд, єпископи під час Синоду визнали, що Патріярхат є природним етапом у розвитку нашої Церкви та відповідає постановам Другого Ватиканського Собору, і одноголосно звернулися до Святішого Отця, щоби він своїм авторитетом затвердив це рішення. У намірі проголосити Патріярхат важко переоцінити одностайність єпископату, духовенства мирян, яка стала свідченням особливого натхнення Святого Духа, що у єдності і мирі звертається до всіх вірних нашої Церкви. Попри існування опозиції звідусюди, ми впевнені, що виконуємо Божу волю, висловлену і підтверджену на Другому Ватиканському Соборі, та сподіваємося на позитивне вирішення цієї справи...»

Зі звернення Синоду єпископів УГКЦ (2003)

А в наступному році, 6 вересня 2004-го, Блаженніший Любомир проголосив послання «Про утвердження Патріяршого устрою УГКЦ», в якому обґрунтував справедливість прагнення українських греко-католиків мати патріяршу структуру в Церкві. Не менш знаменною подією в новітній історії УГКЦ стало офіційне повернення осідку глави УГКЦ до Києва, яке

відбулось 21 серпня 2005 року. Від цього дня змінився також титул Глави УГКЦ із «Верховний Архієпископ Львівський» на «Верховний Архієпископ Києво-Галицький». Перенесення центру УГКЦ зі Львова до Києва викликало значну критику з боку представників Московського Патріярхату в Україні та Росії, а також публічні виступи деяких навколоправославних політичних груп. Автокефальні Православні Церкви в Україні – УАПЦ і УПЦ КП – не виступали проти такого перенесення, вважаючи це внутрішньою справою УГКЦ. У 2013 році на лівому березі Дніпра було освячено новий Патріярший собор Воскресіння Христового, який став новим всесвітнім центром Української Греко-Католицької Церкви. Синод Єпископів УГКЦ, що відбувся у Києві 11–18 серпня 2013 р., установив на 18 серпня особливе свято Спомину освячення Патріяршого собору Воскресіння Христового в Києві.

Початок 2000 років був позначений також деякими сумними явищами в середовищі УГКЦ. Так у Львові священник Василь Ковпак відкрито приєднався до лефевристського руху¹⁸, який виник на Заході та протиставився рішенням Другого Ватиканського собору Католицької Церкви. Ще у 1999 році керівництво УГКЦ видало йому низку попереджень, у відповідь на які він підписав 30 грудня 1999 року запевнення у своїй вірності Папі Римському та главі УГКЦ. Проте вже 28 вересня 2000 року, наслідуючи архієпископа Марселя

---

¹⁸ Лефевристський рух – виник у Католицькій Церкві після завершення II Ватиканського собору (друга пол. XX ст.). Ініціатором руху став М. Лефевр. Прихильники руху не прийняли частини доктринальних та літургійних нововведень Собору та відкололись від церковної єдності. Хоча Католицька Церква веде діалог із цією групою, але на разі порозуміння досягнуто не було.

Лефевра, о. Василь Ковпак заснував Братство святого священномученика Йосафата, згуртувавши навколо себе кількох прихильних священиків. Невдовзі о. Василь відкрито увійшов у спілкування з лефевристськими ієрархами, що спричинило його засудження за вчинення розколу Трибуналом Верховного Архiepіскопа УГКЦ у 2005 році. Відлучення від Церкви (велика екскомуніка) було підтверджено Римською апостольською столицею у 2007 році.

Паралельно з цими подіями стрийський священник Йосафат Каваців у 2002 році заявив, що він був таємно висвячений на єпископа в Казахстані ще у 1980 році. Після чого о. Каваців почав служити в храмі як єпископ та здобув певну підтримку серед місцевого населення. Синод УГКЦ у 2003 році після розгляду справи не визнав легітимності претензій на єпископство о. Йосафатом. Справа затягнулась до 2008 року, коли висновки Синоду УГКЦ були підтвержені Римською апостольською столицею і було визнано справедливим відлучення о. Каваціва від Католицької Церкви за узурпацію влади. Проте остаточно замішання серед вірних було подолано по смерті о. Йосафата у 2010 році.

Під кінець 2000-их років вірні УГКЦ постали перед ще однією загрозою – догналізмом. Це явище зародилось у середовищі кількох монахів розформованої чеської делегатури отців василіян, які прибули в Україну та оселились у Підгорецькому монастирі на Золочівщині (тому їх інколи називають «підгорецькими отцями»). Четверо монахів: Антонін Ілля Догнал, Ричард Методій Спіржік, Роберт Самуїл Обергаузер та Маркіян Гітюк, які стали осердям руху, спершу вступили в конфлікт зі своїми настоятелями та ієрархією УГКЦ, а у 2008 році самопроголосили себе єпископами і вима-

гали, щоб їх включили в Синод УГКЦ. Попередження з боку ієрархії УГКЦ на адресу згаданих отців лунали, починаючи з 2005 року, а в 2008 році всі четверо були відлучені від Церкви. У 2009 році рішення Трибуналу УГКЦ було підтверджено Ватиканом. Незважаючи на це та за підтримки низки українських політиків (особливо за часів президентства Віктора Януковича) послідовники Іллі Догнала (уродженець Чехії, який свого часу був завербований комуністичними спецслужбами) продовжили свою діяльність, залучаючи до себе мирян у різних містах Західної України. Головною метою агресивної діяльності стали атаки на УГКЦ з метою створення альтернативної церковної інституції та офіційної її реєстрації в державних органах влади. У своїй діяльності очільники руху вдавалися до психологічних методів впливу на людей, притаманних тоталітарним сектам, принесли трагедію не в одну галицьку родину та спровокували низку конфліктів у суспільстві. Зі зменшенням підтримки з боку зацікавлених в атаках на УГКЦ політичних сил рух догналітів поступово маргіналізувався.

НА ЗАХИСТІ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ

Уже на межі ХХ–ХХІ століть перед Церквою в Україні з особливою гостротою постало завдання осмислення та реакції на зростання соціальної напруженості і політичного протистояння. І от у той час, коли деякі великі конфесії країни у 2001 році, піддавшись тиску державної влади, засудили протести проти наростання тоталітарних тенденцій, знаковим став заклик греко-католицьких ієрархів про те, що до примирення повинні прямувати обидві сторони

конфлікту. Як виявилось, ці події були прелюдією до спроби частини політикуму проігнорувати право громадян визначати майбутнє власної держави і встановити диктатуру. У 2004 році вибухнула «Помаранчева революція». Церква – і миряни, і духовенство – відреагувала миттєво, засудивши спроби фальсифікації налагоду кандидата у президенти від влади.

«За роки незалежності люди вперше досвідчили волю, відчували в собі первинну гідність і свої права. Сьогодні вони не дозволяють, щоб їх позбавили цього. Вони пробуджуються до свідомого й відповідального громадянського життя. На наших очах утверджується єдина українська нація, яка переживає гарний і натхненний процес Преображення своєї справжньої природи. Вважаємо, що було б великою втратою, якби ми не використали цю нагоду для розвитку нашого народу і втопили її у вузьких групових інтересах і впертій не поступливості».

Любомир (Гузар),
з Роздумів щодо майбутності Української держави
на підставі результатів [другого туру]
виборів Президента України» (2004)

Таким чином у складній суспільно-політичній ситуації УГКЦ стала на захист громадянського суспільства. Церква діяла як його невід'ємна і навіть формуюча його частина. 10 січня 2005 року Блаженніший Любомир Гузар від імени Церкви нагадав, що навіть найкращий Президент і його співробітники не зможуть покращити ситуацію в державі, якщо до цього не будуть прагнути всі громадяни через дотримання законів і совісну працю кожен на своєму місці.

Як продемонстрували подальші події, українські політики не зробили належних висновків із подій 2004–2005 років та поринули у міжусобиці. Церква ж

почала ще більшу увагу звертати на питання евангелізації та освіти. У 2007 році в Києві відбулась Четверта сесія Патріяршого собору на тему «Молодь у Церкві III тисячоліття». Основними пунктами, на яких зосередились учасники собору, були аналіз актуального стану молоді в Церкві та суспільстві, накреслення можливих шляхів вирішення наявних проблем, пропозиція нових форм і методів евангелізації молоді у III тисячолітті, опрацювання програми молодіжного апостоляту Української Греко-Католицької Церкви.

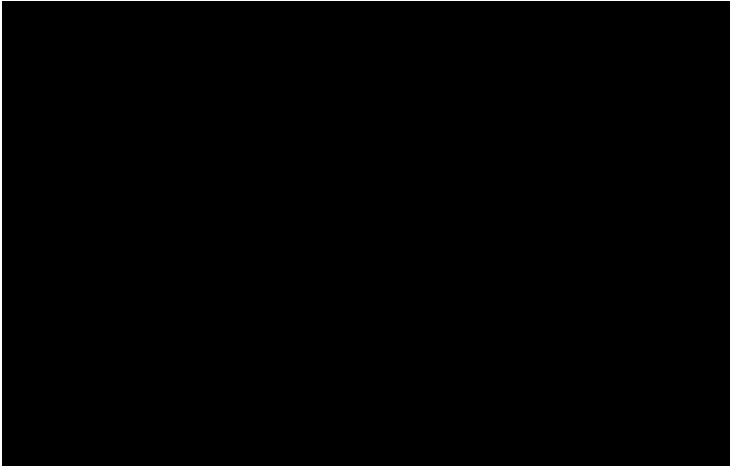
10 лютого 2011 року Блаженніший Любомир Гузар склав свої повноваження через поважний вік і поганий стан здоров'я, зокрема зору. На Надзвичайному Синоді, який проходив у Брюховичах 21–24 березня, новим Главою УГКЦ було обрано наймолодшого єпископа Святослава Шевчука, який до цього опікувався єпархією в Аргентині. Інtronізація відбулась 27 березня в Патріяршому соборі Воскресіння Христового в Києві. На ній були присутні представники всіх Православних Церков в Україні: УПЦ (МП), УПЦ КП і УАПЦ, а також Глави помісних Східних Католицьких Церков. 24 червня 2011 року відбулась презентація нового Катехизму Греко-Католицької Церкви «Христос – Наша Пасха», праця над яким тривала близько десяти років.

Від 31 серпня до 4 вересня 2011 року в місті Прудентополісі в Бразилії проходила П'ята сесія Патріяршого собору. Метою її було розглянути, яким є монаше життя в Церкві, яким воно повинно бути та чого сьогодні Церква очікує від богопосвячених осіб. В тому ж році, 11 грудня, Блаженніший Святослав своїм Пастирським листом проголосив нову стратегію Української Греко-Католицької Церкви – «Жива парафія – місце зустрічі з Христом». Ця багатопланова програма оновлення церковного життя була плодом

праці робочої групи єпископів, священників і мирян. Їх метою було визначення пріоритетних точок розвитку Церкви, і першою такою точкою названо 2020 рік. За підсумками роботи Комісії єпископат визначив парафіяльну спільноту як пріоритет розвитку Церкви на найближче десятиліття. Стратегія включає в себе низку аспектів життя парафії та детальні рекомендації розвитку цих ділянок. Темі Стратегії було присвячено Шосту сесію Патріяршого собору, яка відбулась 25–27 серпня 2015 року в Івано-Франківську.

Суспільні умови в Україні, починаючи з початку президентської каденції Віктора Януковича, характеризував планомірний наступ на свободу слова, права людини й українську культуру. Окремі конфесії, зокрема УПЦ КП, в цей час неодноразово заявляли про тиск влади з метою переведення їх громад до УПЦ (МП). Незважаючи на широко рекламвані заяви про реформи, добробут громадян значно погіршився, а загравання керівництва держави з Росією поставило Україну на грань втрати незалежності. Показово, що незадовго до початку масових протестів, 18 листопада 2013 року у зверненні Блаженнішого Святослава Шевчука з приводу 80-тої річниці Голодомору, українців закликали «захищати вбогого і знедоленого, боронити гідність кожної людини, будувати... більш справедливе суспільство». У цей період наростання суспільної напруженості Глава та єпископи УГКЦ неодноразово наголошували, що спекуляції влади темами мови та історичної пам'яті спрямовані на відвернення уваги громадян від економічних проблем та маніпуляцію суспільною думкою через розкол.

Після того, як Віктор Янукович відмовився підписати угоду про асоціацію з ЄС на Майдан у Києві вийшли студенти. Спершу це був протест молоді –

Владика постійного Синоду УГКЦ в Києві на Майдані після нічного штурму силовиків 11 грудня 2013 року

прихильників євроінтеграції. Але коли вночі 30 листопада його учасників побили, країну охопили пікети, що переросли у «Революцію Гідності». УГКЦ разом із більшістю конфесій держави стала на захист громадян, відкрила храми та центри для людей, що мерзли на вулиці під потоками холодної води з водометів силовиків, турбувалася про допомогу пораненим, проводжала в останній шлях убитих за наказом режиму героїв «Небесної сотні».

Ієрархи УГКЦ самостійно та спільно з представниками інших Церков та релігійних організацій однозначно оголосили, що українці мають право на мирне відстоювання своїх прав і гідності, а насилля – неприпустиме. Розуміючи важливу роль Церкви для духовної та матеріальної підтримки суспільства, влада наважилася на спробу залякати Церкву. Прикладом таких дій державної адміністрації став лист першого заступника міністра культури України Т. Кохана

на ім'я Глави УГКЦ Святослава Шевчука від 6 січня 2014 року. Церкві пригрозили порушенням «перед судом питання про припинення діяльності відповідних релігійних організацій» через участь греко-католицьких священників у релігійній діяльності на майдані Незалежності в Києві під час протестів 2013–2014 років. У відповідь Блаженніший Святослав пояснив позицію Церкви: вона не може залишатись байдужою щодо життя своїх вірних.

«Церква не є учасником політичних процесів, але вона не може стояти осторонь, коли її вірні просять про духовну опіку. Наші вірні спільно з іншими громадянами України озвучили в мирний спосіб своє бачення європейського вибору України на основі християнських та загальнолюдських цінностей. Ці засади спираються на Божий закон, і захищати їх доручив нам сам Христос-Спаситель, наказуючи силою Святого Духа продовжувати Його місію і “нести Добру Новину вбогим, проповідувати полоненим визволення, сліпим – прозріння, випустити пригноблених на волю, оповістити рік Господній сприятливий” (пор. Лк. 4, 18). Присутність духовного отця там, де перебувають його вірні, є складовою частиною пастирської опіки. Бути зі своїми вірними – це обов'язок священника, що впливає з самої місії Церкви. Цій місії, дорученої Христом, наша Церква завжди була вірною і такою залишиться у майбутньому, незважаючи на будь-які погрози».

Блаженніший Святослав, із Заяви Глави УГКЦ з приводу листа Міністерства культури України щодо підстав припинення діяльності релігійних організацій УГКЦ (2014)

Відтак стара влада, що наважилася на вбивства громадян, які виступили на захист конституційних прав, втратила легітимність, а її очільники втекли. Внаслідок російської агресії, яка розпочалась у від-

повідь на «Революцію гідності» частина східних областей України та республіка Крим були окуповані. На цих теренах розпочалися репресії проти багатьох конфесій, у тому числі УГКЦ. Священики й тисячі вірних у Криму, Донецькій та Луганській областях зазнали переслідувань – греко-католики змушені молитися напівлегально.

Усі ці події поставили перед Церквою низку нових викликів, пов'язаних із служінням переселенцям, людям, які зазнали численних психологічних травм унаслідок бойових дій. УГКЦ в дуже короткий час випрацювала власну програму служіння в умовах гібридної війни, а її військові капелани постійно перебувають поруч із українськими військовими в зонах бойових дій на сході України та у військових частинах по цілій території держави. Паралельно з цим Українська Греко-Католицька Церква стоїть на захисті інтегрального гуманізму, сім'ї та людського життя підкреслюючи, що повернення України в сім'ю європейських народів не повинно розмивати християнської ідентичності українського суспільства. Оскільки ціла європейська цивілізація постала на підвалинах грецької філософії, римського права та юдео-християнської релігії, а для отців-засновників Європейського союзу дороговказом побудови нової, повоєнної Європи було саме соціальне вчення Католицької Церкви про людську гідність, солідарність, субсидіарність та спільне благо.

31 травня 2017 року після важкої недуги відійшов до Господа колишній Глава Української Греко-Католицької Церкви Блаженніший Любомир Гузар, який за час свого предстоятельства та шести років на спочинку став не лише духовним батьком для українських греко-католиків, але й моральним авторитетом усієї української держави. До його слів постійно прислухались

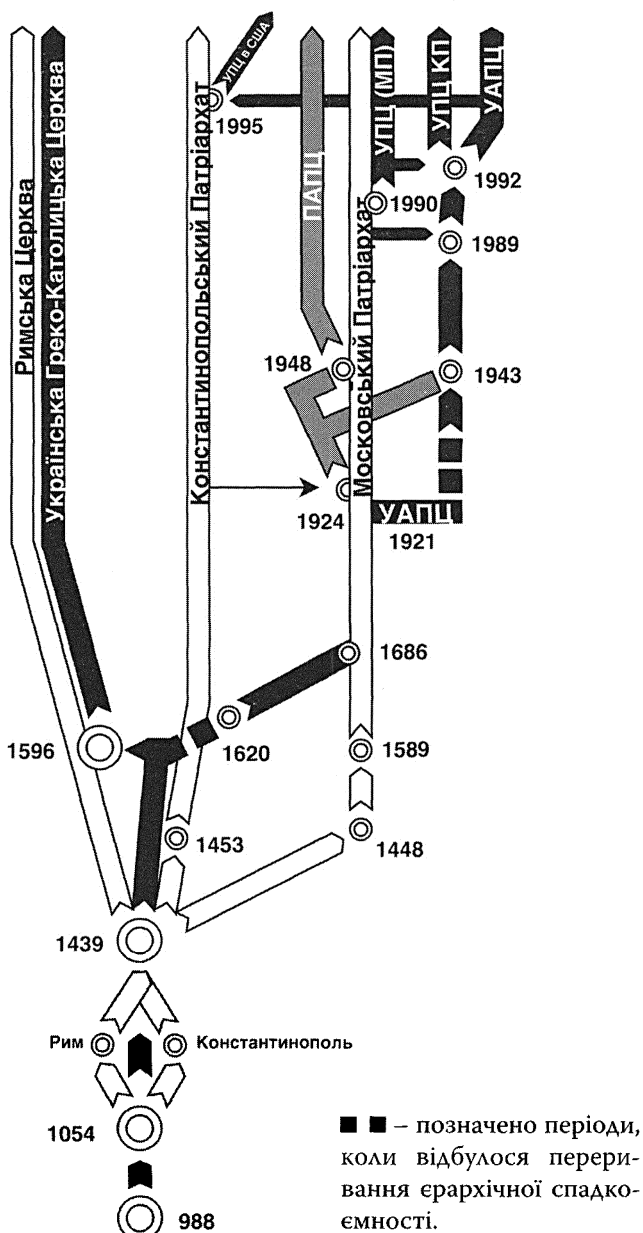
не лише вірні очолюваної ним Церкви, але й віруючі інших конфесій, невіруючі чи просто люди доброї волі, політики, діячі культури та навіть відверті опоненти. Його внесок у розвиток громадянського суспільства та демократизації України можна сміливо порівняти з діяльністю таких кардиналів, як Кароль Войтила в Польщі чи Стефан Кім Су Хван у Південній Кореї, що відважно стали на захист гідности людей проти авторитарних чи тоталітарних режимів у дусі вчення Католицької Церкви після II Ватиканського собору. Поховальні богослужіння та прощання з Блаженнішим Любомиром кардиналом Гузаром тривали з 1 до 5 червня у Львові і Києві. Попрощатися з ним прийшли десятки тисяч людей, представники інших конфесій та віросповідань, президент та інші члени влади і політикуму, відомі діячі культури та представники дипломатичних установ.

«Він був нашим патріархом. Але, знаєте, сьогодні є різні патріархи. Хтось уподібнюється до державного чиновника, хтось до вірнопідданого служачи, хтось до олігарха. А Дух Святий уподібнив нашого Блаженнішого до дивного і химерного Перебенді, Кобзаря наших днів. І тому ми вже відчуваємо, що «його пісня, його дума не вмере, не загине», вона вже його пережила, вже стала історією».

Блаженніший Святослав, з проповіді
на похороні Блаженнішого Любомира (2017)

ДОДАТКИ

СХЕМА ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Схема історії Київської Церкви подає єрархічний вимір процесів, які відбувались у ній, починаючи від 988 року до сьогодні. Вона покликана допомогти зрозуміти читачеві походження різних гілок Церков, які існують нині в Україні та вважають себе спадкоємцями Володимирівського хрещення.

988 – християнські спільноти на території середньовічної Київської держави існували й до 988 року, проте саме цей рік можна вважати датою постанови церковної структури, яка безперервно проіснувала до сьогодні.

1054 – вважають датою розколу між Церквами Рима і Константинополя. Проте багато сучасних істориків схиляється до думки про те, що значення тих подій в історії відчуження між Сходом і Заходом є перебільшеним. Розкол не стався одномоментно, а це відчуження поглиблювалося століттями. Сучасний стан повного розколу настав допіру у XVII столітті.

1439 – Ферраро-Флорентійський собор у Католицькій Церкві вважається XVII Вселенським собором. На ньому відбулося відновлення єдності між Церквами Заходу й Сходу.

1453 – 29 травня війська турків-османів султана Мехмеда II захопили Константинополь.

1448 – фактичне одностороннє проголошення автокефалії Московської Церкви. Після цього у 1458 році Патріярх Константинопольський Григорій II оновив Київську митрополію, обмеживши її кордонами Польського королівства і князівства Литовського.

1589 – Патріярх Константинопольський Єремія підняв Московського митрополита до патріяршого статусу.

1596 – єпископат Київської митрополії на чолі з митрополитом Київським відновили єдність із Римською Церквою на Соборі в Бересті.

1620 – Єрусалимський Патріярх Теофан III (дорогою з Москви), в Києві висвятив нову єрархію для тієї частини митрополії, яка не прийняла єдності з Римською Церквою.

1686 – Київську православну митрополію підпорядкував і згодом практично поглинув Московський Патріархат.

1921 – 14–30 жовтня в Києві відбувся Перший всеукраїнський церковний собор, що проголосив Українську Автокефальну Православну Церкву. Єрархія цієї Церкви постола з порушеннями канонічних правил.

1924 – Константинопольський Патріярх Григорій VII надав автокефалію Польській Православній Церкві на тій підставі, що приєднання Київської митрополії до Московського Патріярхату у 1686 році відбулось із порушеннями канонічного права.

1943 – постола Українська Автокефальна Православна Церква «другої генерації», яка отримала єрархію від Польської Автокефальної Православної Церкви. Із закінченням Другої світової війни всі єпископи цієї Церкви емігрували на Захід, а згодом центр Церкви перемістився в США.

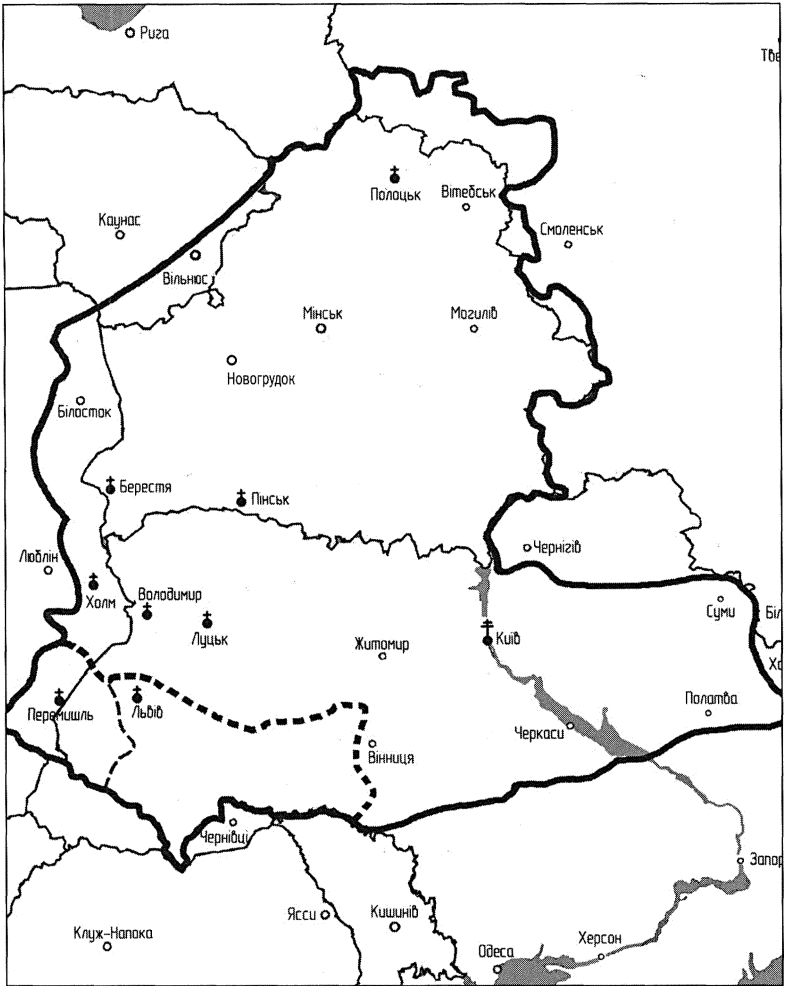
1948 – під тиском радянської влади Польська Автокефальна Православна Церква зреклась автокефалії та знову отримала її, але вже від Московського Патріярхату.

1989 – УАПЦ відновила свою діяльність в Україні.

1990 – Український екзархат Російської Православної Церкви перетворено в Українську Православну Церкву (Московського Патріярхату).

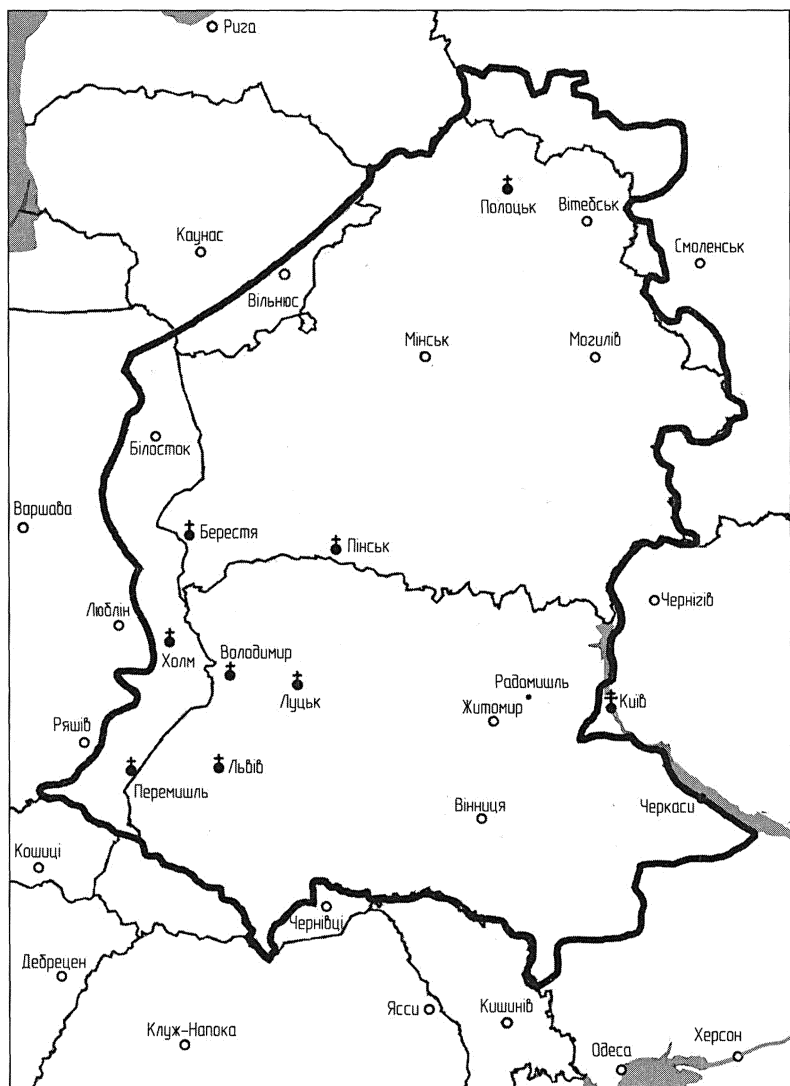
1992 – частина УПЦ (МП) і УАПЦ об'єднались і проголосили утворення Української Православної Церкви – Київський Патріярхат. Та частина УАПЦ, яка не прийняла об'єднання, продовжила своє існування паралельно з УПЦ КП.

1995 – Українська Автокефальна Православна Церква, яка існувала в США, увійшла в юрисдикцію Константинопольського Патріярхату, розірвавши зв'язок із частиною в Україні. В Канаді цей процес відбувся ще у 1990 році.

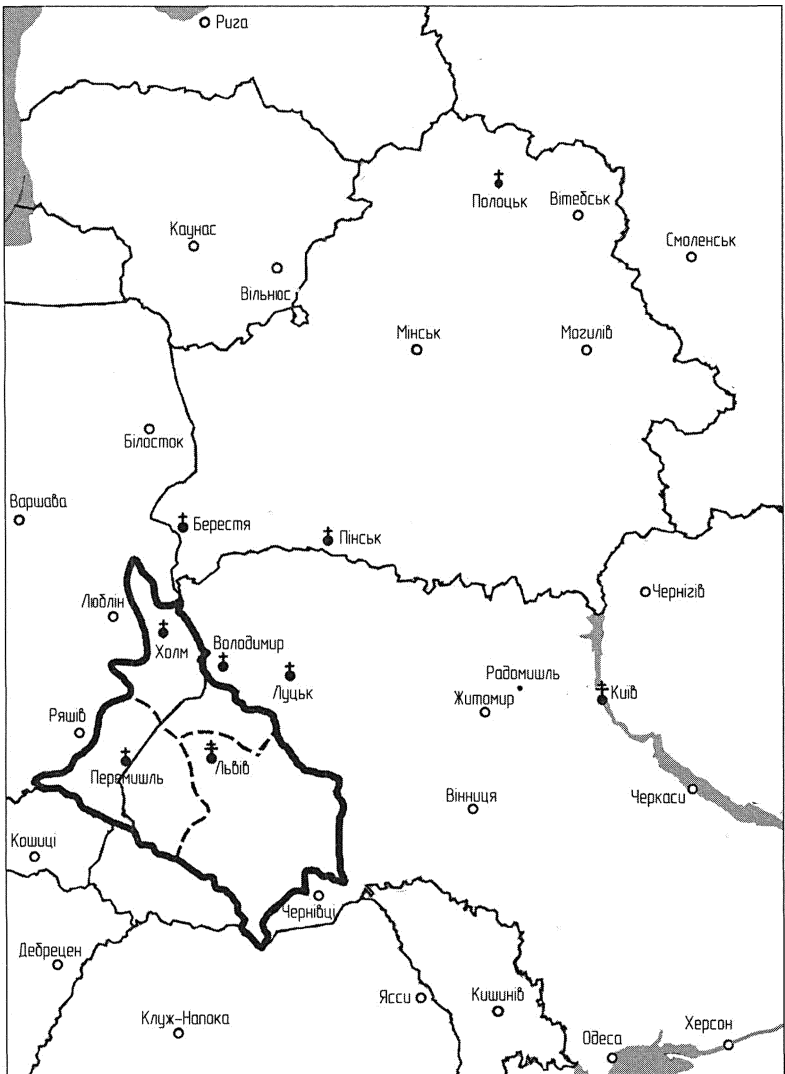
Мапа 1. Територія Київської митрополії на момент укладення Берестейської унії.

Фактичним осідком Митрополита Київського був Новогрудок. Пунктиром позначено Перемиську і Львівську єпархії, які не прийняли унії у 1596 році.

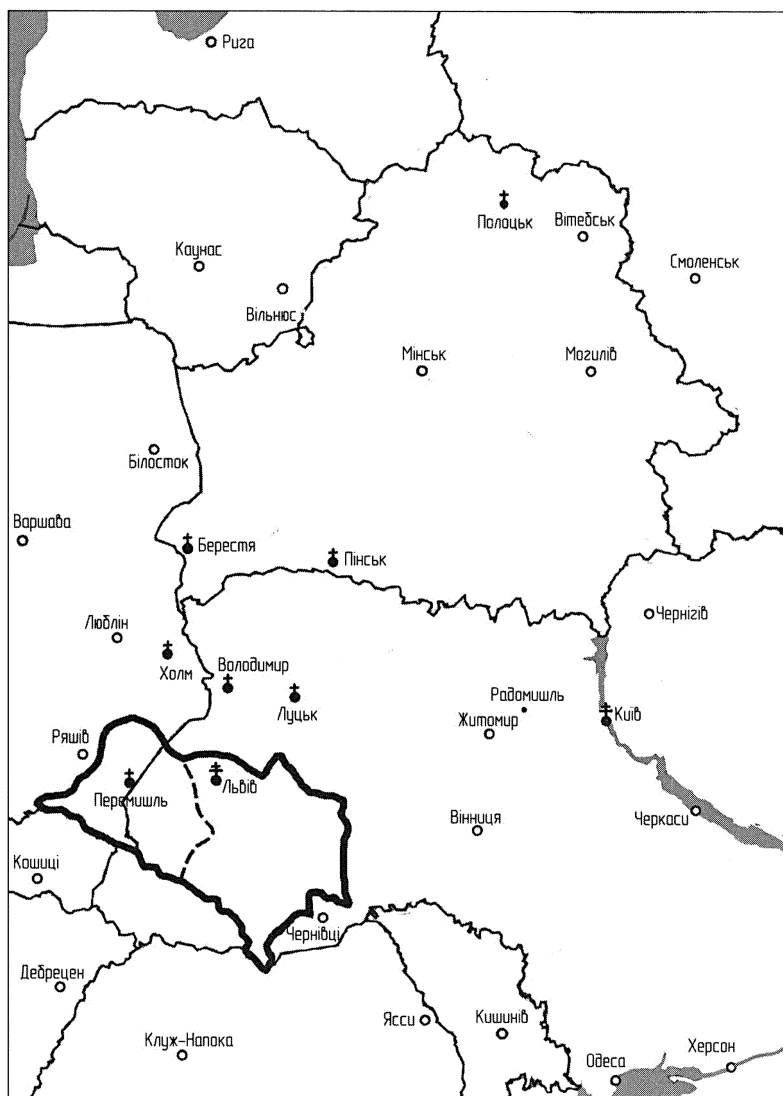

Мапа 2. Територія Київської унійної митрополії перед першим поділом Речі Посполитої у 1772 році.

Унійні Митрополити Київські перебували в Радомишлі. Київ, згідно з Андрусівським сепаратним перемир'ям, 1667 року відійшов до Московського царства.

Мапа 3. Територія унійної митрополії після 1839 року.

Мапа 4. Територія унійної митрополії після 1875 року.

Показчик імен

- Аверінцев Сергій 118
 Адріян II, Папа 13
 Акерович Петро, митрополит
 19, 23
 Алексій I, патріарх. 96
 Алексій II, патріарх 124
 Ангелович Антін, митрополит
 74
 Андрій, апостол 11
 Андронік, учень апостола
 Павла 11
 Антоній Печерський 21
 Атанасій Великий 11
 Атанасій, св. 57
- Бабій Іван 87
 Балабан Гедеон, еп. 40, 43, 44, 48
 Бараник Северіян, о. 104
 Батий, хан 19
 Бачинський Андрій, еп. 72
 Бенедикт XIV, Папа 81
 Білик Іриней, еп. 126
 Богданов 96
 Боголюбський Андрій, кн. 20
 Болгаринович Григорій,
 митрополит 31
 Борецький Йов,
 митрополит 51, 53
 Борис і Гліб, свв. 16
 Боцян Йосиф, еп. 85
 Брадач Іван, еп. 72
 Броневський Мартин 48
 Будка Микита, еп. 84, 93, 99
 Булгак Йосафат, еп. 62, 63, 65
 Бучко Іван, еп. 106
- Вагилевич Іван 75
 Важинський Порфирій, еп. 62
 Валединський Діонісій,
 митрополит 84, 88
 Василик Павло, еп. 116, 117, 126
- Василь Великий 57
 Величковський Василь, еп.
 101, 104
 Видибіда-Руденко Паладій,
 еп. 92
 Винницький Антоній,
 митрополит 56
 Вишенський Іван 48
 Владислав IV, король 53
 Возняк Ігор, митрополит 117
 Войтила Кароль 113, 144
 Войціцький Йосиф, о. 66
 Володимир, князь 14, 15, 16
 Володимир Мономах, князь 12
 Вороновський Василь, о. 103
 Вороновський Юліян, еп. 122,
 126
 Вохт Йосиф де, о. 100
- Гаврилів Матей (Михайло), о.
 102, 103
 Галан Ярослав 93
 Галятовський Йоаннікій 48
 Гедеон, еп 43
 Гель Іван 116, 118, 122
 Георгієвський Євлогій, еп. 84
 Георгій, єпископ Херсонесу 11
 Германюк Максим, митрополит
 107, 108, 110
 Гімлер Генрих 90
 Гітюк Маркіян 136
 Головацький Яків 75
 Головач Йосиф, еп. 126
 Горбачов Михайло 118, 120
 Гордашевська Йосафата 81
 Грекович Антоній, о. 51
 Григорій XVI, Папа 72
 Григорій II, патріарх 147, 148
 Григорій Назіянзенський 57
 Григорович Іван 45
 Гриньох Іван, о. 111

- Грицеляк Микола 89
 Грімальді Єронім 59
 Гузар Любомир, патріярх 113,
 130, 131, 138, 139, 143, 144
- Данилович Лев, кн. 20
 Данило Галицький, король 23
 Дацько Іван, о. 120, 125
 Денисенко Філарет,
 митрополит 118
 Дівочка Онисифор,
 митрополит 37
 Діонісій IV, патріярх 55
 Дмитерко Софроній, еп. 104,
 117, 121, 122, 123, 126
 Догнал Ілля 136, 137
 Дрогобич (Котермак) Юрій 33
 Другет Юрій III 45
 Дубович Іван 49
- Євгеній IV, Папа 29
 Єремія (Транос) II,
 патріярх 36, 37, 43
 Єронім, блаж. 11
- Жабокрицький Діонісій, еп. 57
 Жоховський Кипріян,
 митрополит 56
- Заленський Лев, митрополит 57
 Залізняк Максим 59
 Збируйський Діонісій, еп. 40
 Зизаній Стефан 48
 Золотоустий Йоан 11, 57
 Зубко Антоній, еп. 64, 65
 Зяттик Іван, о. 100
- Іван VIII, Папа 13
 Іван XXIII, Папа 107
 Іван Павло II, Папа 81, 98, 99,
 100, 101, 104, 115, 116, 117,
 119, 120, 125, 131, 132, 133
 Ігор, князь 13
- Іларіон, митр. 16, 17, 21
 Інокентій IV, Папа 19
 Іоан II, митрополит 17
 Іпатій Потій, еп. 40
 Ісидор, митрополит 26, 27, 28,
 30, 32, 35
 Іщак Андрій, о. 105
- Йоаким, патріярх 36, 55
 Йона, митрополит 31
 Йосиф II, патріярх 31
 Йосиф I Болгариневич,
 митрополит 32, 33
 Йосиф II, імператор 71
- Каваців Йосафат 136
 Кагане Давид 91
 Казимир, король 24
 Калинець Ірина 122
 Калинський Іван Миколай, еп.
 66
 Калліст III, Папа 30
 Кальвін 38
 Карпов 96
 Катерина II, імператриця 60
 Кипріян, митрополит 25
 Кирило і Методій 12
 Кисіль Адам 54
 Кишка Лев, митрополит 58, 59
 Климент III, антипапа 17
 Климент VIII, Папа 42, 44, 46,
 74, 109
 Климент I, Папа 12
 Кобрин Василь 115
 Ковалик Зиновій, о. 104
 Ковпак Василь 135, 136
 Ковч Омелян, о. 105
 Коласуонно Франческо 125
 Конрад Микола, о. 105
 Константин Острозький,
 князь 37, 43, 50
 Копинський Ісає,
 митрополит 53

- Копистенський Захарія 48
Копистенський Михайло,
еп. 42, 43, 48
Коплстон Фредерік, о. 5
Корсака 55
Корсак Рафаїл, митрополит 55
Косів Сильвестр,
митрополит 55
Костельник Гавриїл
89, 94, 96, 97
Коханович Григорій 62
Кохан Т. 141
Коциловський Йосафат, еп.
96, 99
Кревза Лев 49
Крупецький Атанасій, еп. 45
Куземський Михайло 66
Кунцевич Йосафат,
архієпископ 45, 51, 52, 53
Курчаба Филимон, еп.
117, 122, 126
- Лакота Григорій, еп. 97, 99
Лев XIII, Папа 73, 81
Левицький Михайло,
митрополит 74, 75
Левін Яскел 91
Лефевр Марсель 135, 136
Лісовський Іраклій, еп. 61, 62
Лостен Василій, еп. 125
Лоу Девід 90
Лужинський Василій, еп. 65
Лукаріс Кирило,
патріярх 34, 43
Лук'янов 118
Луцький Михайло, о. 104
Лучків Іван, о. 104
Любачівський Мирослав Іван,
архієпископ 115, 120, 121,
127, 130, 131
Лютер 38
Лятишевський Іван, еп. 93, 100
- Майданський Всеволод,
еп. 127
Максим IV, патріярх 109
Максим, митрополит 24
Маргітич Іван, еп. 123, 126
Марія Терезія, імператриця 69,
70, 71, 72
Марк Ефеський, митрополит 28
Мартин V, Папа 25
Мартиняк Іван, еп. 127
Мельник Михайло 94, 96, 97
Методій, еп. 13
Методій, митрополит 121
Микола I, імператор 63, 65
Микола I, Папа 12
Микола I, цар 88
Мисаїл, митрополит 34
Могила Петро,
митрополит 53, 54
- Наумович Іван 79
Никифор, грек 43
Нифонт II, патріярх 32
- Обергаузер Роберт Самуїл 136
Огієнко Іларіон, еп. 92
Оксіюк Макарій, еп. 93
Олександр VI, Папа 32, 33
Олександр I, імператор 61
Олександр II, цар 88
Олександр Македонський 26
Ольга, княгиня 13, 14
Ольгерд, князь 25
Оріховський Станіслав 39
Ортинський Сотер, еп. 84
Острозький Костянтин 42
- Павло VI, Папа 103, 111, 113
Павло, апостол 11
Павло I, імператор 60
Пашуля Іван 123
Пельвецький Антоній 94, 97
Пельчинський Леонтій, еп. 40

- Петро, апостол 17, 23, 94
 Петро I, цар 57, 64
 Петро, митрополит 24
 Петроній, еп. 45
 Пимін Євсевій 48
 Пій IX, Папа 67, 75
 Пій VII, Папа 74, 109
 Пій XII, Папа 30, 89, 91, 94
 Пімен, патріярх 114
 Платон 3
 Подгорний Микола 103
 Попель Маркел, о. 66, 67
 Потій Іпатій,
     митрополит 46, 47, 49
 Поярков Ювеналій,
     митрополит 114
 Прийма Володимир 105
- Рогоза Михайло,
     митрополит 37, 46
 Роман, митрополит 25
 Роман Мстиславович, князь 22
 Ромжа Теодор, еп. 98
 Ростоцький Теодосій,
     митрополит 60, 73
 Ротов Никодим,
     митрополит 102
 Рубін Владислав, кардинал 114
 Русин Павло 33
 Рутський Йосиф Велямин,
     митрополит 45, 47, 49, 53,
     54, 68
- Сабрига Михайло, еп. 126
 Сагайдачний Петро, гетьман 51
 Сакович Касян 49
 Сарагоса Хуан де Ередіа 44
 Сахаров Андрій 118
 Святополк 16
 Святослав, кн. 14
 Селецький Кирило 80
 Селява Антоній,
     митрополит 55
- Семашко Йосиф,
     митрополит 63, 64, 65
 Сембратович Йосиф,
     митрополит 79, 82
 Сембратович Сильвестр,
     митрополит 79
 Семеді Іван, еп. 116, 126
 Сеньківський Яким, о. 104
 Сигизмунд III, король 44, 47
 Сикст IV, Папа 32
 Скарга Петро 38, 39, 48
 Скопельський, еп. 127
 Скрипник Мстислав,
     митрополит 124
 Скрібано Сальваторе 121
 Слезюк Іван, еп. 101, 104
 Сліпий Йосиф, митрополит 89,
     92, 93, 95, 100, 101, 103, 107,
     108, 109, 110, 111, 112, 113,
     114, 115, 128
 Смолятич Климентій,
     митрополит 25
 Смотрицький Герасим 48
 Смотрицький Мелетій 49, 52
 Снігурський Іван, еп. 75
 Собеський Ян, король 56
 Спіржік Ричард Методій 136
 Сталін 90
 Стернюк Володимир, митропо-
     лит 104, 119, 121, 122, 123,
     124, 125, 126
 Стецько Ярослав 90
 Страгородський Сергій 89
 Сулик Стефан,
     митрополит 121, 122
 Суразький Василь 48
- Тарасович Василій 45
 Теодозій Печерський 21
 Теодосій, еп. 121
 Теофан III, патріярх 51
 Теофан III, патріярх 147
 Тереля Йосиф 115

- Терлецький Кирило, еп. 40, 43, 46
 Тисаровський Єремія, еп. 48
 Толстой Дмитро 67
 Томашек Марко 125
 Урбан II, Папа 17
 Федорик Йосафат, еп. 101
 Феодосій, митрополит 31
 Фотій, митрополит 25, 27
 Фотій, патріярх 11
 Франко Антонію 127
 Франциск, Папа 113
 Фьодоров Леонід, екзарх 85
 Хван Стефан Кім Су 144
 Хіра Олександр, еп. 100, 101
 Хмельницький Богдан 54, 55
 Хмільовський Микола, о. 100
 Хома Іван, еп. 113
 Хомишин Григорій, еп. 93, 99
 Храповицький Антоній, митрополит 84
 Хрущов Микита 101
 Цамблак Григорій, митрополит 25, 26
 Чарнецький Миколай, еп. 86, 93, 100
 Четвертинський Гедеон Святополк, митрополит 55, 56
 Чміль Степан, еп. 113
 Шавельський Георгій 85
 Шашкевич Маркіян 75, 76, 117
 Швець Олександр, о. 121
 Шевченко Тарас 79
 Шевчук Святослав, патріярх 139, 142
 Шептицький Андрей, патріярх 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 112, 114, 130
 Шептицький Атанасій, митрополит 59
 Шептицький Климентій, архимандрит 82, 92, 99
 Шептицький Лев, митрополит 73
 Шувалов Петро 67
 Шумборський Пилип, еп. 65
 Шумлянський Йосиф, еп. 56, 57, 68
 Янукович Віктор 140
 Ярема Володимир, о. 123
 Ярослав Мудрий, князь 16, 17, 19, 20, 22
 Ярушевич Миколай 89
 Яхимович Григорій, еп. 78

Рекомендована література

1. Архиепископ Ігор Ісіченко. Історія Христової Церкви в Україні. – Харків, Акта, 2003. 268 с.
2. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні / Микола Чубатий. – Т. 1. – До 1353 р. – Рим, Нью-Йорк, 1965. – 816 с., – Т. 2. ч. 1 – 1353–1458 рр. – Рим, Нью-Йорк, 1976. – 264 с.
3. Основні Документи Берестейської Унії. – Львів «Свічадо», 1996. – 90 с.
4. Ковчег. Науковий збірник статей з церковної історії / ред. Ярослав Грицак, Борис Гудзяк. Число 1. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка, Інститут історії Церкви, 1993. – 192 с.
5. Гудзяк Борис. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Переклад Марії Габлевич, під редакцією Олега Турія. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. – XVI+426 с.
6. Боцюрків Богдан. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). – Львів: Вид-во УКУ, 2005. – 268 с.
7. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923) / Ліліана Гентош. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2006. – 456 с.
8. Гентош Л. Митрополит Шептицький 1923-1939. Випробування ідеалів / Ліліана Гентош. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2015. – 586 с.
9. Пелікан Ярослав. Ісповідник між Сходом і Заходом. Портрет українського Кардинала Йосифа Сліпого. – Львів: Вид-во «Артос». – 276 с.
10. Церква мучеників / Упорядн. Олег Турій. – Львів: Свічадо, 2002. – 56 с.
11. Сліпий Й. Спомини. – Львів: Вид-во УКУ, 2014. – 608 с.

ЗМІСТ

<i>Від автора</i>	3
Вступ	8
Початки християнства в Київській Русі	11
Княжий період. Між Сходом і Заходом	16
Церква у XII–XV століттях	22
Флорентійське поєднання	27
Передумови Берестейської унії	34
Відновлення єдності з Римською Церквою	40
Постберестейська доба	46
Поділ Київської митрополії	51
Унійна Київська митрополія. Друге дихання	55
Перше «воссоєдинение»	59
Митрополія у Галичині	68
Церква і національне питання	75
Митрополит Андрей Шептицький	82
У вирі зіткнення тоталітаризмів	89
Нищення Греко-Католицької Церкви в СРСР	92
Церква у підпіллі	98
УГКЦ у вільному світі	106
Вихід із катакомб і відродження Церкви	115
Перші кроки на волі	120
Унормування церковного життя у 1991–1997 роках ..	127
УГКЦ у III тисячолітті	131
На захисті людської гідності	137
Додатки	145
Показчик імен	153
Рекомендована література	158

Науково-популярне видання

Анатолій Бабинський

**ІСТОРІЯ
УГКЦ
за 90 хвилин**

**Видання друге,
доповнене**

**Літературна редакція
Світлана Янів**

**Обкладинка
Роман Скиба**

**Технічна редакція та верстка
Ростислав Рибчанський**

**Відповідальна редакторка
Мирослава Лемик**

Підписано до друку 07.02.2018. Формат 84x108/32.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура «Warnock Pro».
Умовн. друк. арк. 8,4. Обл.-вид. арк. 6,9.

ТЗОВ Видавництво «Свічадо»
(Свідоцтво серії ДК №1651 від 15.01.2004)
79008, м. Львів, а/с 808, вул. Винниченка, 22.
Тел.: (032) 244-57-44, факс: (032) 240-35-08
e-mail: post@svichado.com, url: www.svichado.com

**Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
у друкарні ТЗОВ «Зерцало»**
(Свідоцтво серії ААВ № 219930 від 30.01.2013 р.)
вул. Січових стрільців, 35а, с. Кротошин,
Пустомитівський р-н, Львівська обл., тел. (032) 253-05-45

СВІЦАДО

Анатолій Бабинський – магістр богослов'я, докторант у галузі церковної історії. Співробітник Інституту релігії і суспільства Українського Католицького Університету. З 2009 року очолює редакцію суспільно-релігійного аналітичного часопису «Патріярхат». Автор понад ста публіцистичних, аналітичних, наукових статей та інтерв'ю в релігійних та світських виданнях. Брав участь у багатьох конференціях та семінарах в Україні, а також у Польщі, Австрії, Італії, Канаді, Південній Кореї та Кенії. До сфери зацікавлень належать історія вселенської та української Церков у XX ст., соціальна доктрина Церкви, а також взаємостосунки Церкви і сучасного суспільства.

ISBN 978-966-938-160-6

www.svichado.com